Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

Peer Reviewed And Indexed Journal

ISSN 2349-638x

Impact Factor 7.149

Website :- www.aiirjournal.com

Theme of Special Issue

National Educational Policy 2020 and Teacher Education

Chief Editor

Mr. Pramod P. Tandale

Executive Editor

Dr. Kailas Sarjerao Mote

Principal,

Shri Sai Janvikas Pratishtan's

B.Ed.& M.Ed. College, Alni

Dist.Osmanabad

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc; Without prior permission.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638x
Special Issue No.89
3rd May 2021

Disclaimer

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the Editor of this special Issue are not responsible in any form.

Sr.No.	Name of the Aurhor	Title of Paper	Page No.
1.	Dr. Mahadeo Vishnu Mate	Study Of Value Awareness Among B.Ed. Student-Teachers	1
2.	Dr. Priya Narendra Kurkure	Challenges Facing Teacher Education	4
3.	Sonwane Baban Keshavrao Dr. Kulkarni N.H.	Role of Value Education in Teacher Education	8
4.	Dr. Pradeep Madhukar Wagh	Need & Importance of Value Education for the future generation & Role of Teacher in Inculcating Values	12
5.	Dr. Vilas Bhanudas Bandgar	Comparative study of New Education Policy 2020 with National Education Policy, 1986	16
6.	Dr. Ratnakar Bajirao Mhaske	Teacher Education and Role of Teacher Educator	20
7.	डॉ. कैलास सर्जेराव मोटे	शिक्षक शिक्षणाची सद्यस्थिती व राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० : एक अभ्यास	24
8.	डॉ. शोभा मारुती कांबळे	नवीन शैक्षणिक धोरणातील शिक्षकांचा व्यवसायिक विकास	29
9.	अर्चना हरीभाऊ बावकर	संगीत कला विषयाचे अध्यायन अध्यायनातील नवीन प्रवाह	31
10.	डॉ. दिपक प्रभाकर बाविस्कर	शिक्षक शिक्षणातील संशोधनाची भूमिका	33
11.	डॉ. गजानन मुरलीधर खेकाडे	सद्यस्थितीत शिक्षक शिक्षणाची भूमिका	37
12.	प्रा.सुकेशनी मच्छिंद्र गव्हाणे	ऑनलाईन व ऑफलाईन अध्यापनाची तुलना—शिक्षक शिक्षणावर होणरा परिणाम	41
13.	श्री.नेताजी धनाजी घोलप	शालेय अभ्यासक्रमातील कला व कार्यानुभव विषयांचे महत्त्व व त्यांची अमलबजावणी एक अभ्यास	44
14.	डॉ. नितु सुनील गावंडे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण — २०२० व शिक्षक शिक्षणाची आव्हाने	47
15.	श्रीमती. स्वाती सुदाम मोरे	बदलत्या काळात शिक्षणात तंत्रज्ञानाचा वापर योग्य की अयोग्य	53
16.	प्रा.श्रीम. प्राची अशोकराव जगताप	नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि शिक्षण परिषद	56

Sr.No.	Name of the Aurhor	Title of Paper	Page No.
17.	श्रीमती वैशाली भागवत निंबाळकर	ऑनलाइन शिक्षण : काळाची गरज	59
18.	मधूरा फिसरेकर	प्राथमिक विभागामध्ये ऑनलाईन अध्यापन करतांना येणाऱ्या समस्या	63
19.	प्रा. डी.डी . पवार	नवीन शैक्षणिक धोरणातुन शालेय नेतृत्त्व गुणांचा विकास	67
20.	श्री. विजय बाबासाहेब जऱ्हाड	स्वामी विवेकानंदाचे शैक्षणिक विचार	69

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Study Of Value Awareness Among B.Ed.Student-Teachers

- Dr. Mahadeo Vishnu Mate
Assistant Professor
College of Education, Barshi
mahadeomate27@gmail.com

Abstract

There is the drastic change in the world of human being. Technology has engaged the very life of an individual. The material life is the main concern. Values are lost in different situations. The concept of education is also totally changed due to the arrival of technology. New values are speedily developed in 21st century. The approach of teaching-learning has undergone very innovative drastic changes. The process of education is totally based on emerging new trends in technology. So value based teaching-learning activities are the major concerns in present era at any level of education. Higher education is not an exception to it. There is more scope of value inculcation in the world of higher education to create a new generation of learners and students. The area of teacher education is not an exception to it. Value inculcation makes students and teachers to work in a very balanced way. It is an urgent need to conduct value awareness activities for student-teachers. The present study is nothing but a study of the value awareness among B.Ed. student-teachers in teacher education. It is conducted among 20 student-teachers of B.Ed. class in teacher education. The researcher has stated meaningful findings and useful recommendations.

Key Words- *Value Awareness, Student-teachers, Teacher Education*

1.Introduction

The very approach of new education policy is developing in higher education and teacher education. It is a time to focus the drastic change of education in the process of teaching-learning. It is value based environment. Values are fundamental for the wide-ranging educational and social changes. The process of education is developing on the basis of value education. The different commissions and policies of educational have stated the very importance of value education. Value based learning activities and strategies stimulate student's interest in daily life. It is the situation for more scope to conduct value education and inculcation programme for new generation of teachers. Value Conflict is the topic of discussion. The study of value education helps to get the interest, attitude, knowledge, skills and techniques regarding it. The nature and resources of value education make students and teachers able to work in a much disciplined manner. The present study is conducted on value awareness among B.Ed. student-teachers in teacher education. It is carried out among 20 student-teachers of B.Ed. class in teacher education. The researcher made achievement test is used as a tool for the research study. The study is more useful for students, teachers and teacher educators.

2.Objectives of the Study

1) To design and develop the programme on value awareness for B.Ed. student-teachers.
2) To study the use of developed programme on value awareness for B.Ed. student-teachers.
3) To suggest recommendations for the development of value awareness among B.Ed. student-teachers.

3.Hypotheses of the Study

A)Research Hypothesis

1) The value awareness programme is effective for B.Ed. student-teachers.

B)Null Hypotheses

There is no significant difference in the achievement of the B.Ed. student-teachers through value awareness programme.

4.Limitations of the Study

The limitations of the present study were in the following respects -

Area - Town area
Grade - Marathi medium B.Ed. class student-teachers.
Discipline - Value Awareness Programme
Sample - 20 student-teachers
Duration - 2020-21 academic year

5.Procedure of the Study

The research methodology, design, variable, sampling, tools, procedure and statistical analysis of the present study were as follows.

The Experimental research method was used for the present study. It was based on the Post-test Equivalent Group Design. One Marathi medium teacher education institution i.e. College of education,Barshi in town area was selected. Total 20 student-teacherss in B.Ed. class were selected randomly for the research study. Thus, two groups of B.Ed.class students from a Marathi medium B.Ed. College were the sample for the research study. The achievement test was developed by the researcher. It was based on the objective questions regarding Value Awareness Programme. The two groups of the study were treated as control group and experimental group. The control group was without any treatment. The experimental group was taught through value awareness activities and programme. The module-wise lectures were prepared by the researcher with reference to value education. Value Awareness Programme was included such as concept and nature of values, sources of values, types of values, value inculcation, different policies of education, value conflict, role of teacher and parent in value education etc.

The online lectures were limited to only select items of value awareness. Then, the achievement test was given to the both groups. The scores obtained of that post-test stage were recorded. The achievement test includes MCQ based written test. Responses of each student-teachers to achievement test were measures using the key prepared for the purpose. The collected data were analyzed and interpreted. These scores were then tabulated and statistical analysis was done for further calculations. In order to locate the significance of difference T-test was used.

Group	No. of Student-Teachers	Mean	SD	D-means	T-value
Control Group	20	7.3	2.1	7.95	**9.03**
Experimental Group	**20**	**15.25**	**2.64**		

The above table states that the difference between the means of total B.Ed. Student-teachers from control and experimental in post test scores were 7.95. It means that total B.Ed. student-teachers from experimental group differ in their achievement as compared to total B.Ed. student-teachers from the control group in the post test.

6.Findings of the Study

The hypothesis is rejected. The findings of the study were as follows.

1) The achievement of scores in B.Ed. student-teachers in value awareness was more effective in experimental group than control group.
2) Value awareness programme is more effective to develop proper values among B.Ed. student-teachers.
3) Value awareness programme is more effective to develop keen interest about values among B.Ed. student-teachers.
4) Value awareness programme is more effective to maintain healthy relationships of both the students and the teacher.
5) Value awareness programme is more effective for B.Ed. student-teachers to enjoy a happy and satisfied life.
6) Value awareness programme is more effective for B.Ed. student-teachers to work as a motivator and ideal teacher in future.

7.Recommendations

1) The teacher-educator should try to introduce the concept and nature of values to B.Ed. student-teachers.
2) The teacher-educator should try to explain the different types of values to B.Ed. student-teachers.
3) The teacher-educator should try to explain the concept of value conflict to B.Ed. student-teachers.
4) The teacher-educator should try to conduct various programmes at college level about value awareness and inculcation among B.Ed. student-teachers.

References

1) Best J. W. (2008), 'Research in Education', Tenth Edition, Pearson Education in South Asia.
2) Mulawkar Santosh & Kalpana, Value Education, Nitya Nutan Publication, Pune
3) Veerkar Pratibha, Value Education, Nitya Nutan Publication, Pune

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Challenges facing Teacher Education

Dr. Priya Narendra Kurkure
Asst. Professor
R. C. Patel college of Education, Shirpur

Abstract :

Education is a continuous and life long process. Teacher's role in society in most important in the field of education. The education gives a power to develop the human resources of the nation. Education plays crucial role in bringing social change, economic and political development of any society. Education helps people to live successfully and happily in their life. So education needs dynamic, efficient, clever,hardworkingteachers. Teachers are the pillars of society they are also nation builders.The teachers shape the future of students. This is the era of technology but place and importance of teacher in society can never be replaced by robot or any advanced machine everywhere. The teacher education institutes and colleges must upgrade the quality of teacher education programme. It is observed that whatever the needs of society the teacher training programme couldn't fulfil thoroughly. Some teachers are not changed according to the today's era because as this is the era of technology, the teachers should betechnosavvy and able toknow some basic digital skills.Teacher education programme needs to reform and curriculum of teacher-education programme needs to be revised according to changing needs of society in this technological era accordingly. This paper focuses on the various challenges faced by teacher educationand as mention in National Education policy 2020 there may be many changes.

Keywords: Challenges, Teacher Education etc.

Introduction:

Teacher Education provides necessary knowledge to prospective teachers, who are future teachers. Teacher education is different for pre-primary, primary secondary and vocational education according to the students' needs. In many universities provide vocational teaching programmes, many colleges under some universities provides regular training programmes to students.The curriculum of Teacher educationfor pre-primary, secondary and vocational education framed accordingly fordifferentTeacher education. The prospective teachers are the future teachers and they will have to create the future of school children. According to Dr. Kothari the future if India is created in classrooms. In school syllabus there are many subjects and the teachers will have to teach the subjects like Marathi,Hindi,English,History, Geography,social sciences, Science, Mathematics. So in teacher education provides the training about how to teach students. The Teacher Trainees learn different skills such as micro teaching, teaching skills, different teaching methods, different models, how to handle the school children in classroom and knowledge about the related subjects. According to new Education Policy,the students will have the freedom to select the course they desire to learn along with the course subjects, thus promoting skill development.

Teacher Education Challenges

1.**Deficiencies of Admission Procedure**

D.Ed, B.Ed. degrees are essential to become a teacher, but the admission procedure is very lengthy. Many times lot of months passed only for admission of B.ED. Before admission of B.Ed. the student will have to face the B.Ed. CET. The students who appear for CET will get admission, Instead of focusing on study it is observed that maximum time is spent only to take B.Ed. admission.This is the big challenge before the teacher Education. Teacher educators will have to tell the parents and guardians of students the importance of teacher training. Due to unemployment parents think before filling the form of B.Ed. CET.

2.Curriculum of Teacher Education

The curriculum of D.Ed. and B.Ed. is related to school education, because the students will have to teach in schools. No doubt the maximum syllabus covers many points and issues related to school children, society, teaching, learning etc. theoretically some practical part is also included. But in concern to today's world of technology it is observed that in syllabus knowledge or topics about computer and related digital skills or gadgets are ignored.Curriculum must be change according to the present situations and needs of society.

3.Teacher Educators qualification and number

The minimum qualification of teacher educator for B.Ed., the candidate possesses is post-graduation, Master of Education and qualified National Eligibility or State Eligibility test. Mostly in all the teacher Education colleges maximum number of teacher educators have this minimum qualification, some teacher educators have more than this required qualification, but some non-grant private colleges many teacher educators don't qualified NET and SET exam. Many of them only have M.Ed. With their post-graduation, or sometimes one method master taught two methods of different subjects.Number of teacher educators are also not present according to the need of college or prescribed by NCTE. This affects the quality of teacher education. The rule and regulation changes after some year. Qualifying the NET and SET examination was big challenge before teacher educators for their survival of job. Now the teachers who are Ph.D. only they get the job this condition is also difficult for the youths in this education field. Everyone know the procedure of Ph.D. and its time span. For employee it is very difficult to get job earlier because minimum requirement of Ph.D. is at least four to five years.

4. Changed Work of Teacher Educators

Teacher educator have responsibilities to develop the teacher trainees so that they could develop the school students because they are future teachers. In teacher education along with the teaching the teacher educator have lot of work such as to teach microteaching, to check practical related to subjects, to observe the school lesson as well asobserve the group of teacher trainees during internship in schools again they have to make planning of everything such as teaching periods, schedule of micro teaching, school lessons, internship, internal examination. Along with this some of them will have to perform the duties of university such as member of LIC, member of Board of studies, paper setter, Examiner, moderator etc. But in many institutions all the teacher educators do most of the clerical work, they have to give time for admission, until the process of admission is not completed. They spent lot of time in that. Even if they have pay attention towards the scholarship form fill of students. Perform election duties and more many things. Instead of they will have to prove themselves for that they have to face API every year, for quality maintenance. Really due to all these things the teacher educators get harassed. It becomes barrier for their teaching because every time instead of thinking about the welfare of students the teacher educators are busy in clerical work.

5.Lack of Use of technology, gadgets to face todays technological era

Some of the teacher educators have lack of knowledge about computer,mobile and new technologies, not so much techno savvy. They have Technology Phobia. Some are not aware about the new innovative ideas about ICT. Some colleges have Poor Economic Condition that's why they can't buy the gadgets. In many regions of tribal area there is very low or very poor Internet connectivity at tribal areas. Some are not aware about the new innovative ideas about ICT. So this is also the major challenge. The teacher educators should learn the new technologies.

6.Lack of control over Teacher Education

There are many teacher education intuitions or colleges'they run the colleges according to NCTE's guidelines but many time NCTE has lack control over the teacher education. In many colleges the number of teacher educators is not according to the requirement or sometimes the employees working in colleges get very less salary sometimes in vacation the institutes or colleges don't pay salary to these employees, teacher educators, they teach only on clock hour basis.They can't

share their problems with anyone due to unemployment they also need the job.Institutions can't pay the salary of teacher educators in time.

7.Deficiencies of developing different skills

The teacher trainees will have Awareness about some more skills. To develop the teacher trainees according to this era of competition the teacher educators should try to inculcate at least some powerful skills like communication skills, digital skills, soft skills and disaster management skills also that will be useful for them in future and they could earn their bread in any difficult time in their life. These skills will be very useful for teacher educators in future. Some skills are included in syllabus but not all the skills are included.

The teacher Trainees will have to shape the future of students. These students are the human resources of our nation. They must aware about the life skills.The whole world is facing the dreadful disease Corona. In this pandemic time everyone have face the natural calamity of COVID. So, in education instead of teaching only knowledge, practical knowledge is very important because to live life with contentment everyone should know the life skills. Mostly it is observed that in many middle class or high class parents pay attention to their children only for their happiness. What are the things they require for their happiness? They spend so much money on their children. There pamper sometimes cross the limits. But some parents in our country as well as other country most of the parents teach their child the reality of life from the beginning of their childhood. They give them real experiences as John Dewey said, real experiences teaches the children many things.So it is the responsibility of teacher educator to explain or aware the teacher trainees,many youths even in the age of 30 or 35 they depend on their parents for their survival. Teacher educators must teach teacher trainees life skills. Life skills teaches us how to live life. In syllabus life skills are included. Most of the syllabus in books is emphasised on theoretical knowledge not practically experienced except some subjects. Life skills helps to develop personality. Life skills are defined as psychosocial abilities for adaptive and positive behaviour that enable individuals to deal effectively with the demands and challenges of everyday life.

The life skills are Self-Awareness, Empathy, Problem Solving , Decision Making,Effective Communication, Interpersonal Relationship, Creative thinking, Critical thinking Coping with emotions and Coping with Stress.All these skills not taught in teacher education colleges deeply with some experiences of real life.

8. Deficient in facilities of student teacher

In many teacher education institutes or colleges there is lack of proper facilities like good classrooms, language laboratory, libraries, and water & sanitation facilities which are required for teachers and students. Many colleges are far away from town or villages. Manystudents will have face many problems. Insome libraries the books related to syllabus are not sufficient. Students didn't get reference books in their college. So many students depends on the notes or they have to buy the books individually it will be economically burden on them.

9.Deficiencies of Class Teaching practice

In teacher education the most teacher trainees are not very serious about the teaching practises. Some of them only concentrate on the teaching practice. Many students only focusses on how they get the degree of D.ED. Or B.Ed. or it may be vocational teacher training.

10. Teacher Education Colleges are Mostly non Granted colleges

Very less number of affiliated institutions or colleges are granted colleges. Maximum number of Teacher education colleges are non-grant colleges. They will pay attention towards the need of these colleges. They only run the college for their profit. In many places highly qualified teacher educators have less payment still they will have to return 30 percent, 40 percent money from their salary according to the order of their head of institute. They will not get the payment or remuneration of any work according to their calibre. Really very bad situation all over the country. Attitude of

Private Institutes is not good they don't have any softcorner towards the hard work of employees working in their institutions or colleges.

11.Sometimes Language barriers

In the teacher education colleges mostly the regional language is used. But if ant student from other region and belonging to other community have to complete the teacher training programme, then language becomes barrier for these students. Tribal and Aadivasistudents and other Pawara language, sometimes they face difficulties even the language is Marathi. Like the same way the students who understand Hindi or English,they also face some difficulties. Because the number of Hindi or English medium teacher education institutes are very rare in Maharashtra.

Conclusion

There aremany challenges before teacher Education.Teacher education is an integral part of educational and socialsystem and must primarily respond to the requirements of the school system. In this era of competition and technology the TeacherEducation must be reform. The new innovative methods must be used to teach the teacher trainees. Maximum focus of teacher education must be on the overall development of teacher trainees so that they could also develop the future generation of India. They will have competent enough to inculcate skills and knowledge. It is important to develop the teacher trainees their competencies but the teacher Education face the above explained challenges. According to the National education policy the curriculum of teacher education must be changed to face the challenges.

References

1. Anand CL. (2000), Teacher Education in emerging India, NCERT, New Delhi.
2. Arora GL. Teachers and Their Teaching. Delhi: Ravi Books, 2002.
3. Bhargava M. &Lutfan R. (2005) Teachers in 21 century , Rakhi Prakashan, Agra
4. Bhivaramu K. (2010) Communication Skills, APH Publishing Corporation, New Delhi.
5. Manoharan P. (2011) Education and Personality Development, APH Publishing Corporation, New Delhi.
6. Goel DR, Goel C. Teacher Education Scenario in India:Current Problems & Concerns MIER Journal of Educational Studies, Trends & Practices. 2012; 2(2).
7. www.google.com

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

Role of Value Education in Teacher Education

Sonwane Baban Keshavrao
Ph.D.Research Schlolar,SRTMU,Nanded,

Dr.Kulkarni N.H.
Principal RBM B.Ed.college, Hatta.

Abstract

Whole Education is a liberating force as also an evolutionary force, which enables the individual to rise from more materiality to superior planes of intellectual and spiritual consciousness. Affective education is a significant dimension of teaching, which is concerned with the values, feelings beliefs, attitudes and emotional well-being of students. It is very difficult to examine that what value pupil teachers taking teacher education programmers hold and how these values changes throughout their course of study, since there. Pupil teachers will nurture our next generation. Values give meaning and strength to an individual's character by occupying a central place in one's life. Values reflect one's personal attitude and judgments, decisions and choices behavior and relationships, dreams and vision. These values influence our thoughts, feelings and actions and guide us to do right things. Teachers are one of the main pillars of sound and progressive society. They bear the weight and responsibilities of teaching and apart from parents are the main source of knowledge and value for children. Value education is education for becoming. It is concerned with the development of the total personality of individual intellectual, social, emotional, aesthetic, moral and spiritual. It involves developing sensitivity to the good, the right and the beautiful, ability to choose the right values in accordance with the highest ideals of life and internalizing and relishing them in thought and action. The goal of value education is not to promote passive conformity and blind obedience to whatever values are passed on, but to encourage critical and reflective thinking, rational choice and responsible behavior, respecting the autonomy of the learners. When we are value educating, we are putting the learners in situations that enable them to think, to reason, to question, to reflect, to care, to feel concern and to act. The role of value education is very important to shape the nature and behavior of the students. Values are integral to the process of education. They are not add-ons. All education is, in sense, value education. Value less or value neutral education is a contradiction in terms, given the meaning of value and education. The present paper focuses on that what is value?role of values in teacher education. This paper addresses the issue of teachers training for value education and its response to the demand for value education in teacher education programmer. Part one of the papers describes values, its needs and importance and present scenario. Part two examines the role of teacher and challenges which are being faced, Part third conclude with some Strategic points of solution which may be implemented.

PART A

Introduction

"No great moralist was made so in neither a day nor any one of them was a born moralist"
"Education without vision is waste, Education without value is crime, Education without mission is life burden."A nation with atomic power is not a strong nation but a nation with people with strong character is indeed a strong nation. For the sustainable human development as well as, in that children unconsciously learn that teacher hold. In this sense, teacher should hold for the social grown, the ways that teachers behave and the values there is a need of value based education. Spiritual education, ethical education, as well as need based education. Teacher plays a very important role in transmitting cultural values in the hands of the students by organizing various activities. Values are the guiding principles of life that contribute to the all round development of individual. They give a direction to life. Value brings joy, satisfactions and peace. It adds quality in life value system is the backbone of the society. It may vary from one society to another and from time to time. But every society abides by certain moral values. Value education is a process of education. It is a process of inducing learning , process of absorption. It involves thinker reflecting, questioning, feeling, doing, caring, experiencing. Value education, accordingly is not a process of authoritarian indoctrination of dogmas, exportation or propaganda, nor is it the claret inculcation of a body of predetermined 'right' values in

the learners through didactic approaches. The goal is not to promote passive conformity and blind obedience to whatever values are passed on, but to encourage critical and reflective thinking, rational choice and responsible behavior, respect the autonomy of the learner, when we are value educating, them to think to reason, to question, to reflect, to care, to feel concern, to out. The essence of value education is to enable children to be aware, to think and to reflect, to question and to criticize, to case and feel concern, to will and act on one's convictions on all that critically concern the welfare of human kinds. A teacher plays an important role in affective education for teachers as careers, subject specialists, deliverers of special programmers, counselors and manages for students. Teachers are models of growing human beings positive values towards life and the world.

Value: What is?

The meaning of value seems to be somewhat vague and it is similar to attitudes. Attitudes are indeed affective in character values are the principles in our life informing judgments as what is morally good or bad values can be thought of as a belief or conviction that something is good, desirable or preferable values are instantiated in every word we choose and speak, as well as everything we do. Although we can control our behavior, we cannot act in any productive way beyond the limits of our values.

Value Education

The phrase value education as used in the area of education refers to the study of development of essential values in pupils and the practices suggested for the promotion of the same. It include developing the appropriate sensibilities – moral, cultural, spiritual and the ability to make proper value judgment and in tarlike them in one's life. It is an education for becoming and involves the total personality of the individual. It is essentially man making and character building.

What Values

Quite often the question is asked, what values are to be emphasized in education? Identification of values and their classification has become an obsession and a great deal of time is spent on this aspect alone. The model of values to be adopted in teacher education should be derived from our national goals and aspirations, universal perceptions and ethical considerations bearing on character building.

Why Value?

Before independence, we taught against the mighty British Empire with the weapons like truth and non-violence by adopting noble means for the noble cause. We held our heads high and have, given sermons and character and moral values to all the nations. The need of value duration can be summarized through the following points.(I) To bring quality of life and sustainable development in the society.(II) To guide the human beings in the right path,
(III) To give direction and firmness to life and bring joy satisfaction and peace of life. (IV) To preserve our culture and heritage. (V) To develop morality and character.(VI) To promote the peace and harmony in the individual and in the society through education.

What shall the pupil teachers be trained in and for what?

The pupil teacher have to be trained to function as an agent who stimulate, provoke, in form and sensitive the learners with reference to vale situations in life. Through involving the learners actively in discussion, dialog and practical activities, the teacher should make then think and reflect on human actions and events. The teacher should also expose students to works of art, beauty in nature, and human relationships and actions of moral worth, and develop their moral sensibilities. Students acquire sensitivity to values and ideals by living in and coming into contact with the teaching – learning atmosphere. Such as atmosphere is not created by teachers or pupils alone. It needs the sustained, collective efforts of all concerned with education-teachers, parents, community and students. Teachers have a major role in making an atmosphere of love, trust, cooperation and security in the process of teaching and learning.

Presents Scenario

Various kinds of programmers, are being conducted for orientation and training of teachers in value education both in pre-service and in-service. Focus is giving on personal development of the subjects through mind improvement techniques, prayer, yoga-meditation and relief from stress. The emphasis is giving on to inspire the student to live a life of peace, moral purity and spiritual development. Teachers and teacher educators are to be prepared as value educators with reference to the concrete realities in which they has to function programmers of teachers training in value education should be rooted in the realities of school and teachers' education, with greater emphasis on values like justice, equality, compassion, cooperation and human rights.To cope with the increasing demands on teachers, teacher education in India has become more professional, characterized by universities qualifications and a scientific orientation.

Need Curriculum reconstruction

If value education is planned as education action aimed at the development of the learners personality the most obvious may of implementing it would be to look into the processes of education itself – its aims, curriculum and methods – instead of searching for solutions from outside.

PART B : Role of Teachers

Teacher can play an importance role for uplifting and upgrading value education among student-teachers in teacher education programmers. We live in a time when our understanding of the role of the teacher and the power of value education are coalescing value based education Teaching is not a job, it is an attitude. Teacher is a source of information, a guide, a mentor, a surrogate parent, a motivator, all at the same time. Teaching is the only one profession which always deals with the future. The role of a teacher in the changing social scenario is becoming very challenging. According to Confucius only a person who is always a source of love, morally upright and whose behavior not only in personal but also in the institutional life is impeccable is worthy of being a teacher. Role of teachers can be summarized in three perspectives: three T's Transfusion Transaction Transformation

Challenges

The biggest challenge before our education system is to meet the crisis of social and moral values and character of individual. The impact of western values has adversely affected the mindset of people which can be rectified only by imbibing our value orients of education system. There is a great degradation and devaluation with respect to values among peoplein general and teachers in particular. The teachers play a very important role in the societyand they are considered as nation builders, personality development, guides etc. There arenumber of factors which are responsible for degradation of the status of teachers fortheirpoor performance and for the declare in teaching values such as changing social attitude,professionalism, poor quality of teaching, non responsiveness, low level of accountability,political intervention in teachers etc.

PART C : Strategic Plan

To face the challenges and demands to emphasis the value education in teacher training programmers the following strategies should be followed.

(I) Telling
(II) Inculcating
(III) Persuading
(IV) Modeling
(V) Role playing
(VI) Simulating
(VII) Problem solving

(VIII) Discussing situations, stories, Pictures
(IX) Studying biographies of great men
(X) Moralizing

Conclusion

Indian pupil teachers undergo change in their value development, which can be observed in their attitudes towards people and the environment around them. Their values are mainly individual and about self-enhancement, focusing on teaching competence. The student teachers will take a very important role in affective education in future, which ocuses on value and programmers should not be regulated. Hidden curriculum like entors and teacher educators in the teacher education programmers should be aware that they also play a very important role in shaping the values of the student teacher. Teacher educators are the real leaders of the nation. The destiny of nation is shaped in its educational institutions. As education is the key to human progress and social change greatness of a nation is witnessed through its educational system.

References

1. Bollen, K. A. (1981). Structural equations with latent variables. New York: Wiley.
2. Catsambis, S. (2002). Expanding knowledge of parental involvement in children’s secondary education:
3. Connections with high school seniors’ academic success. Social Psychology of Education, 5, 149–177.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

Need & Importance of Value Education for the future generation & Role of Teacher in Inculcating Values.

Dr. Pradeep Madhukar Wagh
Assistant Teacher (Mob.9373688156)
Vivekanand Pratishthan English Medium School,
Jalgaon.(Maharashtra)

Abstract

"Education without values is of no use" Today, our education is only for the heads and hands and not the hearts.- Lack of Value Education has been an important factor in the global scenario of growing violence and terrorism, pollution and ecological imbalances. School has to play a major role to inculcate the values. A teacher who lives by values exercises a profound influence on students. It can be implemented through curricular as well as co-curricular activities. Our educational system should therefore aim not merely at information based knowledge, but on the inculcation of values that guides the students, in the desirable use of the acquired knowledge and skills, thus molding them into ideal / positive human beings and useful members of the society. The teachers only can do the positive changes in the society. The present article is an attempt to highlight the meaning of value education, need & importance of value education for the future generation, and role of teacher in inculcating values among students and save our nation.

Keywords: *Value Education, Need & Importance of value education, Recommendations of different commissions and committees on value education in India, Role of Teacher in inculcating values.*

Introduction:

We are living in a world of Paradox. On the one hand science and technology are advancing very fast, While on the other hand most society are facing problems of alcohol drug abuse, mental illness, stress crime etc. Therefore value education should be introduced at early stage and mould them. Our Constitution of India which embodies the ideals, hopes, values and aspirations of the people of India states. We The People Of India have solemnly resolved to constitute India into a Sovereign Socialist Secular Democratic Republic and secure to all its citizens – Justice, Liberty, Equality and Fraternity.

Values are determinants of human behavior. They play a vital role in the lives of every individual. They are enduring and facilitate standards that guide that conduct of human beings. Education for values should conform to the truth. All values are dominated by the individual first and then by the society. Vallabhai Patel, the great architect of modern India, once observed "Education without values is of no use".

Nowadays we have seen that the transformation of Education from 'Gurukul' education to cyber space education. Today, what is being done, is to educate the heads and hands and not the hearts.- Lack of Values. Education has been an important factor in the global scenario of growing violence and terrorism, pollution and ecological imbalances. The Ramamurthy committee Report (1990) recommended that the imparting of value education should he an integral part of the entire educational process. The same Kothari commission (1966) also mentioned to implement the importance of moral education in all schools. Real Education should enable one to utilize the knowledge, It has acquired to meet the challenges of life and to make all human beings happy as far as possible. In order to achieve this, Value education should begin at the grass root level such as Pre-Primary, Primary stage and continue throughout school, college and university education. The time and duration of such instruction should vary depending upon the school factors. Who will give the

value orientation? It is not the responsibility of any single teacher. In fact every teacher should be a teacher of values. It should not be the sole responsibility of teachers only. In an informal way, parents can transmit values to their children. Community members also have a crucial role to play in this regard. School has to play a major role.

Meaning of Value Education:

Education is a lifelong process. Its main purpose is all-round development of the students Value education is that type of education which is concerned with the transformation of an individual into a well - balanced and well - groomed personality. It refers to the intentional efforts that seek to the development of proper values, attitude, emotions and behavioral patterns of the students. In other words value education is that type of education which imparts some vital cultural, ethical, moral, spiritual values among children for their proper development. Value based education develops character and provides an insight in children to distinguish between right and wrong.

Kane: "Values are the ideals, beliefs or norms which a society or the large majority of a societies members hold"

According to Psychology dictionary (2013) "Value education is direction which is centered upon standards, moral principles, or ethical traits which are thought of as favorable, as well academic direction".

Need of Value Education:

Value system is the backbone of the society. Value education teaches us to preserve whatever is good and worthwhile in what we have inherited from our culture. Due to lack of values children (Students) adhere to whatever is shown in the TV and on net ruining their life. Family disorganization has made them astray. Parents are busy pursuing their careers and children are taken care by day care centers. Due to this value education is not imparted to these children. They become drug addicts, consume alcohol, gamble and enter into anti-social Activities.

This is the present scenario which needs to undergo change in order to have a peaceful society. Teacher plays an important role in infusing the knowledge of "Para Vidya" to make students aware of knowledge of our self; the knowledge of the supreme reality to keep oneself away from vices. Imparting value education and reforming the society were the only aims and objectives of the teachers of ancient age. But in the present scenario, due to manifold changes in various aspects of our civilization such as population explosion, advancement in science and technology, knowledge expansion, rapid industrialization, urbanization, mobilization, IT revolution, liberalization, privatization & globalization as well as the influence of western culture, present society has become highly dynamic.

Growing global poverty, pollution, hunger, disease, unemployment, unsociability, caste system, child labor, gender inequality, ill-treatment of women, violence, disability, exploitation of natural resources and many such evils have caused value- crisis on the globe, adversely affecting the core human values such as honesty, sincerity, morality and humanity.

The need of value education can be summarized through the following points.

1. To bring quality of life and sustainable development in the society.
2. To guide the human beings in the right path,
3. To give direction and firmness to life and bring joy satisfaction and peace of life.
4. To preserve our culture and heritage.
5. To develop morality and character.
6. To promote the peace and harmony in the individual and in the society through education.

Without the knowledge of values society cannot sustain. Values tell a man to differentiate between good and bad, what one should do and what one should abstain from. They make our life

meaningful. Due to dearth of values in the present generation the curriculum must give prominence to value education. Value education has never been out of style. It is very relevant in almost all the fields concerning human activity. To overcome the problems of the present era, inculcation of values among individuals and promotion of values in educational system, as well as society, is highly essential.

Role of Teacher in Inculcating Values:

Education is not just about learning skills (how to) but also about the ability to decide on what (what to do?) and why (why to do?). It should lead to the development of critical ability in students towards distinguishing between essence and form, or between what is of value and what is superficial in life. It should develop their understanding which is a pre-requisite for a movement from a rule based society to a relationship based society. Developing the right understanding about oneself and the rest of reality through self-exploration and realization of the inherent co- existence, harmony and self-regulation at various levels of existence is seen to be the real basis of imbibing universal human values and ethical human conduct. Teachers are a role-model for the students. Their actions convey more than their words. Students learn values from what the teachers are rather than from what they say. Teacher makes a maximum impact on the personality of a student in the formative years. Students imbibe virtues and vices knowingly and unknowingly from theses role models. Teachers must have healthy attitude and should possess rich values. For this teacher must respect the teaching profession, love her subjects and students, Students will seek inspiration from teachers who have high self-esteem.

A decade back or so the role of a teacher was limited to being a source of information. But today this place is shared by books, coaching classes, multimedia technology etc. So the role of a teacher is marginalized. Role of a teacher has increased manifold. In modern times we are experiencing transition. A teacher can maintain values and nurture them. A teacher has an immense potential of bringing about a sea change in the society by demonstrating essential values of head and heart. The role of a teacher in the changing social scenario is becoming very challenging. In the earlier times teacher was the only source of information and commanded respect on this respect. Any one desirous of gaining knowledge had to bow down to him.

Today, we have multiple information centers such as books, coaching centers, the audio visual aids and internet services. Teacher can impart values in students by giving them instructions through discussion, experimentation and lectures and by the following mentioned ways:

In the current times,

1. Teachers concentrate on imparting technical education to their students so that the increasing needs of the information technology (IT) industry are met with the students.
2. Success is perceived in terms of equipping students with scientific and technical knowledge rather than in developing human beings who possess a sound understanding of good human values.
3. Education is not just about learning skills (how to) but also about the ability to decide on what (what to do?) and why (why to do?).
4. Teachers can maintain a case-study register to closely observe the students and note down the positive and negative traits of their personality.
5. Teachers should give importance to cooperative learning.
6. Skits, role plays propagating moral values can be performed by students under the guidance of teacher.
7. Teacher must tell the students to go to the libraries- the treasure house of knowledge. Classics available in the library are morally rich and inspiring.

8. Teacher must explain the students the importance of meditation & yoga practices for realization or the attainment of oneness with God.
9. Every day a Teacher must spent at least 5 minutes on moral lecturing.
10. Impart knowledge of foreign languages to make them know different cultures.
11. Organize games, excursions, visits to places of historical importance.
12. Club activities like nature club, literary club, wildlife prevention club, social service camps, blood donation etc.
13. Suicidal tendencies in students should be curbed. They must be prepared by the teacher to face the challenges of life fearlessly and with courage.

Conclusion:

Education is a systematic attempt towards learning basic facts about humanity. Our ancient scriptures define education as that which librates i.e. provides the instruments for libration from ignorance and oppression. Now a day, life is becoming complex and complicated. Belief in higher ideal is no more found. Conditions of the system of values and ethics are rapidly deteriorating in our daily life. We are going through a crisis of values in our social and political life. Pursuit of material wealth and selfish ends at any cost has become ultimate aim of life. There is a great crisis of values in our colleges and school too. Therefore, value education is much required in present time.

References:

1. Dr.Gururaj Karajagi, Role of Teachers and Parents in imparting Values.
2. Jyoti Kumta, Value Education: What can be Done. www.educationhp.org/education-board-2013/chapter 9.pdf.
3. Lovat, T. & Toomey, R. (2007). Values Education and Quality Teaching: The DoubleHelix Effect. David Barlow Publishing.
4. Value Education - A Handbook for Teachers (2012). CBSC Preet Vihar Delhi.

Webliography:

1. www.valueseducation.edu.au.
2. www.unesco.org.
3. www.sssieducare.org/valueeducation.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

Comparative study of New Education Policy 2020 with National Education Policy, 1986.

Dr. Vilas Bhanudas Bandgar
Assistant Professor
Uma ShikshanshastraMahavidyalaya. B. Ed. Pandharpur.
email id:vilasbandgar@gmail.com

Abstract:

When the National Education Policy 1986 and 2020 were compared, it was noticed that the main points that remained unfinished in the 1986 National Education Policy have been reviewed. E.g. the 1980 policy recommended that 6 per cent of GDP should be spent on education. However, that recommendation was not implemented. Therefore, it has been included in the 2020 new education policy. Compared to 1986, many new educational policies are considered in this policy. The new academic policy recognizes interdisciplinary curricula. Then b. Ed's curriculum integration has been extended to four years. The new education policy also envisages how to make education more inclusive by considering the age group of 3 to 18 instead of 6 to 14 in the Right to Education Act. The idea is to disseminate the education system through a new educational policy and the establishment of a National Education Commission by dissolving all institutions related to education. In addition to the assessment of students, the assessment of teachers will also be done in this new policy. Students will be assessed not only by the teacher but also by his classmate, the teacher co-curricular activity. The most important change is the change in the structure of education, which will now be 5 + 3 + 3 + 4, according to which the first five years of education will be known as formal education. There will be new job opportunities for teachers, in which the system like Shikshan Sevak has been discontinued. Eligibility test will be conducted for teacher recruitment. In addition; the first five years of education will be given in the mother tongue, including business education from class VI. The importance of board exams has been reduced and semester system will be used at secondary level. Efforts will be made to reduce the gap between the rich and the poor the new educational policy envisages a phased autonomy in higher education. According to the 1986 policy, the name "Ministry of Education" was changed to "Ministry of Human Resource Development", but in the new education policy of 2020, it has been renamed as "Ministry of Education". Technology should be used in teaching and learning, has thought.

Keywords: *NEP, HEDC, Ministry, system, education etc.*

Introduction:

Policy adopted by the Government of India to promote education among Indian citizens. The policy outlines what primary and college education should look like in rural and urban India. In 1968, the then Prime Minister Indira Gandhi first formulated the National Education Policy. Since then, necessary changes have been made in it from time to time. After 1947, the Government of India launched various programs to address the problem of illiteracy among the citizens of independent India. Among them, Maulana Abdul Kalam Azad, the first Minister of Education of India, devised a uniform system of education for the whole country and brought it under the control of the Central Government.

He proposed University Education Commission (Dr. Radhakrishnan Commission), Mudaliar Commission and Kothari Commission to bring modernity in Indian education. The first Prime Minister of India Jawaharlal Motilal Nehru and the Central Government formulated a high quality scientific policy and established the National Council of Educational Research and Training

on September 1, 1961. This institute studies all the problems related to school education in the country. The State Government and the Central Government are expected to advise this institution on the planning and implementation of educational policies.

Current Requirements of The New Education Policy:

1. Although the minimum percentage of education in the country is increasing, there are some question marks in terms of quality: there are about 40,000 colleges and more than 800 universities in the country. The target is to increase it by at least 50 per cent by the end of the year
2. **Review of incomplete points in the 1986 Education Policy:** Many points of the 1986 Education Policy which have not been completed in the last 30 years will be reviewed and efforts will be made to address the incomplete points.
   For example, the Dr. Kothari Commission and the Education Policy of 1986 had recommended that at least 6 per cent of GDP should be spent on education but it has not been implemented till date.
3. **Reducing the disparity between the rich and the poor:** The role of bringing equality in public and private schools is highlighted in
4. **Approximate quality of education:** Everywhere the word quality is taken from everyone but we do not know exactly what quality is because this new educational education was needed to dispel the attitude that consistently education is seen as a way to get a job.
5. **Excessive skills of the graduates:** We were awarding millions of degrees every year, but the degrees we were giving were really useful to make India self-reliant. Whether or not he could make a living, the answer was no, a new educational policy was needed to change this picture.
6. **Leakage rate in education:** Considering the Indian education systems, a number of schemes, policies and commissions have been set up to reduce the dropout rate in the education system, although many recommendations have been made. So it will help to reduce the leakage.
7. **Lack of proper evaluation process of teachers:** To date, many committees have been appointed from primary to higher education to evaluate students accurately, but consistently paid attention to student evaluation, but today's students are citizens of tomorrow's strong India. Evaluated but will help make changes in education.
8. **Ignoring the field of research:** If you think of a country like USA today, it has progressed on India's intellectual knowledge and skills because India does not get the expected autonomy and all intelligent people have taken refuge in another country. Unfortunately, this is not the case because in countries like India, research is viewed from an insignificant point of view and a new educational policy is neededall.

A comparative study of the National Education Policy 2020 according to the 1986 policy:

1. **In addition to lunch at school, breakfast will now be available:** National Education Policy 1986 Inclusive education should be all inclusive so that no one is deprived of education.
2. **Right to RTI Extension from Class I to Class XII:** Right to Education Act No one should be deprived of education as per Section 45 from 6 to 14 years of age. It has been increased from three to eighteen.
3. **Around Ten lakh Teacher vacancies will be filled across the country:** At present, there is a huge unemployment crisis in India and ten lakh teacher vacancies will be filled to provide employment to the highly educated youth across the country.
4. **Semester system will be implemented:** According to the 1986 educational policy, whether to take the exam once in one year or not, according to the new educational policy, the semester system will be implemented at the secondary level for classes VIII to XII.

5. **B. Ed four year after 12th:** According to the educational policy of 1986, the BEAD course in the countries was one year but from the academic year 2014 onwards. Ed. The syllabus has been extended to two years. According to the new educational policy, the syllabus will be a four-year co-curricular course.
6. **Significance of Board Examinations has been reduced**: In the country where 10th and 12th board examinations were conducted, the importance of the board has been reduced as per the new policy of 1980, in which semester system has been introduced.
7. **Online Teacher Evaluation of Students**: According to the National Education Policy of 1986, written oral and practical examinations were conducted to assess students but no teacher assessment system was developed. From now on, according to the Education Policy 2020, a special portal will be created to evaluate the teachers. The assessment of students will be done not only through examinations but also through co-curricular activities.
8. **Planning for Teacher Recruitment, Entrance Examination Interview and Examination for Promotion:** While recruiting new teachers, interviews will be conducted according to the quality of entrance examination (Teacher Eligibility Test) as well as departmental examination for promotion and special allowance and accommodation will be provided to the teachers appointed in rural areas. The recommendation is made in the 2020 Education Policies.
9. **Single syllabus in the whole country:** According to the National Education Policy of 1986, the syllabus of each state was different.
10. **Mother Tongue Education up to the age of five**: Although the 1986 Education Policy and the 2000 Financial Education Policy have adopted three language formulas, the only difference between the 2020 Education Policy is that education should be provided in the mother tongue till the age of five.
11. **Emphasis on Teacher Training:** In order to keep up with the times, the new education policy emphasizes on education training and an independent training institute will be set up to impart in-service training to the students.
12. **Emphasis on Vocational Education**: According to the 1986 education policy, vocational education was considered after class X, but according to the new educational policy, children will be imparted vocational education after class VI.
13. **Freedom of teachers from non-academic work:** Teachers have to do many academic activities along with continuous study and teaching, for example, census, election work. They will be released from the study process will be further boosted.
14. **More control over private schools**: Additional tuition fees will no longer be levied on private schools and inclusive courses will be allowed and private schools will have to remove the word public in line with the new education policy. Also, when appointing teachers in a private school, it is not possible to appoint them unless they have passed the qualifying examination. At the same time, it will be mandatory to form a school management committee in a private school.
15. **Establishment of National Education Commission**: The National Education Commission will be set up instead of dissolving the institutions working in the field of education in the country and through it the entire education system will be implemented.
16. **Goal of 100% Literacy**: According to the education policy, the literacy rate in the country is 100 percent.
17. Teaching of modern and foreign languages along with traditional education
18. **Use of technology in education:** Use of information and technology in the teaching and learning process to bring modernity in education. The help use of technology in various portal e. g swayam, of MOOCs,, canvas etc

19. **Recognition of Interdisciplinary Curriculum**: In the new educational policy, interdisciplinary curriculum has been allowed and the system of science, art and commerce will be interdisciplinary instead of branch wise, so this change is really revolutionizing the Indian education system.
20. Ministry of Human Resource Development has been renamed as Ministry of Education.
21. **Adult Education:** This Policy aims to achieve 100% youth and adult literacy by 2030, and significantly expand adult and continuing education programmes.
22. **Integration of Vocational Education:** Vocational education must be an integral part of all education - this Policy aims to provide access to vocational education to at least 50% of all learners by 2025.

Conclusion:

All of these strategies are very ambitious but a lot depends on how we implement them. Also, some of the issues in this policy need to be discussed in depth. Those working in the field of higher education should seriously consider this and make every effort to implement this policy.

References:

1. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf&ved=2ahUKEwjD-KPtuKPwAhUlg-YKHbBNBlUQFjAbegQIPxAC&usg=AOvVaw2VOhw52WTOK6owxeeFXyay.
2. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://en.m.wikipedia.org/wiki/National_Education_Policy_2020&ved=2ahUKEwjD-KPtuKPwAhUlg YKHbBNBlUQFjAiegQIMRAC&usg=AOvVaw07IDsNrGgXG1bqOn1MB7x7
3. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://education.gov.in/&ved=2ahUKEwiYvo7RuaPwAhW07HMBHZaCC9wQFjACegQIORAC&usg=AOvVaw1PA4foG8ygq2ZgYUfG-z6B.
4. Watching some videos in YouTube related for new education policy.

Teacher Education and Role of Teacher Educator

Dr. Ratnakar Bajirao Mhaske
Assistant Professor
Shrimati Sushiladevi Salunkhe College of Education, Osmanabad
Email – ratnakarmhaske@rediffmail.com

Abstract :-

The profession of teacher educators is substantially different from the teaching profession. The transition from being a teacher to becoming a teacher of teachers and a researcher is considered to be a key element in the development of a teacher educator. Therefore, it is not surprising that the professional roles 'teacher of teachers' and 'researcher' play a prominent role in the results of a literature review we conducted on the profession of teacher educators. This review also shows that four other roles of teacher educators can be identified: 1.coach, 2. curriculum developer, 3. gatekeeper and 4. broker.Keywords teacher educator – professional role – professional development

Introduction :-

From 1990s, increasing attention has been given to the crucial role of teacher educators in educational practice, research and policy. Especially during the past ten years, many publications shed light on aspects of the profession of teacher educators. However, until recently a systematic overview of what is known about this profession was lacking. This article is based on an extensive review study, based on peer-reviewed articles that we conducted. The goal of the review study was to arrive at a solid overview of what is known about (1) the professional roles of teacher educators and their related professional behavior, and (2) the professional development of teacher educators regarding these roles and the accompanying behavior. Hence,
in this article we present some key findings by seeking to answer the following two questions:

1. What are and what characterizes the professional roles of teacher educators and their associated professional behavior?
2. What characterizes the development of teacher educators regarding their professional roles and their associated professional behavior?

Teacher educators are increasingly expected to support continuing professional development of teachers and to conduct research themselves. Such combinations of roles may be a source of tensions and conflict, because one has to meet different, sometimes difficult to reconcile, expectations and standards. In this study we use a broad definition of teacher educators: all those who teach or coach (student) teachers with the aim of supporting their professional development.

Roles of Teacher Educator:-

Roles of teacher educators have been identified:

1. Teacher of teachers,
2. Researcher,
3. Coach,
4. Curriculum developer,
5. Gatekeeper (responsible for admission to the teaching profession),
6. Broker (responsible for the connection between school and teacher education institute).

What is known about these six professional roles and their associated professional behavior varies considerably. This difference is even more striking when we look at the knowledge about the professional development related to the roles. Based on the literature selected by us, only for three of

the six roles we can report on the features defining the professional development. In the following sections, we present a selection of our findings for each role

1.**Teacher of Teachers**

Role and behavior

By far, most research has been carried out into the role of the teacher of teachers. They emphasize that the teacher of teachers does not teach pupils, but (prospective) teachers in a higher education setting. Research shows that most teacher educators share this view of second order teaching, but how and the extent to which they put this vision into practice leaves a lot to be desired. Second order teaching requires a specific pedagogy of teacher education, of which 'modeling', 'teach as you preach', 'walk your talk' and explicating are important aspects. This involves that teacher educators can reflect on their own actions and feelings and make them explicit, in order to support the development of (prospective) teachers. A final important aspect of the role of a teacher of teachers is the ability to handle tensions and dilemmas, for example between telling and growth. This requires that teacher educators have solid theoretical knowledge, experience and judgment. By always trying to find the right balance in these tensions, the teacher educator fulfils the role of a teacher of teachers.

Professional development

These findings raise the question of what can promote teacher educators' professional development in this role. Presence of a frame of reference as well as a professional standard and a knowledge base prove to be important. Also personal characteristics of teacher educators are important, such as curiosity and interest in their work and their students. Furthermore, professional development activities that link up with (gaps in) prior knowledge and experience contribute to teacher educators' professional development. Teacher educators have a preference for learning from and with colleagues on an informal basis, but also through peer coaching, by participating in colloquia and conferences, and in learning communities. While assigning a mentor to novice teacher educators occurs frequently, in practice the support given to these mentors turns out to be limited. The existence of and research on courses for teacher educators is still scarce . What also turns out to be productive for the professional development as a teacher of teachers is studying one's own practice. This brings us to the second role.

2.Researcher :-

Role and behavior

The attention given to the role of the teacher educator as a researcher is growing strongly. It turns out that the idea that teacher educators – should – conduct research is worldwide increasingly shared by institutions of higher education, not only by research universities, but also by polytechnics and colleges – the so-called new universities. However, among teacher educators there is no consensus on whether they have to fulfill the role of a researcher and – if that should be the case – what this role involves: is it about reading literature, supervising research students or conducting research? And if it is expected that the teacher educator con- ducts research, what should be the focus: the (school) subject, teaching and learning in primary or secondary education, or their own practice? This variety is accompanied by a debate about the goals, methods and quality criteria, especially regarding teacher educators' research into their own practice. Three categories of teacher educators/researchers: 'enquiring teacher educators', 'well-read teacher educators' and 'teacher educator-researchers'.

Professional development

In our study we found three clusters of factors contributing to the professional development of teacher educators as researchers. I) creating a supportive environment in which a supporting research culture is created, where institutional expectations and requirements are explicit, time, information and support are offered, and cooperation is encouraged is of great interest. II) personal qualities of the teacher educator, such as motivation, passion and determination, are important. Finally, it appears that

reporting on one's own research, making it public and receiving forms of remuneration encourages a teacher educator's professional development in the researcher role .

3.**Coach :-**

Role and behavior

Teachers consider the coaching role of their teacher educators as most influential. The essential aspects of this role are openness, accessibility, enthusiasm, passion, forgiveness, inspiration, respect, helpfulness, integrity, and being generous and open-minded. The vast majority of studies we found in our review focus on the mentor supporting the student at school. Because more responsibility for teaching prospective teachers is real located to the schools, the traditional tasks of mentors are extended and they are expected to become school-based teacher educators. But too often mentor teachers still restrict their guidance to advisory work and to introducing student teachers to local school practice. What proves to be hard is making their own teaching behavior and the underlying thinking explicit, asking questions, and stimulating discussion and reflection.

Professional development

Professional development that is focused on coaching skills, explicating one's own behavior, encouraging reflection and giving productive feedback proves to be productive. Also participation in – facilitated – learning communities (in which inquiry and re- search into one's own practices are central) is an effective form of support. Experts stressed the importance of a systematic, long-term and research-informed mentor education, which is well-situated in the specific context, and addresses theoretical and analytical skills, reflection and relational dimensions. To establish these professional development opportunities for school-based teacher educators, a close partnership between school and university is needed. We return to this aspect in the section on the broker role.

4.**Curriculum Developer :-**

Role and behavior

The development of a curriculum for teacher education is the subject of a relatively large amount of studies, especially curriculum development in collaboration with schools. However, closer analysis reveals that only few articles have the teacher educator as a curriculum developer as their object of (self-)study. Teacher educators have to take into account that they work in contexts with different prevailing conceptions of teacher education, e.g. realistic teacher education, competence-based teacher education, or a teacher-education curriculum built around core practices. Also conceptions of whether a curriculum should be 'research-led', 'research-oriented', 'research-based' or 'research-informed' differ. Research also shows what the role of the curriculum developer means in practice. focusing on changes in their curriculum (introduced as a result of government policy propagating competence-based teacher education), report on the resistance of students against what they experienced as time-consuming work in groups with unequal partners. Other studies, show that teacher educators participating in curriculum renewal focus mainly on developing content for the curriculum part for which they are individually responsible. We found no studies on the professional development of teacher educators in the role of curriculum developers.

5**.Gatekeeper :-**

Role and behavior

In the role of a gatekeeper the teacher educator is monitoring the access of the student to the teaching profession. The yardstick by which teacher educators measure the future teacher is mostly determined by defined standards and profiles, based on teacher competencies. The emphasis on constructivist concepts led to a wide use of portfolios in teacher education, assuming that this promotes active learning. Several studies deal with the teacher educator as an assessor of portfolios. These studies reveal considerable uncertainty about what a portfolio should contain and about the purpose (formative and/or summative). Also the validity and reliability of the assessment is questionable. Teacher educators experience between their role as coaches and their role as gatekeepers. However, the summative function of assessment is crucial to protecting education from

incompetent teachers. Because of the shift of responsibilities from universities to schools, the role of the school-based teacher educator becomes increasingly important. It is not obvious that school-based teacher educators and students agree on the focus of the feedback of the mentor and the quality criteria the student should meet.

6.**Broker**

Role and behavior

University-based and school-based teacher educators are increasingly sharing responsibility for the education and the development of (prospective) teachers. This calls for teacher educators who are able to shape this cooperation process. He introduced the term 'broker' for this role, which is often carried out in the context of a community of learners .

Professional development

We found only few studies on the professional development in the broker role. Experts stress the importance of identity formation and relationship building. Considering the increasing cooperation between schools and universities, this is an interesting and urgent research field.

Conclusion :-

Teacher educators have to perform a variety of roles, which they have to realize in a context with often competing demands. These competing demands increase when academia and schools bring in their own quality requirements, and stress also the need for cooperation between academia and school. Crossing boundaries and creating a hybrid new third space where teachers, faculty, and students engage as multiple meaning makers requires being rooted in academic research as well as in school practice. To deal with all these roles and demands requires scholarship in a broad sense.

Teacher educators should be well-prepared for their responsible roles. During their career they need to have opportunities to extend their scholarship. Critical factors of initial education and professional development are (1) the availability of frames of reference and the opportunity to construct a personal and relevant professional frame of reference related to this, (2) the personal characteristics of the teacher educator (3) the availability of work- place-related support and (4) conducting research into their own practice. Addressing these critical factors is not only the responsibility of teacher educators, but also of those who are responsible for teacher education at large.

References :-

1. Lunenberg, M., Dengerink, J. & Korthagen, F. (2014). The Professional Teacher Educator. Roles, Behaviour, and Professional Development of Teacher Educators. Rotterdam: Sense Publishers.
2. Koster, B., Brekelmans, M., Korthagen, F. & Wubbels, T. (2005). Quality requirements for teacher educators. Teaching and Teacher Education.
3. Wenger, E. (1998). Communities of practice: Learning, meaning, and identity. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Cochran-Smith, M. (2003). Learning and Unlearning: the Education of Teacher Educators. Teaching and Teacher Education.
5. ATE. (2008). Standards for teacher educators (3rd revised edition). Manassas, VA: The Association of Teacher Educators. Available online: www.ate1.org/pubs/uploads/tchredstds0308.pdf (14.11.2015).

शिक्षक शिक्षणाची सद्यस्थिती व राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 : एक अभ्यास

डॉ. कैलास सर्जेराव मोटे
प्राचार्य
श्री साई जनविकास प्रतिष्ठान संचलित,
बी.एड व एम.एड. कॉलेज, आळणी–उस्मानाबाद
Kailasmote1978@gmail.com

सारांश :

आजच्या शिक्षक शिक्षणाची परिस्थिती अभ्यासल्यास असे लक्षात येते की, शिक्षक शिक्षणामध्ये अनेक समस्या आहेत. या समस्या दूर करण्यासाठी प्रभावी उपाययोजना करणे काळाची गरज आहे. तसेच काळानुसार शिक्षक शिक्षणामध्ये बदल करावे लागणार आहेत. आज बहुतांश अध्यापक महाविद्यालयामध्ये पुरेशे शिक्षक नाहीत, बहुतांश शिक्षक शिक्षण महाविद्यालयात पुरेशा भौतिक सुविधा उपलब्द नाहीत तसेच कागदोपत्री विद्यार्थी आहेत. परंतू त्यांची दैनंदिन उपस्थिती नाही अशा एक ना अनेक समस्या आहेत शिक्षक शिक्षण महाविद्यालयामध्ये आहेत. शिक्षक शिक्षण महाविद्यालयात विद्यार्थी जर नियमित नसेल तर त्याचे अध्यापनाचे कौशल्य कसे विकसित होणार हा मोठा प्रश्न आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये अध्यापक महाविद्यालांच्या रचने बरोबरच त्यांची गुणवत्ता सुधारण्यावर विशेष भर देण्यात आलेला आहे. एकात्मीक अभ्यासक्रमाची रचना करण्याचे धोरणात नमुद करण्यात आले आहे. तसेच अध्यापक महाविद्यालयांचे मूल्यांकन होणार असल्याणे गुणवत्ते अभावी कार्यरत असणाऱ्या महाविद्यालयावर कठोर कारवाई करण्याची तरतूद नवीन शैक्षणिक धोरणात करण्यात आली आहे. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ची प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी शासनाला व संबंधित विभागाला नियोजन व उपाय करावे लागणार आहेत. ते प्रत्यक्षात उतरवणे गरजेचे आहे.

प्रस्तावना :

समाज व राष्ट्राच्या प्रगतीत शिक्षक हा अत्यंत महत्त्वपूर्ण घटक आहे. शिक्षक हा राष्ट्राचा निर्माता आहे. त्यामुळे आपल्यासारख्या विकसनशील देशात शिक्षक शिक्षणाकडे किंवा शिक्षक प्रशिक्षणाकडे विशेष लक्ष देणे गरजेचे आहे. शिक्षक शिक्षणाला व प्रशिक्षणाला अद्ययावत करणे काळाची गरज आहे. त्यामुळे शिक्षक शिक्षणाबाबत उदासिनता असू नये. आज आपल्या देशात शिक्षक शिक्षणाकडे शिक्षकाची नोकरी मिळण्याचा राज मार्ग म्हणून पाहिले जात आहे. त्याचे परिणाम आज आपणाला दिसून येत आहेत. शिक्षणशास्त्र विद्याशाखेकडे 2010 च्या आगोदर ज्या विद्यार्थ्यांना पदवी परीक्षेमध्ये चांगले गुण आहेत. अशा विद्यार्थ्यांनाच गुणवत्तेनुसार प्रवेश देण्यात येत होते. त्यामुळे शिक्षक प्रशिक्षण शाखेकडे येणारे विद्यार्थी हे हुशार व उच्च गुणवत्तेचे होते. तसेच त्यांना शिक्षणामध्ये व शिक्षकी पेशाविषयी रूची असणारे होते. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण शिक्षक तयार होण्यास मदत मिळत होती. नंतरच्या काळात म्हणजे 2011 पासून शिक्षक शिक्षणाकडे पाहण्याचा विद्यार्थ्यांचा व समाजाचा दृष्टीकोन बदलतांना दिसू लागला. याची अनेक कारणे आहेत. त्यामुळे शिक्षणशास्त्र विद्याशाखेकडे येणाऱ्या विद्यार्थ्यांचा ओघ कमी झाला आहे. जेव्हा पदवी नंतरचे शिक्षणाच्या इतर शाखेचे सर्वच पर्याय बंद होतात त्यानंतर विद्यार्थी शिक्षक प्रशिक्षणाकडे प्रवेश घेण्यासाठी अर्ज करतांना दिसत आहे. जेव्हा विद्यार्थ्याकडे दूसरा पर्याय नाही तेव्हा बी.एड. हा प्रवेशाचा शेवटचा पर्याय म्हणून विद्यार्थी शिक्षणशास्त्र विद्याशाखेची निवड करू लागले आहेत. या क्षेत्रात नोकरीची संधी कमी झाली असल्याने व शिक्षक शिक्षणानंतरचे शिक्षकी पेशा शिवाय असणारे मार्ग विद्यार्थ्यांना माहित नसल्याने विद्यार्थ्यामध्ये संभ्रम निर्माण झाला आहे. महाराष्ट्र शासनाचा नवा स्टाफिंग पॅटर्न आणि पटसंख्येच्या नव्या निकषामुळे राज्यातील तब्बल 60 हजाराहून अधिक शिक्षक अतिरिक्त ठरणार आहेत. 2011 पासून शिक्षक भरती बंद असल्याने बी.एड. प्रवेश घेणारांची संख्या अत्याल्प आहे, नव्हे कॉलेजेसला आपले अस्तित्व टिकवून ठेवण्यासाठी विद्यार्थ्यांना जबरीने प्रवेश देऊन विद्यार्थ्यांच्या अटी व शर्ती मान्यकरून प्रवेश देण्याची वेळ शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयावर आली आहे. त्यामुळे शिक्षक शिक्षणाच्या दर्जावर परिणाम होतांना दिसत आहे. आज शासकिय, निमशासकिय तसेच खाजगी शाळेतील शिक्षकांची संख्या खूप कमी आहे. विद्यार्थी व शिक्षकांचे प्रमाण पाहिले तर आज हजारो शिक्षकांची गरज आहे. त्याच बरोबर इंग्रजी माध्यमांच्या शाळेसाठी शासनाचे असे ठोस नियम लागू नसल्याने आज इंग्रजी शाळेत अप्रशिक्षीत शिक्षकांची संख्या मोठी असल्याचे दिसून येत आहे. यामुळे बी.एड किंवा शिक्षणशास्त्र विद्याशाखेची पदवी घेतलेले प्रशिक्षणार्थी रोजगाराविना असलेले दिसून येत आहेत. एवढेच नव्हे तर बी. एड. व एम.एड. नंतर काय व कोणत्या संधी आहेत याची माहिती शासन यंत्रणांनी देणे गरजेचे आहे परंतू हे होतांना दिसत नाही.

सद्याच्या शिक्षक शिक्षणाव्दारे बहुविध बुध्दिमत्तेच्या विद्यार्थ्यांना प्रभावीपणे अध्यापन करण्याची क्षमता प्राप्त करून दिली जाते का ? त्यांच्या अध्यापन कौशल्य विकासासाठी पुरेसा वेळ दिला जातो का ? याचाही विचार होणे गरजेचे आहे. आज मेडीकल

व इतर व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील विद्यार्थ्यांना त्यांचे प्रशिक्षण पूर्ण केल्यानंतर लगोलग संबंधित क्षेत्राची 100 टक्के जबाबदारी त्या प्रशिक्षणार्थीवर सोपविण्यात येत नाही. तर त्याला संबंधित क्षेत्राच्या फिल्डवर काम करण्याचा सहा महिने ते एक वर्षाचा काम करण्याचा अनुभव दिला जातो म्हणजे त्याला आंतरवासिता पूर्ण करावी लागते. मात्र शिक्षक शिक्षणाच्या बाबतीत याच्या उलट दिसून येते. शिक्षक शिक्षण घेतले की लगोलग त्याला प्रत्यक्ष अध्यापनासाठी पाठवले जाते. शिक्षक प्रशिक्षणानंतर संबंधित विद्यार्थ्यांना अध्यापनाचा व शाळा व महाविद्यालयातील कार्याचा प्रत्यक्ष अनुभव घेण्यासाठी आंतरवासितेचे नियोजन करावे लागेल तरच उदयाचा शिक्षक सर्व गुणसंपन्न तयार होईल. शिक्षक शिक्षणाचा प्रभावी आराखडा तयार केलेला दिसत नाही. नव्हे शासन यंत्रणांचा शिक्षक प्रशिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन नकारात्मक असल्याचे दिसून येत आहे. त्यामुळे शिक्षक शिक्षणाची प्रभावी अंमलबजावणी होत नाही. यावरून असे लक्षात येते की, शिक्षकांच्या गुणवत्ते विषयी कोणालाच काही देणे घेणे नाही. आज अशी परिस्थिती आहे की, शासनाची बी.एड. प्रवेशाची जाहिरात आली की आमचे शिक्षकांचे शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या शोधात असतात. अशा परिस्थितीमुळे शिक्षक शिक्षणाकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टीकोन बदलला आहे. तसेच शिक्षक शिक्षणाच्या क्षेत्रातील स्पर्धात्मकता हळूहळू कमी होत चालली आहे. याचाच परिणाम शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर झालेला आपणास दिसत आहे. शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेबाबत 2014 मध्ये युजीसी ने चिंता व्यक्त केलेली होती आणि विद्यापीठांना अशा सूचना केल्या होत्या की, शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाकडे व शिक्षणशास्त्र विभागांकडे विद्यापीठांनी अधिक गांभीर्याने व अग्रक्रमाने लक्ष द्यावे. अशी अपेक्षा व्यक्त केलेली होती. युजीसीने 2014 मध्ये असेही नमुद केले होते की, प्रत्येक विद्यापीठामध्ये स्वतंत्र शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा स्थापन करावी तसेच शिक्षणशास्त्र विद्याशाखेतील प्राध्यापकांसाठी अकॅडमिक स्टाफ कॉलेजेसने विशेष ओरिएन्टेशन व रिफ्रेशर ट्रेनिंग प्रोग्राम निर्माण करावेत व या संदर्भातील अहवाल युजीसीला पाठवावा अशी अपेक्षाही युजीसीने केली होती.

शिक्षक शिक्षणामध्ये 2009 पासून अमूलाग्र बदल होतांना दिसत आहे. शिक्षक शिक्षणाची गुणवता वाढावी यासाठी एनसीटीई वारंवार प्रयत्न करत आहे. एनसीटीईने न्या. जे एस वर्मा आयोग तसेच त्यानंतर नेमल्या गेलेल्या प्रा. पूनम बत्रा समिती व प्रा एन के जंगिरा समिती या दोन्ही समित्यांच्या शिफारशी नुसार बरेच बदल घडून आले आहेत. न्या जे.एस. वर्मा आयोगाने असे म्हटले आहे की, एक वर्षाचा बी. एड. अभ्यासक्रम दोन वर्षाचा करण्यात यावा, त्यानुसार हा अभ्यासक्रम 2015 पासून दोन वर्षाचा करण्यात आला. जे. एस. वर्मा कमिटीने असे सूचविले की शिक्षक शिक्षण संस्थांना बहुशाखीय व आंतरशाखीय वातावरण प्रस्थापित करून देणे, सर्व सेवापूर्व शिक्षक शिक्षण संस्थांना एक शाळा प्रयोगशाळा म्हणून जोडली जावी आणि शाळेतील शिक्षकांना शिक्षक शिक्षण संस्थेत तर शिक्षक प्रशिकांना शाळेत व्हिजिटींग फॅकल्टी अध्यापन करण्याची संधी निर्माण करावी असे सूचविले होते. अशा विविध शिफारशी न्या. जे.एस. वर्मा समितीने सूचवल्या होत्या.

शैक्षणिक वर्ष 2015–16 पासून बी.एड. अभ्यासक्रम हा दोन वर्षाचा करण्यात आला त्यादृष्टींने महाविद्यालयांची तपासणीही करण्यात आली. परंतू शिक्षक शिक्षणामध्ये जे गुणात्मक बदल होणे अपेक्षित होते ते बदल मात्र झाले असे म्हणता येणार नाही. आज शिक्षक शिक्षण देणाऱ्या संस्थांसमोर महाविद्यालय टिकवून ठेवण्याचा प्रश्न निर्माण झाला आहे तर दुसरीकडे बी.एड.ला काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांचा प्रश्न मोठा आहे. तीसरी बाब म्हणजे नोकर भरती बंद असल्याने शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांना प्रवेश घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या अत्याल्प आहे. त्यामुळे गुणवत्तेची अपेक्षा करणे कितपत योग्य आहे. याचा विचार करून शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांच्या गुणवत्ता वाढीसाठी व दर्जेदार शिक्षक शिक्षणासाठी प्रभावी धोरण आखण्याची गरज शासनाला व संबंधित यंत्रणेला वाटल्यानेच शिक्षक शिक्षणात अमुलाग्र बदल घडविण्याच्या दृष्टीने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये प्रयोजन करण्यात आलेले आहे.

गुणवत्तापूर्ण शिक्षक शिक्षणाची उदिदष्टे :

1. शिक्षक शिक्षणाची संकल्पना समजून घेणे.
2. शिक्षक शिक्षणासाठी आवश्यक असलेल्या कौशल्याचा विकास करणे
3. विविध स्तरांवरील शिक्षक शिक्षणाच्या समस्या जाणून घेणे किंवा घेण्याची दृष्टी विकसित करणे.
4. शिक्षक शिक्षणात नवीन प्रवाह व आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या वापराच्या प्रायोगिक वृत्तीचा विकास करणे.
5. शिक्षक शिक्षणामध्ये ऑनलाईन शिक्षणा बरोबर नवीन प्रवाह, तंत्र व पध्दती समजून घेणे.
6. शिक्षणाचे ध्येय, आशय, पध्दती तसेच सामाजिक, मानसिक घटक समजून घेण्यास सक्षम करणे.
7. विविध वयोगटातील मुलांचा शारीरिक, मानसिक, बौध्दीक, सोदर्यात्मक, भाषिक, सांस्कृतिक, भावनिक घटकांचा विकास कसा होतो हे समजून घेण्यास सक्षम करणे.

8. नवीन अभ्यासक्रमानुसार विषय शिकविण्याची क्षमता विकसित करणे.
9. कृती आधारीत शिक्षक शिक्षणाला चालना देणे तसेच स्वयंअध्ययनासाठी प्रवृत्त करणे.
10. अध्ययन व अध्यापन पध्दतीत बदल करून नवोपक्रमाला चालणा देणे.
11. समावेशीत शिक्षण पध्दतीत विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांना शिकविण्याची क्षमता निर्माण करणे.
12. गुणवत्ता वाढीसाठी प्रशिक्षणार्थ्यामध्ये संशोधनात्मक दृष्टीचा विकास करणे. व संशोधनाला चालना देणे.
13. प्रशिक्षणार्थ्यामध्ये प्रकल्प कार्य, मिळविलेल्या ज्ञानाचा व्यवहारात उपयोग करण्याचे कौशल्य विकसीत करणे.

शिक्षक शिक्षणाचे महत्त्व :

शिक्षण प्रक्रियेचा राष्ट्रीय विकासावर खूप मोठा परिणाम होत असतो. ज्या राष्ट्राने शिक्षणावर विशेष भरदिलेला आहे, शिक्षणावर विशेष आर्थिक गुंतवणूक केली आहे ती राष्ट्रे आज प्रगतीच्या पथावर आहेत. यासाठी शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेसाठी विशेष प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. शिक्षण देणारे शिक्षक जर कल्पक, सृजनशिल नव निर्माणक्षम असतील तर शिक्षक तयार करणाऱ्या शिक्षक शिक्षण संस्था या सक्षम व सर्व सुविधांनी युक्त असल्या पाहिजेत.

शिक्षक शिक्षणामध्ये शिक्षकांची गुणवत्ता, चारित्र्य व कार्यक्षमता हे घटक अत्यंत महत्त्वाचे आहेत. शिक्षण व्यवस्थेला गुणवत्तापूर्ण शिक्षकांचा सतत पुरेसा पुरवठा करणे, त्यांची व्यावसायिक तयारी ही गुणवत्तापूर्ण करणे, त्यांच्या सेवाशर्तीची पूर्तता करणे आणि शैक्षणिक सोयी सुविधांचा प्रसार व शिक्षकांचा दर्जा वाढविण्यासाठी अद्ययावत शिक्षक शिक्षणाची व्यवस्था करणे महत्त्वाचे आहे.

शिक्षक केवळ ज्ञानग्रहण करणारा नसून विद्यार्थ्यांना अध्ययन प्रवृत्त करणारा व वेगवेगळे अध्ययन व अध्यापन अनुभव देणारा असला पाहिजे. संस्कृतीचा वारसा संक्रमित करणे, विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्त्वाचा विकास करणे यासाठी शिक्षकाला प्रयत्नशील असणे गरजेचे आहे. राष्ट्राचे भवितव्य लक्षात घेऊन उदयाचे उज्ज्वल राष्ट्र निर्माण करणारा शिक्षक घडविण्याचे कार्य शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमाच्या माध्यमातून करायचे असते. म्हणून आज विद्यार्थी समाज व राष्ट्राच्या उभारणीसाठी गुणवत्तापूर्ण शिक्षक शिक्षणाची गरज आहे. सर्वगुणसंपन्न शिक्षक निर्मितीसाठी शिक्षक शिक्षणाचे खूप महत्त्व आहे.

सद्याच्या शिक्षक शिक्षणतील समस्या :

1. खासगी, शासकिय तसेच अनुदानित शिक्षक शिक्षण महाविद्यालयामध्ये पुरेशा भौतिक सुविधांचा अभाव दिसून येतो.
2. शिक्षक शिक्षण महाविद्यालयामध्ये पुरेशा मानवीय सोईसुविधांचा अभाव.
3. एनसीटीई च्या निकषाप्रमाणे अभ्यासक्रमाची आखणी विद्यापीठाकडून होतांना दिसत नाही.
4. देशातील शिक्षक शिक्षणाच्या कार्यक्रमामध्ये एकसूत्रता नाही.
5. शिक्षक शिक्षण संस्थांकडे विद्यापीठांचा पाहण्याचा नकारात्मक दृष्टीकोन.
6. शिक्षणास्त्र महाविद्यालयामध्ये तज्ज्ञ व पात्र शिक्षकांचा अभाव.
7. सुधारीत तंत्रज्ञानाचा महाविद्यालयामध्ये अभाव दिसून येतो.
8. शिक्षक शिक्षण संस्थामधून संशोधनाचा खालवलेला दर्जा.
9. काळानुसार व गरजेनुसार शिक्षक शिक्षणामध्ये बदल होतांना दिसत नाहीत.
10. विद्यापीठामध्ये शिक्षक शिक्षणा विषयी ठोस कार्यक्रमाचा अभाव दिसून येतो.
11. महाराष्ट्रात बहुसंख्य बी.एड. कॉलेज विनाअनुदानित असल्याने शासनयंत्रणांचे याकडे दूर्लक्ष असल्याचे दिसून येते.
12. खाजगी महाविद्यालयांची संख्या वाढल्याने गुणवत्तेवर परिणाम होतांना दिसत आहे.
13. नोकर भरती बंद असल्याने शिक्षक शिक्षणाकडे विद्यार्थ्यांचा ओढा कमी झाला आहे. त्यामुळे जास्तीच्या मार्काचे विद्यार्थी बी. एड ला प्रवेश घेत नाहीत.
14. शिक्षक प्रशिक्षण संस्थेतील प्राध्यापकांनामध्ये नवनीर्मितीची उणिव दिसून येते.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षक शिक्षणासाठी तयार करण्यात आलेल्या तरतूदी :

1986 मध्ये दुसरे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आखण्यात आले होते त्या नंतर 2020 मध्ये केंद्रशासनाने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहिर केले आहे. म्हणजे 34 वर्षा नंतर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आखण्यात आले आहे. या धोरणात शिक्षक शिक्षणासंदर्भात बरेच बदल करण्यात आले आहेत.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये शिक्षक शिक्षणासाठी एनसीटीई एक नवीन सर्व समावेशक राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा तयार करत आहे. या धोरणानुसार शिक्षक शिक्षण हा अभ्यासक्रम 4 वर्षाचा एकात्मिक असा तयार करण्यात आलेला आहे. गुणवत्तेशी तडजोड करणाऱ्या नियमबाहय शैक्षणिक संस्था विरोधात कडक कारवाई करण्यासंदर्भाची तरतूद यामध्ये करण्यात आलेली आहे.

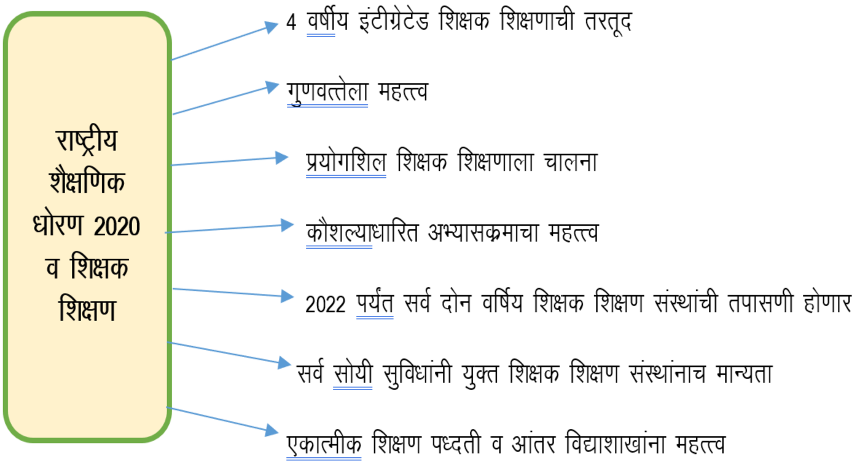

महत्त्व

प्रयोगशिल शिक्षक निर्माण करणे व्यावसायाभिमूख शालेय शिक्षणासाठी शिक्षकांनाही व्यावसाय व कौशल्याधारीत शिक्षणाचा विकास करणे. गरजेचे आहे. नवीन विषय, नवीन अभ्यासक्रम यासाठी शिक्षक प्रशिक्षण संस्थेतील शिक्षक सक्षम असला पाहिजे. शिक्षक शिक्षणासाठी एनसीटीई एनसीईआरटीशी सल्लामसलत करून शिक्षक शिक्षणासाठी एक नवीन आणि सर्वसमावेशक राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा तयार केला जाणार आहे. 2030 पर्यंत शिक्षक शिक्षणासाठी किमान पदवी ही पात्रता असेल त्यानंतर 4 वर्षाचा एकात्मिक बी.एड अभ्यासक्रम हा 12 वी नंतर असणार आहे. 12 वी नंतर 4 वर्षाचा एकात्मीक अभ्यासक्रमामध्ये विद्यार्थ्याला दोन पदवी मिळणार आहेत जसे की, बी.ए/बी.एस्सी. व बी.एड. त्यामुळे प्रशिक्षणार्थी विद्यार्थ्यासमोर विविध पर्याय खुले असणार आहेत.

शिक्षक शिक्षणाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी उपाय :

1. एकात्मीक 4 वर्षाच्या बी.एड. अभ्यासक्रमाबरोबरच दोन वर्षीय अभ्यासक्रम चालू ठेवावा.
2. शिक्षक शिक्षणाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी प्रत्येक राज्यासाठी स्वतंत्र शिक्षणाशास्त्र विद्यापीठाची निर्मिती करण्यात यावी. या विद्यापीठातून अध्ययन व अध्यापन तंत्रावरील संशोधन कार्याला भर देण्यात यावा.
3. ज्या बी.एड महाविद्यालयामध्ये पुरेशा व आवश्यक अशा भौतिक सुविधा आहेत अशा संस्थांचीच मान्यता चालू ठेवावी.
4. पात्र व अनुभवी शिक्षकांची नियुक्ती करण्यास अध्यापक महाविद्यालयांना सक्ती करण्यात यावी.
5. संपूर्ण देशासाठी शिक्षक प्रशिक्षणाचा एकच अभ्यासक्रम असावा.
6. अध्यापक महाविद्यालयास प्राथमिक व माध्यमिक शाळा जोडून असावी.
7. अध्यापनाच्या नव नवीन तंत्रांचा शोध घेण्यासाठी एक शोध समिती तयार करण्यात यावी.
8. भौगोलीक परिस्थितीचा विचार करून कौशल्याधारित शिक्षणाचा शिक्षक शिक्षणामध्ये समावेश करण्यात यावा. यामुळे उद्याच्या नव शिक्षकांना कौशल्याधारित शिक्षणाचे प्रशिक्षण मिळून दर्जेदार शिक्षक तयार होण्यास मदत होईल.
9. बाल मानसशास्त्र, शालेय व्यवस्थापन, अध्ययन व अध्यापनाची तंत्रे, अर्थशास्त्र व उदयोगशास्त्र तसेच सराव अध्यापन यांना अभ्यासक्रमामध्ये मोठे स्थान देण्यात यावे.
10. मूल्यमापन पध्दतीमध्ये बदल करण्यात येऊन ऑनलाईन मूल्यमापन पध्दतीला चालना दयावी तसेच प्रात्यक्षिक कार्याला मूल्यमापनामध्ये महत्वाचे स्थान देण्यात यावे.
11. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांचे ऑनलाईन मूल्यांकन व्हावे.

12. कर्मचाऱ्यांच्या सेवाशर्ती निश्चित करण्यात याव्यात.
13. मागणी तसा पुरवठा या तत्त्वाचा विचार करूनच आवश्यकते नुसार बी.एड.चे प्रवेश निश्चित करावेत.
14. शाळा, महाविद्यालयातील शिक्षकांची भरती करतांना शिक्षक शिक्षण संस्थांना विश्वासात घेऊन प्लेसमेंट मधूनच शिक्षकांची भरती करण्यात यावी.
15. विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेनुसार शिक्षकांना वेतन देण्यात यावे.
16. नव निर्मीतीस चालना देणाऱ्या शिक्षकांना विशेष असे सहाय्य करण्यात यावे व प्रोत्साहन देण्यात यावे.
17. बदलत्या काळानुसार अध्यापनात नव नवीन तंत्रज्ञान, साधन सुविधा तसेच अध्यापन व अध्ययनाचे तंत्र बदण्यात यावे भविष्यातील संभाव्य अडचणी लक्षात घेऊन शिक्षक शिक्षणाची आखणी करण्यात यावी.

संदर्भसूची :

1. कपोले अरविंद, सपकाळे आरती, (2017), भारतीय समाज आणि शिक्षण,पुणे, निराली प्रकाशन.
2. नरवणे मिनल,(2008), भारतातील शैक्षणिक आयोग, पुणे, नुतन प्रकाशन.
3. पाटील बी, कुऱ्हाडे एस.,(2020),शिक्षणातील गुणवत्ता आणि व्यवस्थापन, पुणे, प्रगती प्रकाशन.
4. https://mr.wikipedia.org.
5. https://mr.vikaspedia.in/education/teachers-corner
6. https://marathivishwakosh.org/48729/

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

नवीन शैक्षणिक धोरणातील शिक्षकांचा व्यवसायिक विकास

डॉ. शोभा मारुती कांबळे

Asst. Prof. ,Dhureshwar College of Education,

Dhayari. Pune-41

सारांश :

बदल आणि परिवर्तन हा काळाचा नियम आहे. म्हणूनच आपल्या भारत देशाने जवळ- जवळ 34 वर्षानंतर देशाचे शैक्षणिक धोरण बदलले आहे. या नव्या शैक्षणिक धारेणात परिवर्तनात्मक सुधारनां खुप मोठया प्रमाणावर वाव देण्यात आला आहे. या शैक्षणिक धोरणाची रचना ही 5+3+3+4 अशा प्रकारची करण्यात आली आहे. तसेच शिक्षक-शिक्षणाच्या व्यावसायिक दृष्टिकोनातून महत्वपूर्ण बदल सुचविण्यात आले आहेत. शिक्षक-शिक्षणाचा अभ्यासक्रम दोन वर्षाचा बंद करून तो चार वर्षाचा एकात्मिक अभ्यासक्रम तयार करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना :

अध्ययन अध्यापनाची महत्वाची जबाबदारी शिक्षकांवरती आहे म्हणून विद्यार्थ्यांला शिक्षण देणारा शिक्षक सर्वगुणसंपन्न असला पाहिजे , कारण शिक्षकाच्या अध्यापनावर आणि मार्गदर्शनावरच विद्यार्थ्यांचे भवितव्य अवलंबून असते. म्हणूनच नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार बी.एड अभ्यासक्रम हा चार वर्षाचा एकात्मिक अभ्यासक्रम (Four Year Integrated) करण्यात आला आहे विद्यार्थी 12 वी पास झाल्यानंतर बी.ए, बी.कॉम, बी.एस्सी व बी.एडला प्रवेश घेणार आहेत. म्हणूनच विद्यार्थ्यांना चार वर्षातच पदवी आणि बी.एड ची डिग्री मिळणार आहे.

शिक्षकांचे शिक्षण :

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार शिक्षक शिक्षणाच्या व्यावसायिक अभ्यासक्रमात बदल करण्यात आला आहे. NCTE व NCERTC शी सल्लामसलत करून शिक्षक शिक्षणासाठी एक नवीन सर्वसमावेशक राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा NCAFTE 2021 पर्यंत तयार करेल असे स्पष्ट केले आहे. तसेच शिक्षक- शिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा चार वर्षाचा असेल व गुणवत्तेशी तडजोड करणा-या नियमबाहय शैक्षणिक संस्थाविरोधात टी.ई.आय मार्फत कडक कारवाई करण्यात येईल.

शिक्षकांच्या अनुभवास प्राधान्य :

शिक्षकांची अध्यापन कार्याची किमान विशीष्ट वर्षे पूर्ण केल्यानंतर त्या अनुभवाच्या जोरावर शिक्षक प्रशासन कार्यात किंवा शिक्षकांच्या प्रशिक्षण कार्यात योगदान देऊ शकतील तसेच दुरगामी विचार करता नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये उत्तम अनुभव व प्रशासनामध्ये रस असणा-या उमेदवारासाठीच काही पदे राखीव ठेवण्यात येतील असे ही या नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये स्पष्ट करण्यात आले आहे.

शिक्षक सज्जता कार्यक्रम :

शिक्षकांना प्रशिक्षण देणारा शिक्षक हा सर्वागींण दृष्टिकोनातून परिपूर्ण असला पाहिजे कारण शिक्षक प्रशिक्षण हा अत्यंत महत्वाचा भाग आहे. म्हणून शिक्षक सज्जता कार्यक्रम हा अतिशय व्यवस्थीतपणे घेण्यात येईल. तसेच सदरील कार्यक्रम हा बहुविद्य शाखांनी सुसज्य असलेल्या संस्थामध्ये राबविण्यात येईल. तसेच उच्च शिक्षण संस्थामध्ये राबविण्यात येणारा चार वर्षाचा एकीकृत अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यावरच शिक्षक होता येईल व शैक्षणिक सोयी सुविधा नसलेल्या शैक्षणिक संस्था बंद करण्यात येतील असेही स्पष्ट करण्यात आले आहे.

शिक्षक भरती :

नव्या शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षक भरतीचाही प्रामुख्याने विचार करण्यात आलेला आहे. म्हणूनच शिक्षकांची भरती ही मजबूत व पारदर्शक प्रक्रियेव्दारे केली जाईल तसेच शिक्षकांची बदली सुध्दा गुणवत्तेवरच आधारीत केली जाईल NCERTव

विविध प्रादेशिक संघटना यांच्याशी विचारविनिमय करूनच राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषद शिक्षकांसाठी राष्ट्रीय व्यावसायिक मानके विकासित करेल.

शिक्षकांची नियुक्ती :

नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार शिक्षकांच्या नियुक्ती संदर्भातही बदल सुचविण्यात आला आहे. सर्व शाळामधील शिक्षकांची नियुक्ती सर्वसमावेशक शिक्षक आवश्यकत्ता नियोजन यावर आधारीत कडक व नियमबद्य पध्दतीतून केली जाईल. या शिक्षक नियुक्तीमध्ये स्थानिक व भाषेवर प्रभुत्व असणा-या शिक्षकांना संधी देण्यात येईल. तसेच शिक्षक पात्रता परीक्षा उर्तीर्ण असणे आवश्यक असेल. तसेच मुलाखत व अध्यापनाचे प्रात्याक्षिक ही सादर करावे लागणार आहे. व ग्रामीण भागात नौकरी करणा-या शिक्षकांस आधिक आर्थिक लाभ देण्यात येतील असे नमूद केले आहे.

शिक्षक सेवक बंद :

नवीन शैक्षणिक धोरणातील अत्यंत महत्वाचा बदल म्हणजे सन 2022 पर्यंत देशभरातून शिक्षक सेवक किंवा पॅरा टीचर्स (अपात्र कंत्राटी शिक्षक) प्रकिया बदं करण्यात येईल.

शिक्षकांचा व्यवसायिक विकास :

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षकांच्या व्यवसायिक विकासाचा प्रामुख्याने विचार करण्यात आलेला आहे. अभ्यासक्रमाची रचना विद्यार्थ्यांच्या गरजानुरूप शिकवू शकतील तसेच शिक्षकांसाठी ओळखपत्र नावाचा कार्यक्रम घेण्यात येईल, प्रत्येक शिक्षकांचे तंत्रज्ञानावर आधारीत व्यावसायिक व वैयाक्तिक मूल्यमापन केले जाईल.

रिमेडिअल प्रोग्रामची निर्मिती :

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षक व विद्यार्थी गुणवत्तेबरोबरच पुरेसा प्रमाणात शैक्षणिक पायाभूत भौतिक साधन सुविधा व अध्ययन अध्यापन साहित्य पुरविले जाईल, तसेच व़िद्यार्थ्यांच्या अध्यपनाची योग्य खात्री करूनच घेण्यासाठी सर्व स्तरावर रिमेडिअल प्रोग्रामची निर्मिती केली जाईल.

अशा प्रकारे नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये शिक्षक शिक्षणाच्या व्यावसायिक विकासातही महत्वपूर्ण बदल करण्यात आलेले आहेत.

संदर्भ ग्रंथ :

1. https://niepid.nic.in/nep-2020.pdf
2. https://aishe.nic.in/aishe/viewdocument.action:documentld=262
3.www.mhrd.gov.in

ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

संगीत कला विषयाचे अध्यायन अध्यायनातील नवीन प्रवाह

अर्चना हरीभाऊ बावकर
श्री.साईजनविकास प्रतिष्ठान संचलित
अध्यापक महाविदयालय,आळणी,उस्मानाबाद.
gholaparchana7@gmail.com

प्रस्तावना :

आजचे जग हे तंत्रज्ञानाचे आहे. सद्याच्या कोव्हीडच्या काळात प्रत्येक गोष्ट तंत्रज्ञानावर आधारित आहे.पूर्वीच्या काळी शिक्षण घ्यायचे म्हटले तर आपल्याला माहित आहे की,गुरू शिष्य परंपरा म्हणजे एखादया विदयार्थ्याला एका विशिष्ट कलेत किंवा शिक्षणांत विदया प्राप्त करायची असेल तर त्याने गुरूच्या आश्रमात जाऊन तेथे एक निस्सीम असा शिष्य तयार होणे ही प्रक्रिया म्हणजे गुरू शिष्य परंपरा. याचे मुर्तीमंत उदाहरण म्हणजे एकलव्य, अर्जुन, म.संदिपान.ऋषीच्या आश्रमातील श्रीकुष्ण अशी कित्येक उदाहरणे आपल्याला देता येतील पण सध्याच्या युगात असे शिक्षण मिळत नाही या उलट प्रक्रिया अशी की, खुप कमी कालावधीमध्ये एखादया कलेचे शिक्षण घेऊन बाहेर पडणे व त्यावर आपला उदरर्निवाह किंवा प्रसिध्दी करणे अशा प्रकारची वातावरण निर्मिती होत आहे.

एखादी कला शिकत असताना त्या कलेचा अभ्यास करत असताना लागणारा वेळ व ती कला कायमस्वरूपी टिकावी याचा विचार न करता फक्त ती ताप्तुरत्या ज्ञानावर उभा राहणाच्या प्रयत्न करतात. मी ज्या वेळी संगीताचे धडे मुलांना देते किंवा एखादया संगीत प्रेमीला शिकवत असतांना त्याची इच्छा अशी असते की मला ही संगीत कला खुल कमी वेळेत प्राप्त करता यावी व खुप काही सार शिकता यावे अशा प्रकारची भावना त्यासमोरच्या व्यक्ती कडून पाहायला मिळते व अशा प्रकारच्या प्रश्नांना मला ही उत्तर दयावी लागते.

तर हे सगळे अनुभव असताना संगीतामध्ये काळानुरूप बदल होत आहेत जसे की,

ऑनलाईन संगीत शिक्षण पध्दती—

आजच्या धावफळीच्या युगात व आत्ताच नव्याने आलेल्या व आख्या जगावर असलेला कोव्हिड १९ या विषाणूचा प्रार्दूभाव सर्वांना ज्ञात आहे. या काळात मानवाला व समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या कार्याचे ठिकाण व अंतराचे मर्यादा आले आहे कोणतेही काम करताना आपण कॉम्प्युटर, इंटरनेट, टॅब, मोबाईल इ.तांत्रिक साधनाच्या माध्यमातून शिक्षण घेत आहोत.तरी यामध्ये संगीत शिक्षणसुध्दा काही वेगळे नाही आज आपण पाहतो या कोव्हिड प्रार्दुभावाच्या काळात प्रत्येक जण आपला छंद वेगवेगळया पध्दतीने जोपासत आहेत आपल्या मनावर आलेले दडपण कमी करण्याचा प्रयत्न करत आहोत. जसे की मोबाईल वर एखादया वादयाचे ॲप डाऊनलोड करून ते वादय शिकण्याचा प्रयत्न करतात.

एखादया सुप्रसिध्द गुरूकडे ऑनलाईन पध्दतीने संगीताचे धडे घेतात. पुष्कळवेळा पालकांना मुलांच्या वैयक्तीक जीवनात एक वेगळा छंद असावा/कला असावी यासाठी ते ऑनलाईन पध्दतीने अध्ययन करतात. अशा अनेक कलांचे शिक्षण कमी वेळेत व घरच्या घरी बसून ती अवगत करण्याची अध्ययनाची विकसित झाली आहे.

थोडक्यात काही तर आपण ऑनलाईन पध्दतीने आपण अध्ययन करू शकतो.पण मुळात सर्व शिक्षकांना किंवा विदयार्थ्यांना आधुनिक तंत्रज्ञान वापरता येत असे नाही.ज्यांना तंत्रज्ञानाची नावड आहे. अशा लोकांच्या बाबतीत ऑनलाईन शिक्षण हे नपेलणारे आव्हान आहे.यामुळे शिक्षकाला चांगले आणि अदययावत ज्ञान गरजेचे असून पुरेसे नसून तंत्रज्ञानाची संबंधीत माहिती असणे आणि त्यावर प्रभुत्व

मिळवता येणे गरजेचे ठरत आहे.दुसरीकडे विदयार्थ्याच्या विषयाची आवड त्यांचे पूर्व ज्ञान त्यांची अध्ययन करण्याची तयारी,त्यांच्या क्षमता,त्यांचा बौध्दीक विकास या गोष्टी अतिशय महत्त्वाच्या आहेत.

संगीताचे अध्यापन करताना तेथे वातावरण निर्मिती हा खूप महत्त्वांचा मुद्दा आहे.ज्यावेळी एखादया विदयार्थ्याला संगीत विषयाचे अध्यापन करताना अध्यापकाला त्या रागाची वातावरण निर्मिती करावी लागते व नंतरच तो राग/संगीत अध्ययनास रूची निर्माण होते. उदाहरण— भूप राग शिकवताना त्या रागातील स्वरांचा आलाप विस्तार करावा लागतो पण आता ऑनलाईन संगीत शिक्षण प्रकियेमध्ये अडथळा निर्माण होतो.परिणामी अध्यापन समाधान कारक व परिणाम कारक होत नाही.अशा वेळी ऑनलाईन अध्यापनासाठी अभ्यासक्रमाची पूर्ण बांधणी करणे आवश्यक ठरेल ऑनलाईन पध्दतीस पुरक अध्ययन अनुभवांचा समावेश त्यामध्ये करावा लागले. त्यासाठी अध्यापन साहित्य /इकंटेन्ट तयार करावा लागेल उदा.रेकॉरडेट विडिओ, ऑडिओ, विविध संकेत स्थळे इ.

अलिकडेच युजिसीने ऑनलाईन शिक्षण पध्दतीस ४०: मान्यता दिली आहे.त्याप्रमाणे शिक्षण प्रक्रियेतील बहुतांश भाग मुल्यमापनासहित ऑनलाईन पध्दतीने घेतला जात आहे यामुळे उच्य शिक्षणापासून वंचित असणारे विदयार्थ्यांना अवडीच्या विषयाच्या अदययन करणे सोपे झाले आहे अध्ययनासाठी आपल्या फावल्यावेळेचा उपयोग करू शकतो यात वेळेची बचत आणि ज्ञानाची मुबलकता महत्त्वपूर्व बाब आहे.

बदलत्या अध्यापन पध्दतीने संगीत कला अध्यायन करणा—या विदयार्थ्यांच्या संख्येत घट होत चालली आहे प्रमुख्याने संगीत कला ही सादरिकरण स्वरूपाची कला असल्याने अध्ययन करताना सादरीकरणाचे अनूभव घेता येत नाहीत ऑनलाईन राहून अध्यपन करणे त्यासाठी विशिष्ट तयारी करणे नवनवीन तंत्रज्ञानाचा वापर समजून घेणे नवनवीन प्रकारची ॲपलिक्शनस माहिती करून घेणे त्यांचा सराव करणे त्यातून तंत्रीक बाबींचा सखोल अभ्यास करणे अडचणीवर मात करणे विदयार्थ्यांना त्याचे प्रशिक्षण देणे व त्याद्वारे अध्ययन कसे सुलभ होईल याचे मार्गदर्शन करणे अशा अनेक बाबी ज्या दैनंदिन वर्ग अध्ययनात गरजेच्या नसतात त्या शिक्षकाला कराव्या लागतात हे सर्व काम खुप जिकिरीचे ठरते.

त्यातही पूर्वी प्राथमिक माध्यमिक उच्य माध्यमिक पदवी आणि पदवीयुक्त या प्रत्येक स्तरावर विषय त्यातील प्रत्यशिक कार्य त्यातून होणारा शारिरिक बौद्धीक सामाजिक संस्कृतीक भावनिक विकास ऑनलाईन शिक्षणातून साधता येणार आहे का हा महत्त्वाचा प्रश्न आहे शिक्षण तज्ञानच्या मते दृकसाव्याचा माध्यमातून अध्ययनाचे परिणामकारकता अधिक असते पण त्याचा अतिरेक झाल्याने नुकत्याच झालेल्या एका पाहणीतून १२वर्षाखालील मुलांना वयाच्या बहूतांश सतत ऑनलाईन राहिल्यामुळे आणि तत्रज्ञानाचा अति वापर केल्याने डोळयाचे विकार झाल्याचे अडळून आले आहे.

असे असले तरी काळानुरूप शिक्षक विदयार्थी शाळा शालेय व्यवस्थापनाची भुमिका अभ्यासक्रम अध्यापन साहित्य मुल्यमापन तंत्रज्ञान या सर्वांचा मेळ बसवून त्यांचा विचार करून काही अहवाने गृहीत धरून अधिच उपाययोजना करणे आवश्यक ठरणार आहे.

संदर्भ

प्रिया काळे लेख संगीत शिक्षण आणि बदलते स्वरूप, पुणे युनिर्व्हसिटी पुणे.

बुध्दरत्न संभाजी यांची मुलाखत लिहितकर सहायक प्राध्यापक मॅरिस कॉलेज नागपूर (संगीत विभाग)

शिक्षक शिक्षणातील संशोधनाची भूमिका

डॉ. दिपक प्रभाकर बाविस्कर
सहाय्यक प्राध्यापक
आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपूर, जि. धुळे

सारांश:

प्रस्तुत पेपरामध्ये शिक्षक शिक्षणात संशोधनाची कोणती भूमिका असावी याबाबत विवेचन करण्यात आले आहे. संशोध ही एक महत्त्वाची प्रक्रिया असते ज्यामुळे मानव आपल्या दैनंदिन जीवनातील आणि व्यवहारातील समस्या सोडविण्यात सक्षम बनतो. आलेले निष्कर्षाचे उपयोजन तो करतो. त्याचप्रमाणे शिक्षक शिक्षण हे देखील क्षेत्र संशोधनाच्या मदतीने एक नवीन आयाम निर्माण करीत आहे. अध्यापनाचा दर्जा असो, शैक्षणिक गुणवत्ता असो, स्वत:चे मूल्यांकन असो याबाबत बदलांना सामोरे जावून संशोधनाच्या मदतीने आपली प्रगती निरंतर कशी सुरु ठेवता येईल याबाबत यात विवेचन करण्यात आले आहे. कोणती क्षेत्रे परिवर्तनात नवनवीन निष्कर्षाची मदत घेवू शकते याबाबतही चर्चा करण्यात आली आहे.

प्रस्तावना:

संशोधन हे मानवी जीवनाचे एक अविभाज्य असे कार्य होत चालले आहे. मानवाला एक चांगली देणगी प्राप्त झाली आहे ती म्हणजे त्याची जिज्ञासा. त्यामुळे त्याला जेव्हा जेव्हा काही गरज निर्माण झाली त्याने आपल्या गरजपूर्तीसाठी संशोधने केलीत आणि आपली जिज्ञासापूर्ती केली आणि नवनिर्मिती केलीण संशोधनामुळे मानवाने आपल्या सभोवतालच्या प्रत्येक क्षेत्रात प्रगती साधली आहे. प्रत्येक क्षेत्राला एका नव्या उंचीवर मानव घेऊन गेला आहे. मानवाने जीवन सुलभ होवून मानवापुढच्या समस्या कशा सोडविल्या जातील याचेच प्रयत्न केले आहेत. वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून झालेले संशोधन हे मानवाच्या समस्या सोडविण्यासाठी सक्षम असते. मानवाने आपल्या बदलत्या काळानूसार आपल्या संशोधनातही मोठे बदल केले आहेत. राहणीमान, दळणवळणाची व्यवस्था, भौगोलिक स्थान, आपला इतिहास, विज्ञान, राजकारण, अर्थकारण अशा अनेक क्षेत्रात मानवाने चांगलेच बदल केले आहेत. यापासून शिक्षण क्षेत्र सुटलेले नाही. एक विशेष असे स्थान मानवाने शिक्षण क्षेत्राला देवून त्याच्यात प्रगती साधली आहे.

मानवाने प्राचीन काळापासून तर आजपर्यंत शिक्षण क्षेत्राला गुणवत्तापूर्ण बनिवण्यासाठी सतत प्रयत्न केला. शिक्षणामुळे मानवाचा सर्वांगिण विकास साधला गेला आहे. मानवाने शिक्षण क्षेत्रातही संशोधने करुन त्यात गुणवत्ता निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला आहे. अध्ययन अध्यापन पध्दती, विद्यार्थ्यांचा मानसशास्त्रीय व तात्विक दृष्टिकोनातून अभ्यास, मूल्यमापन आणि इतर आणखी क्षेत्र ज्यात शिक्षणाची गुणवत्ता वाढीस लागेल आणि शिक्षणातून मानवाला आपली प्रगती साधता येईल. मानवाने शिक्षणाची प्रक्रिया अधिक चांगली व्हावी यासाठी शिक्षक शिक्षण महाविद्यालय ही गुणवत्तापूर्ण कशी होतील याचा विचार केला आहे. त्यातही मोठया प्रमाणावर संशोधने झाली आहेत. जसे, अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया, सूक्ष्म अध्यापन, विविध अध्यापनाच्या पध्दती, सराव पाठ, पाठ निरीक्षण, अभ्यासक्रम, तंत्रविज्ञान, आंतरवासिता उपक्रम अशा शिक्षण क्षेत्राशी संबंधित सर्व घटकांवर आजपर्यंत संशोधने आढळून येतात. हया संशोधनातील निष्कर्ष उपयोगातही येत आहेत. परंतु जग जितक्या वेगाने धावत आहे त्याप्रमाणे या क्षेत्रातील झालेल्या संशोधनाची निष्कर्ष परत परत पडताळून पाहण्याची वेळ येत असते. यात आपण जर काही उदाहरणे घेतली तर आपल्या लक्षात येते की, आंतरवासिता उपक्रमाचा वेळ, त्याचे स्वरूप बहुतेक वेळा बदलेले आहे. ज्यावेळेस एका वर्षाचा बी.एड. अभ्यासक्रम हा दोन वर्षाचा झाला त्यामुळे आंतरवासिता उपक्रमाच्या कालावधीतही बदल झाला. मग अशा वेळेस मागील निष्कर्ष परत पडताळणी पाहण्याची वेळ आली. हा बदल आणखी ज्यावेळेस पुढे चार वर्षाच्या कालावधीसाठी बी.एड. अभ्यासक्रम सुरू करण्यात येईल त्यावेळेस पुर्णपणे शिक्षक शिक्षण

महाविद्यालयाच्या स्वरूपातही बदल होणार आणि मग निष्कर्ष पडताळून पाहण्याची वेळ येणार. यात खुप विचार करण्यासारखे नाही. परंतु संशोधनाचे नेहमीच कार्य असते ते म्हणजे दिशा देण्याचे म्हणूनच संशोधनाने आपली भूमिका बजावली पाहिजे. शिक्षक शिक्षण हे उच्चतम क्षेत्र आहे ज्यामुळे प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्चमाध्यमिक स्तरावर अध्ययन अध्यापनाची प्रक्रिया आणखी गुणवत्तापूर्ण करता येईल. म्हणूनच हे पाहणे गरजेचे ठरते की, शिक्षक शिक्षण क्षेत्रात संशोधनाची भूमिका काय आहे.

शिक्षक शिक्षण क्षेत्रात संशोधनाची भूमिका

शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा:

शिक्षक शिक्षण हे एक महत्त्वपूर्ण व्यवस्था असून ती अध्ययन अध्यापनात मोठी भूमिका बजावत असते. शिक्षक शिक्षणाच्या दर्जा चांगला असल्यास संपूर्ण देशात अध्यापनाचे कार्य उत्तम होणार यात शंका नाही. म्हणूनच संशोधनाची महत्त्वपूर्ण भूमिका हीच आहे की हा दर्जा कसा टिकवून ठेवता येईल. त्यामुळे यावर संशोधने होणे अतिशय महत्त्वाची आहेत. मागील काही वर्षात शिक्षक शिक्षणावर मोठे प्रयोग झाले. प्रथम सत्र पध्दत सुरु झाली त्याचे यश पडताळत असतांनाच हया महाविद्यालयाचा कालावधी दोन वर्षाचा झाला आणि आता तो पुढे चार वर्षाचा होणार यामुळे हे बदलांचा वेग प्रचंड होता. तसेच शिक्षक पदाची नोकरी मिळणे कठिण झाले या सर्वांचा परिणाम शिक्षक शिक्षणाच्या दर्जा घसरला आहे किंवा नाही हे पाहणे आज गरजेचे आहे आणि अशावेळेस यावर परिस्थितीवर संशोधने होणे अतिशय महत्त्वाचे आहे.

शिक्षक शिक्षणाचे मूल्यांकन:

नेहमीच बी.एड. आणि एम.एड. महाविद्यालयांचे मूल्यांकन होणार असते त्यावेळेस त्यांची गुणवत्ता चांगली प्राप्त असते. जे महाविद्यालय नॅक किंवा तत्सम समितीसमोर जाण्याचे धाडस करतात याचा अर्थ ती महाविद्यालय खरोरखरच उत्तम कार्य करीत आहे. तरीही आज या महाविद्यालयाच्या मूल्यांकन प्रक्रियेसंदर्भात संशोधने होणे गरजेचे आहे कारण शैक्षणिक महाविद्यालय आणि व्यावसायिक महाविद्यालय यांच्यात फरक असतो. त्यामुळे मूल्यांकनाच्या निकषातही बदल असणे गरजेचे आहे. यावर संशोधने होणे अतिशय महत्त्वाचे आहे. कारण आजमितीस शिक्षक शिक्षण महाविद्यालयाचं नॅक मूल्यांकने कमी प्रमाणात होतांनादिसून येतात. काही महाविद्यालय अनुदान घेत असल्यामुळे ते ही प्रक्रिया पूर्ण करीत असतात. अशा वेळेस संशोधने होणे गरजेचे आहेत ही त्रूटी दूर होणे गरजेचे आहे.

आंतरवासिता उपक्रमातील त्रूटी:

आंतरवासिता उपक्रम म्हणजे विद्यार्थी शिक्षकांना एक व्यावसायिक जीवनाचा एक छोटा अनुभवच असतो. यामुळे शाळेतील घडामोडींचा अनुभव हे विद्यार्थी शिक्षक घेत असतात. अशावेळेस या उपक्रमाची परिणामकारकता वाढविणे गरजेचे आहे. आंतरवासिता उपक्रम राबविता त्याचा कालावधी, कोणत्या वेळेत त्याचे नियोजन करणे, आंतरवासिता उपक्रमातील विविध उपक्रम याबाबत आजही संदिग्धता आढळून येते. खास करुन नियोजनाचा कालावधी, काहीवेळेस त्या शाळेतील मुलांचे स्वाध्याय, इतर शैक्षणिक उपक्रम सुरु असतात, अभ्यासक्रम अपूर्ण असतो किंवा पूर्ण झालेले असतेण अशावेळेस नियोजन होत नाही. यासंदर्भातील देखील संशोधने आज होणे आवश्यक आहेत. संशोधनाची मुख्य भूमिका हीच की या उपक्रमाची बांधण योग्य पध्दतीने होणे गरजेचे आहे.

अध्यापन पध्दतीतील विविधता.

शिक्षक शिक्षणातील हा एक मुख्य घटक आहे. योग्य अध्यापन पध्दतीची निवड, तीची परिणामकाकरता शिक्षकास समजणे अतिशय महत्त्वाचे आहे. आशयनूसार अध्यापन पध्दतीची निवड करता येणे महत्त्वाचे आहे. तिच्या स्वरुपातील विविधता समजून घेणे अतिशय महत्त्वाचे आहे. अशावेळेस या पध्दतीची परिणामकारकता तपासणे ही संशोधनाची महत्त्वाची भूमिका आहे. संशोधनातूनच त्या श्रेष्ठ कशा याचा प्रत्यय येतो. कारण प्रायोगिक संशोधनातून आजपर्यंत अनेक अध्यापन पध्दतीची तुलना पारंपारिक अध्यापन पध्दतीशी करुन पाहण्यात आली आहे. ती तुलना आजच्या परिस्थितीत पुन्हा एकदा होणे गरजेचे आहे. कारण आजही वर्गात पारंपारिक किंवा अभ्यासक्रम पूर्ण करणा—या अध्यापन पध्दतीचा उपयोग होत आहे. यात बदल होणे गरजेचे आहे. शिक्षक आपल्याला दिलेला अभ्यासक्रम आपण वेळेत कसा पूर्ण करु हया बाबीकडे अधिक लक्ष देत असतात. म्हणूनच अध्यापनाची विविधता विद्यार्थी शिक्षकांना समजून दिल्यास तिचे निष्कर्ष पटवून दिल्यास त्याचा उपयोग ते आपल्या शिक्षक जीवनात करतीलच.

अध्यापनाची परिणामकारकता:

म्हणजेच शिक्षक व्यवसायाची परिणामकारकता होय. सूक्ष्म अध्यापन, सेतूपाठ, शालेय सरावपाठ आणि आंतरवासिता उपक्रमातील अध्यापन ऐवढा अनुभव प्राप्त झाल्यावर देखिल शाळेत विद्यार्थी सहज बोलतात की, या सरांच्या तासाला खुप झोप येते, अरे ते सर खुप छान शिकवितात. आज फरक आहे. हा व्यक्तिभोचा देखिल असू शकतो. परंतु त्यात संशोधानाच्या माध्यमातून त्याची तीव्रता आपल्याला कमी करता येऊ शकते. शिक्षकांचे अध्यापन, स्वभाव, परिस्थिती, पगार, सामाजिक स्थिरता अशा अनेक गोष्टींचा प्रभाव हा अध्यापनावर पडत असतो. याचे विश्लेषण करणारे संशोधन झाले पाहिजे. ज्यामुळे एक श्रेष्ठ, आदर्श शिक्षकांची मदत समाजाच्या विकासाला होईल.

आयसीटीचा अध्यापनातील वापर:

आजचे युग हे तंत्रज्ञानाचे युग आहे. सामाजिक माध्यमांचे युग आहे. ऑनलाईन शिक्षणाचे वारे आज मोठया प्रमाणात वाहत आहेत. त्यामुळे आयसीटीचा वापर अध्यापनात करणे गरजेचे आहे. बदलत्या काळानूसार अध्यापनात बदल झाला पाहिजे. अध्यापन आणि आयसीटी एक परिणामकारक समीकरण तयार झाले आहे. त्यामुळे प्रत्येक शिक्षकाला याचा वापर करता आला पाहिजे. किती वेळेपर्यंत वापर केला पाहिजे, कसा केला पाहिजे, कुठे केला पाहिजे याचे तत्त्वज्ञान शिक्षकाला उमगले पाहिजे. केवळ मला मोबाईल चालविता येतो म्हणजे मी आयसीटीचा वापर करणारा शिक्षक आहे असे बोलून चालत नाही. उपयोगिता समजली पाहिजे. आज त्याची खरोखरच गरज आहे. प्रचंड ज्ञान आज इंटरनेटवर उपलब्ध आहे. संशोधनाच्या माध्यमातून या सर्व गोष्टी शिक्षक शिक्षणाला एक वळण देणा—या ठरणार आहेत.

थोडक्यात, शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा गुणवत्तापूर्ण होण्यासाठी संशोधन होणे गरजेचे आहेत. ही संशोधने बदलत्या काळानूसार योग्य वेळेत झाली पाहिजेत. केवळ दिशाहिन संशोधने नको व्हावीत. आज

भारतीय शिक्षणात मोठया बदलाची वारे वाहत आहेत. आंतरविद्याशाखीय, चॉईस बेस शिक्षण अशा संकल्पनाची नांदी आता पुढे उच्चशिक्षणात येणार अशावेळेस यात शिक्षक शिक्षण मागे न राहता योग्य दिशेने आपल्या गतीने पुढे सरकले पाहिजे हीच संशोधनाची भूमिका असावी.

संदर्भग्रंथसूची

1. पारसनिस, न. रा. (१९९४). *शिक्षकांचे प्रशिक्षण प्रथम आवृत्ती.* पूणे: नित्यनूतन प्रकाशन.
2. पंडित, ब.बी., पाटील, नलिनी व मोरे लता. (२००९). *शिक्षक–शिक्षण प्रथम आवृत्ती.* नागपूर: पिंपळापूरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स.
3. मोरे, चंद्रकांत व भिलेगावकर, सदानंद. (२००८). *शिक्षक–शिक्षण प्रथम आवृत्ती.* पूणे: नित्यनूतन प्रकाशन.
4. http://archive.mu.ac.in/myweb_test/ma%20edu/Teacher%20Education%20-%20IV.pdf
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Teacher_education
6. https://marathivishwakosh.org/48729/

सद्यस्थितीत शिक्षक शिक्षणाची भूमिका

डॉ. गजानन मुरलीधर खेकाडे
सहायक प्राध्यापक
आर.सी.पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपूर, जि. धुळे

सारांश

प्रस्तुत पेपरात आजची परिस्थिती आणि त्यासाठी शिक्षक शिक्षणाची नेमकी भूमिका काय असावी याबाबत विवेचन करण्यात आले आहे. सेवार्पूव सेवांतर्गत शिक्षण, अध्ययन अध्यापन पध्दती, अध्यापन कौशल्य, समाज, मूल्यमापन या संदर्भात शिक्षक शिक्षणाची भूमिका काय असावी. आजची परिस्थिती याबाबत काय आहे. या सर्व मुद्यांचे विवेचन यात करण्यात आले आहे. शिक्षक शिक्षणाने भविष्यासाठीही योजना करावी. भविष्यातील परिस्थितीचा आजच विचार करावा ज्यातून पुढे शिक्षक निर्माण करता येवू शकतात. हा विचार करण्यासाठी अभ्यासक्रमाची रचना, सैध्दांतिक व प्रात्यक्षिक दृष्टिकोन यात गुणवत्ता निर्माण कशी होईल याचे विवेचन यात करण्यात आले आहे.

प्रस्तावना

भारतात प्राचीन काळापासून शिक्षण देणा—या शिक्षकाला एक आदर्श गुरुचे स्थान दिले जाते. गुरु हा श्रेष्ठ असून तो आपल्याला जीवनाचा योग्य मार्ग दाखवितो अशी धारणा असल्यामुळे प्राचीन काळी गुरुच्या घरी शिक्षणाला जात आणि योग्य शिक्षण घेऊन आपल्या जीवनातील योग्य मार्ग निवडत असत. म्हणून गुरु हा श्रेष्ठ, ज्ञानी आणि व्यवहारातील ज्ञान सहज विद्यार्थ्यापर्यंत पोहचविणारा हवा. प्राचीन काळी असो वा सध्याच्या परिस्थितीत शिक्षण ज्या ठिकाणी चांगले मिळेल त्याठिकाणी आपल्या पाल्याला प्रवेश द्यावा अशी धारणा पालकांची असते. म्हणून शिक्षक हा योग्य असावा यामागील सार हेच आहे. शिक्षणातून मानवाचा सर्वांगिण विकास साधण्यासाठी आजही शिक्षण पध्दतीला गुणवत्तापूर्ण कसे बनविता येईल याबाबत संशोधने सुरु आहेत.

प्राथमिक, माध्यमिक व उच्चमाध्यमिक स्तर असो प्रत्येक ठिकाणी शिक्षकांची भूमिका महत्त्वपूर्ण असते. शिक्षक हा प्रभावी आणि परिणामकारक असावा. जो विद्यार्थ्यांच्या गरजा समजून घेऊन त्यानूसार त्याला शिक्षण देईल. आजच्या धावपळीच्या युगात केवळ ज्ञान घेऊन उपयोगाचे नाही तर त्या ज्ञानाचे उपयोज विद्यार्थ्यांना करता आले पाहिजे. हे ज्ञान केवळ योग्य शिक्षकच आपल्या विद्यार्थ्यांना देऊ शकतो. समाजाला योग्य दिशा देण्याचे कार्य शिक्षकच करतो. समाजाचा सर्वांगिण कसा साधता येईल याचे नियोजन देखिल शिक्षकाच्या हातात असते. शिक्षक विद्यार्थ्यांना समायोजन साधण्यास मदत करतो. विद्यार्थ्यांमध्ये एकाग्रता निर्माण करण्याचे कार्य शिक्षकच करु शकतो. शिक्षक हे राष्ट्रनिर्मितीचे शिल्पकार असतात. भविष्यातील नागरिक घडविण्याचे कार्य शिक्षकच करु शकतो.

आज शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमात अनेक बदल होऊन भविष्यातील चांगले शिक्षक घडविण्यासाठी सतत प्रयत्नशील असा अभ्यासक्रम असतो. शिक्षक शिक्षणाचे स्वरुप मोठया प्रमाणात बदलत चालले आहे. एक वर्ष कालावधीचा अभ्यासक्रम, नंतर दोनवर्ष कालावधीचा अभ्यासक्रम आणि नवीन शैक्षणिक धोरणानूसार चार वर्ष कालावधीचा अभ्यासक्रम आता सुरु होणार आहे. तसा काही ठिकाणी तो सुरु झाला आहे. त्यामुळे या बदलत्या स्वरुपात असे वाटत असते की शिक्षक शिक्षण उपक्रमाच्या भूमिकेत देखील मोठा बदल होण्याची शक्यता आहे. मागील काही कालावधीपासून शिक्षक पदाच्या नोकरी सहज मिळणे कठीण झाले आहे. मागील काळात काही राज्यांना शिक्षक भरती देखिल बंद केली होती. आज ती काही प्रमाणात चालू झाली आहे. परंतु या क्षेत्राकडे पाहण्याचा कल बदलत चालला आहे. आज शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेची मोठी गरज भासू लागली आहे. कारण आजच्या काळात नवीन गुरु तयार

झाले आहेत ते म्हणजे सामाजिक माध्यमे सहज आणि सोप्या पध्दतीने शिकवित असतात. परंतु त्यावरचा आशय किती खरा असतो हे चाचपळून पाहणे गरजेचे आहे. आज प्रत्येक शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमातून योग्य शिक्षक निर्माण व्हावा यासाठी या कार्यक्रमाची भूमिका स्थिर आणि दुरदर्शी असली पाहिजे हे महत्त्वाचे आहे. अन्यथा भविष्यात शिक्षणक्रमाचे तांत्रिक स्वरुप बघायला मिळेल यात शंका नाही. आजच्या काळात शिक्षक शिक्षणाची भूमिकेला अधिक महत्त्व आहे. त्यांच्यातूनच चांगले शिक्षक निर्माण होतील आणि भविष्यातील नागरिक हे शिक्षक घडवतील.

शिक्षक शिक्षणाची भूमिका

१. सेवापूर्व व सेवांतर्गत शिक्षक शिक्षण

शिक्षक हा प्रशिक्षण घेतल्यानंतर आपल्या व्यवसायात जेव्हा शिरकाव करतो त्यावेळेस त्याला आपल्या व्यवसायाविषयी चांगले ज्ञान प्राप्त झालेले असते. आपला व्यवसाय त्याची आचारसंहिता काय आहे. आपण कसे वागले पाहिजे, आपल्या अध्यापनात सुधारणा कशा करता येतील याबाबतचा विचार तसेच आपण विद्यार्थ्यांच्या शंकाचे निरसर करण्यात सक्षम आहोत किंवा नाही हे पडताळून पाहण्याची क्षमता आपल्यामध्ये आहे किंवा नाही या बाबींचा सतत विचार शिक्षकांने केला पाहिजे. हेच ज्ञान, प्रशिक्षण, कौशल्य आजच्या शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमातून शिक्षकांपर्यंत पोहचविले गेले पाहिजे. मग ते सेवापूर्व असो वा सेवांतर्गत शिक्षक शिक्षण असो. दोन्ही ठिकाणी शिक्षक शिक्षणाची भूमिका विकासाची, प्रगतीची आणि गुणवत्तेची असली पाहिजे.

२. समाजप्रिय शिक्षकांची निर्मिती

आजच्या परिस्थितीत समाजाला योग्य ज्ञान देणारा शिक्षक असला पाहिजे. समाजाला योग्य दिशा देणे, समाजातील अनिष्ठ चालीरीती आणि परंपरा याविषयी विद्यार्थ्यांना जागरुक करणारा आणि त्यातून योग्य मार्ग दाखविणारा शिक्षक निर्माण करण्याची जबाबदारी आजच्या शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमाची आहे. आजही प्राचीन काळातील काही चालीरीती समाजाला पोखरुन टाकत आहेत. स्त्री व पुरुष समानता, पुरुषाला अधिक सन्मान, घरात पुरुषांना अधिक महत्त्व हे आणि या सारख्या अनेक रुढी आजच्या समाजात आजही मोठया प्रमाणात दिसून येत आहे. याचा बिमोड करणारा शिक्षक कसा निर्माण होईल यासाठी सतत प्रयत्न केले जात राहिले पाहिजे. आजच्या समाजाची परिस्थिती बिकट आहे. आधुनिक व पारंपारिक यांच्यात फसलेला समाज हा भविष्याचा कधीच विचार करु शकत नाही.

३. अध्यापनाची कौशल्य

सद्या शिक्षक शिक्षण संस्था बंद पडत आहेत. विद्यार्थी प्रवेश घेत नाही. केवळ नावाला चालू आहेत अशा टिका होतांना आपल्याला दिसून येतात. परंतु हे तितके खरे नाही. शिक्षक घडविण्याचे कार्य निरंतर सुरु आहे. शिक्षकाला योग्य ज्ञान देण्योच कार्य ही गुणवत्तापूर्ण सुरु आहे. आज सुरु असलेल्या संस्थांनी केवळ अध्यापनाची कौशल्य शिकवितांना हाच विचार करावा की भविष्यातील विद्यार्थीना मिळालेले ज्ञानाचे उपयोजन चांगल्या प्रकारे कसे करतील. अध्यापनाची कौशल्य ही समोर बसलेल्या विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेनूसार बदलणारी पाहिजे. त्यात सतत बदल महत्त्वाचा आहे. आज देखिल काही शिक्षक पारंपारिक अध्यापन पध्दतीचाच वापर करतांना दिसत असतात. त्यात बदल करणारी क्षमता असणे महत्त्वाचे आहे. कौशल्य देवू शकतो परंतु त्यांचे उपयोजन करण्याची क्षमता ओळखण्याचे कार्य स्वत: शिक्षकच करु शकतो. फक्त तितकी मानसिकता तयार करण्याचे कार्य शिक्षक शिक्षणांनी योग्य प्रकारे करावे हे महत्त्वाचे आहे.

४. अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया

अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया ही शिक्षणातील महत्त्वाची क्रिया असते. आज शिक्षक ज्याप्रमाणे अधिक परिश्रम करुन वर्गात अध्यापन करतात. हे अध्यापन त्याचवेळेस यशस्वी होते ज्यावेळेस वर्गात

विद्यार्थी योग्य अध्ययन करु शकतील. अन्यथा शिक्षकांच्या परिश्रमा महत्त्व नाही. तसेच हे उलटे ही होवू शकते. अशावेळेस ही प्रक्रिया दोन्ही बाजूने योग्य पध्दतीने कशी यशस्वी होवू शकते याचा विचार केला पाहिजे. यामागे तत्त्वज्ञान आणि मानसशास्त्र या दोन्हीचा प्रभाव असतोच. हे प्रत्येक शिक्षकाला ओळखता आले पाहिजे. शिक्षकाला या शाखांचे ज्ञान योग्य पध्दतीने असले पाहिजे. व्यक्तिभेद, व्यक्तिमत्त्व, बुध्दिमत्ता, भावनिक बुध्दिमत्ता, अध्ययन उपपत्ती तसेच त्यामागील तत्वज्ञान अशा दोन्ही बाजूने विद्यार्थ्यांचा अभ्यास करता आला पाहिजे. शिक्षकाला विद्यार्थ्यांच्या गरजा ओळखता आल्या पाहिजे. त्यांच्या मानसिकतेनूसार अध्यापन पध्दतीची निवड, वेळ, कालावधी अशा अनेक गोष्टीतून शिक्षकांची परिणामकारकता वाढते.

५. शैक्षणिक तंत्रविज्ञानाची ओळख

आज ऑनलाईन अध्यापनाची मोठी चर्चा सुरु आहे. अध्यापनातील हा एक मोठा बदल आहे. वर्गातील शिक्षक विद्यार्थी आंतरक्रिया आता संपुष्टात येण्याच्या मार्गावर आहे. ही उणीव भरुन काढण्याचे कार्य आजच्या शिक्षक शिक्षणाला करावे लागणार आहे. वर्गात होणारी अंतरक्रिया ही सकारात्मक स्वरुपात होत असायची परंतु आज ऑनलाईन अध्यापनाची चाहूल लागल्यामुळे कदाचित भविष्यात याची गरज पडणार आहे. ऑनलाईन अध्यापन करणे प्रत्येकाला जमेल यात शंका नाही परंतु ही अंतरक्रिया कशी निर्माण करता येईल याकडे लक्ष देणे महत्त्वाचे आहे. तांत्रिक स्वरुपाचे अध्ययन होणे म्हणजे केवळ ज्ञान मिळणे असे होते. त्या ज्ञानाचे उपायोजन, समजण्यासाठीचा वेळ ऑनलाईनमध्ये नसतो. प्रत्येकाकडे लक्ष देता येत नाही. यातील समतोल साधण्यासाठी संशोधन होणे गरजेचे आहे.

६. व्यवस्थापन, प्रशासन आणि नियोजन

शिक्षक ज्याप्रमाणे अध्यापनाचे कार्य करतो त्याचप्रमाणे त्याला शाळेत व्यवस्थापन, प्रशासन आणि नियोजनाचे कार्य देखील करावे लागते. अशा वेळेस शिक्षक याबाबत सक्षम असला पाहिजे. ज्यामुळे त्याला आपल्या शाळेचे योग्य नेतृत्व करता येईल. आपल्या सहाकार्यासोबत योग्य समन्वय साधता येईल. आपल्या सहकारी अध्यापकांसोबत तो आपल्या शाळेची प्रगती योग्य पध्दतीने साधू शकेल. म्हणूनच त्याला तासांचे, परीक्षांचे, कामकाजाचे व्यवस्थापन करता आले पाहिजे. दिलेल्या कामाचे प्रशासन करता आले पाहिजे. आपल्या अध्यापनाचे नियोजन करता आले पाहिजे. ज्यामुळे तो एक यशस्वी अध्यापन ठरु शकतो.

७. मूल्यमापन

अध्ययन अध्यापन प्रक्रियाप्रमाणेच मूल्यमापन हा एक महत्वाचा भाग शिक्षकांकडे असतो. केवळ परीक्षांचे मूल्यमापन यात विचार केला जाऊ नये. विद्यार्थी जीवनाचे मूल्यमापन करण्याची क्षमता त्यांच्याकडे असणे महत्त्वाचे आहे. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे गुणात्मक आणि संख्यात्मक मूल्यमापन करण्याची क्षमता शिक्षकांकडे असल्यास विद्यार्थी आपली गती नेहमीच तेज ठेवत राहील. शिक्षकच कमी पडत असेल तर विद्यार्थीविकास खुंटतो.

वरील मुद्यांच्या विचार केला तर आपल्या लक्षात येईल की, आजच्या शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमाला आपली भूमिका योग्य आणि गतिशील ठेवावी लागणार आहे. सर्व मुद्दे हे प्राचीन काळापासून तर आजपर्यंत जसेच्या तसे आहेत. फक्त त्यांच्यातील कार्याचे स्वरुप बदलत जाणारे आहे. परिस्थितीनूसार तो बदल अपेक्षित आहे. तो बदल प्रत्येकाने स्वीकारला पाहिजे. स्वीकारण्यास उशीर झाल्यास पुढे पिढीचे मोठे नुकसान होत असते. बदल स्वीकारतांना मानसिक तयार असणे महत्त्वाचे आहे. त्याबाबत सक्षमता शिक्षणातूनच येते. म्हणून शिक्षक हा आदर्शवत असला पाहिजे आणि हे कार्य आजच्या शिक्षक शिक्षण उपक्रमाचे आहे.

संदर्भग्रंथसूची

1. घोरमोडे आणि घोरमोडे. (२००६). भारतीय शिक्षण प्रणालीचा विकास आणि शालेय अधिष्ठान. नागपूर: विद्या प्रकाशन.
2. पारसनिस, न. रा. (१९९४). *शिक्षकांचे प्रशिक्षण प्रथम आवृत्ती.* पूणे: नित्यनूतन प्रकाशन.
3. पंडित, ब.बी., पाटील, नलिनी व मोरे लता. (२००९). *शिक्षक—शिक्षण प्रथम आवृत्ती.* नागपूर: पिंपळापूरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स.
4. मोरे, चंद्रकांत व भिलेगावकर, सदानंद. (२००८). *शिक्षक—शिक्षण प्रथम आवृत्ती.* पूणे: नित्यनूतन प्रकाशन.
5. पंडित, बन्सी बिहारी. सपकाळे, आरती व मोरे, लता. (२००७). भारतातील शिक्षणव्यवस्थेचा विकास. नागपूर: पिंपळापूरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com

ऑनलाईन व ऑफलाईन अध्यापनाची तुलना—शिक्षक शिक्षणावर होणरा परिणाम.

प्रा.सुकेशनी मच्छिंद्र गव्हाणे
साहाय्यक प्राध्यापक,
श्री साई जनविकास प्रतिष्ठान संचलित,
अध्यापक महाविद्यालय आळणी—उस्मानाबाद
Email:sukeshaneegavhane2000@gmail.com

सारांश:

शिक्षक हा शिक्षणव्यवस्थेचा कणा असतो. शिक्षणाचा प्रवाह समृद्ध करण्यासाठी शिक्षकाचे योगदान महत्त्वाचे आहे. आजच्या परिस्थितीचा विचार करता, एकही क्षेत्र असे राहिले नसेल की जिथे आपण ऑनलाईन माध्यमांचा वापर करू शकत नाही. मग शिक्षणक्षेत्रतरी याला अपवाद कसा असु शकेल? आज अगदी पूर्वप्राथमिक पासून पी.एच.डी. पर्यंत किंवा कोणत्याही स्पर्धा परिक्षा किंवा विद्यार्थ्यांच्या प्रवेश परिक्षा, मूल्यमापन करण्यासाठी घेतल्या जाणाऱ्या परिक्षा वेगवेगळया तंत्रज्ञानाचा वापर करून आज ही कामे पार पाडली जात आहेत.

अर्थातच, शिक्षक शिक्षक तरी याला अपवाद कसा राहील? आज शिक्षक—शिक्षणात देखील ऑनलाईन चा वापर करणे गरजेचे झाले आहे. असे जरी असले तरी काही बाबतीत या वापरासंबंधी वेगवेगळया मर्यादा येतात. या मर्यादा कमी करून चांगला शिक्षक घडवण्यासाठी ऑनलाईन माध्यमांचा वापर करणे ही येणाऱ्या काळाची गरज आहे.

प्रस्तावना :

“गुरूर्ब्रम्हा गुरूर्विष्णु
गुरूर्देवो महेश्वरा।
गुरूर्साक्षात् परब्रम्ह
तस्मै श्री गुरवै नम:।।”

गुरू—शिष्य परंपरा, पुस्तकी ज्ञानाची परंपरा किंवा चार भिंतीत दिल्या जाणाऱ्या ज्ञानाची परंपरा या गोष्टींना आज मर्यादा येतात.

“शिक्षण म्हणजे सामाजीक परीवर्तन.”
“शिक्षण म्हणजे ज्ञानार्जन.”
“शिक्षण म्हणजे स्वत:तील सुप्त गुणांचा विकास.”
“शिक्षण म्हणजे चारित्र्याचे संवर्धन.”

अशा अनेक व्याख्या आपण वाचतो. शिक्षण हे समाजासाठी आहे. येणाऱ्या भविष्यकाळाचा विचार करता दर्जेदार शिक्षक घडवायचा असेल तर त्यासाठी नविन आव्हाने स्वीकारून, नविन बदल स्वत:मध्ये करून आपण ऑनलाईन चा वापर करणे अपरिहार्य बनत चालले आहे.

Survival of the fittest या उक्तीप्रमाणे आपणास प्रभावीपण काम करायचे असेल तर ऑफलाईन सोबतच ऑनलाईनचाही वापर करणे गरजेचे आहे. शिक्षण प्रशिक्षणातील पारंपारिक ज्ञान सोडणे नवनवीन विचारप्रवाहांचा व स्त्रोतांचा वापर शिक्षक प्रशिक्षणात करणे आता आवश्यक झाले आहे.

शिक्षक प्रशिक्षणात समाविष्ट असलेल्या बाबी:—

- लेखी परिक्षा
- प्रात्यक्षिक परिक्षा
- सूक्ष्म अध्यापन
- सरावपाठ
- वार्षिक पाठ
- ग्रंथालयीन अनुभव
- प्रयोग शालेय अनुभव

- समाजसेवा
- छात्रसेवाकाल शिबीर, इत्यादी.

शिक्षक शिक्षणात आपण ऑफलाईन सोबतच ऑनलाईनचा वापर करू शकतो.

ऑनलाईन माध्यमे:—

1) Blended learning & flipped classroom

यामध्ये विद्यार्थी स्वत: घरी व्हिडीओ पाहतात व वर्गात आल्यावर शिक्षकांसोबत चर्चा करतात आणि विद्यार्थी एकमेकांना प्रश्न विचारून, कृती करून शिकतात.

2) Computer based exams & online assessments

संगणकाचा वापर करून प्रश्नपत्रिका तयार करता येतात तसेच मूल्यमापनही करता येते.

3) Cloud based tools

अध्ययन—अध्यापनात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी विविध साधने वापरली जातात त्यातीलच हे एक आहे.

उदा. Google Classroom, Schoology

4) Mobile learning

शिक्षक व विद्यार्थी दोन्हीसाठी उपयुक्त असलेले विविध ॲप्लिकेशनस् मोबाईलवर उपलब्ध आहेत.

उदा. Google Chrome, Google Drive, Dictionary,etc.

5) Web 2.0 tools

- Ex. You Tube

वेगवेगळया पद्धतीचे व्हिडीओ यु टयुब वर उपलब्ध असतात. आपल्याला आवश्यकतेनुसार माहिती मिळवता येते.

- Instant Messaging & Chat

  तात्काळ संदेश देवाण घेवाणासाठी या माध्यमाचा उपयोग केला जातो.

  उदा. Whatsapp, Facebook, Skype, etc.

- RSS Feed

  विद्यार्थ्यांना विविध कोर्सची माहिती मिळते.

- Podcasts

विविध प्रकारची शैक्षणिक माहिती केवळ ऐकायची असेल तर आपल्याला हा पर्याय उपयुक्त आहे.

- Blogs

हे एक ऑनलाईन डायरी सारखे काम करते स्वत:चे विचार एखाद्या कार्यक्रमाची माहिती, रेखाचित्र व चित्रफिती वगैरे गोष्टी इंटरनेटच्या आधारे सगळयांपर्यंत पोहचविण्यासाठी बनवतात.

- Social Networking

  विविध सामाजिक माध्यमांचाही उपयोग शिक्षणात करता येतो.

6) Digital Library

विविध शैक्षणिक पुस्तके, विविध ग्रंथ, मासिके, साप्ताहीके, राष्ट्रातीतीलच नव्हे तर आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील आपल्याला पाहिजे असलेल्या कोणत्याही पुस्तकांचा साठा कोणत्याही वेळी डिजीटल लायब्ररी मध्ये उपलब्ध आहे.

7) MOOC (Massive Open Online Course)

हे एक प्रकारचे ओपन ऑनलाईन कोर्सेस आहेत. जे कोणालाही नोंदणीसाठी उपलब्ध आहेत. नवीन कौशल्ये शिकण्यासाठी आणि गुणवत्तापूर्ण शैक्षणिक अनुभव मिळवण्याचा एक स्वस्त आणि लवचिक मार्ग आहे.

Teleconferencing, Zoom, Google Meet, Video Call, इत्यादीच्या माध्यमांतून आपण अध्ययन—अध्यापन करू शकतो.

ऑनलाईनचे फायदे:—

- विद्यार्थ्यांना स्वत:च्या गतीने शिकता येते.
- विविध ज्ञानेंद्रियांना चालना मिळते.
- स्थळ, काळ, वेळेची मर्यादा येत नाही.
- सराव वारंवार करता येतो.
- विविध तज्ञ मंडळींचा सल्ला घेता येतो
- जगातील कोणत्याही विषयाचे ज्ञान तुम्ही घरबसल्या घेऊ शकता.
- विविध विषयासाठी विविध साहित्य नेटवर उपलब्ध आहे.
- कोणत्याही वयातील विद्यार्थी याचा फायदा घेऊ शकतात.

ऑनलाईनचे तोटे/मर्यादा

- प्रत्यक्ष संवाद होत नाही.
- शिक्षकांनी शिकवलेले विद्यार्थ्यांना समजत आहे की नाही याचा उलगडा होत नाही.
- साधनांची कमतरता.
- नेटवर्कची उपलब्धता.
- डोळयांचे, कानांचे, पाठदुखीचे आजार उद्‌भवू शकतात.
- शिक्षकांच्या वेळेच्या मर्यादेमुळे काटेकोरपणा वाढला. मुक्त संवाद हरवला व रटाळपणा वाढण्याची शक्यता अधिक.
- विद्यार्थी एकलकोंडे होण्याची शक्यता अधिक.
- विद्यार्थ्यांकडे वैयक्तिक लक्ष देता येत नाही.

शिक्षक शिक्षणावर होणारा परिणाम—

सध्याच्या परिस्थितीचा विचार करता शिक्षक—शिक्षणात ऑनलाईन माध्यमांचा वापर करणे अपरिहार्य आहे. शिक्षक शिक्षणाची गुणवत्ता विकसित करण्यासाठी आणि भविष्यकाळातील आव्हानांना समर्थपणे पेलणारा शिक्षक निर्माण करण्यासाठी ऑनलाईन अध्यापनाचा शिक्षक शिक्षणात वापर करणे अत्यावश्यक आहे.

विविध साधनांचा वापर करून शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा उंचावता येतो. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून दर्जेदार शिक्षक निर्मिती करता येणे शक्य आहे.

संदर्भ:

1. अरविंद दुनाखे(२०११)प्रगत शैक्षणिक तत्वज्ञान—पुणे:नित्य नूतन प्रकाशन
2. चंद्रकांत मोरे, सदानंद भिलेगावकर(२००८) शिक्षक प्रशिक्षण—पुणे पुणे:नित्य नूतन प्रकाशन
3. अरविंद दुनाखे(२००९) शिक्षण प्रशिक्षण—पुणे:नित्य नूतन प्रकाशन
4. http://www.pdsttechnologyin education.ie/Technology/Advice-Sheets/cloud-based tools-and-Applications.pdf
5. Massive open online course-Wikipedia
6. Digital library-Wikipedia

शालेय अभ्यासक्रमातील कला व कार्यानुभव विषयांचे महत्त्व व त्यांची अमलबजावणी एक अभ्यास

श्री. नेताजी धनाजी घोलप,
श्री.साईजनविकास प्रतिष्ठान संचलित,
अध्यापक महाविदयालय, आळणी उस्मानाबाद.
gholapakash7@gmail.com

शालेय शिक्षणांत कला शिक्षणाचा हेतू सर्वसाधारणपणे विदयार्थी व्यक्तीमहत्त्वाचा विकास करणे हा आहे. विदयार्थ्याच्या अंगी असणाऱ्या कलागुणांचा संतुलित आणि एकत्मिक विकास व्हावा हेच शालेय स्तावरती कलाविषयाचे उद्‌दिष्ट आहे. प्रत्येक विदयार्थ्यांच्या अंगी सौदर्यविषयक संवेदन क्षमता असते.ती विकसीत करण्यासाठी कलेच्या व्दारे आपल्या विचारांची, भावनांची, कल्पनांची अभिव्यक्ती करण्याची संधी वारंवार उपल्ब्ध करून देण्याची जबाबदारी शिक्षण व्यवस्थेची आहे. विदयार्थ्यांच्या कलात्मक अविष्कारमुळे त्याच्या व्यक्तीमत्त्व विकासाला चालना मिळते. मनोविकासाचे प्रभावी साधन या दृष्टीने कला या विषयाचा अंर्तभाव सर्वसाधारण शिक्षणामध्ये आवश्यक अंग म्हणून करण्यात आला आहे.

विदयार्थ्याच्या सुसंस्कृत जीवनासाठी सर्जनशील कलानिर्मिती व कला रसग्रहनाची क्षमता यांची गरज आहे. व्यक्तीच्या मुलभत गरजा पुर्ण झाल्या तरी त्यांचे जीवन संमृध्द व संपन्न होत नाही त्यासाठी त्याला कलेतून मिळणाऱ्या विशुध्द निरपेक्ष अनंदाची गरज असते. आजच्या तांत्रिक व धकाधकीच्या जीवनात तर त्याची अधिक आवश्यकता आहे. जीवनात आंनद मिळण्यासाठी कलेच्या उपासनेखेरीज अन्य मार्ग नाही. म्हणूनच सर्वसाधरण शिक्षणात कला विषय अनिवार्य स्वरूपात ठेवण्यात आला आहे.

अनेक प्रकारच्या अडचणीमुळे व्यक्तीला आपल्या भावभावना सहज प्रवृत्ती, इच्छा आकांक्षा दडपूण टाकाव्या लागतात.ही स्थिती फार काळ अशीच राहीली तर मानसीक आरोग्य बिगडवण्याची शक्यता असते.

किंवा वेगवेगळया प्रकारचे न्युनगंड निर्माण होण्याचे शक्यता असते. अशा दडपलेल्या भावनाना वाट करून देणे मानसिक निकोपतेसाठी आवश्यक असते कलेच्या माध्यमातून विदयार्थी आपल्या भावनेला अविष्कसित करून निरोगी राहण्याचा प्रयत्न करू शकतो.

कला शिक्षणाची उद्दिष्टे—

1. विदयार्थ्याच्या अंगी जन्मता असणाऱ्या सर्जनशिलतेच्या संगोपन व विकास करणे.
2. विदयार्थ्याच्या अंगभूत प्रतिभा आणि कल्पना शक्ती यांचा विकास करणे
3. विदयार्थ्याच्या भावना संपन्न बनविणे.
4. सौदर्य दुष्टी व संवेदन क्षमता यांचा विकास करणे.
5. कला रसस्वाद घेण्याची क्षमता निर्माण करणे.
6. बौध्दीक शिक्षणा इतके महत्त्व हस्तकला प्रशिक्षण हातांना व डोळयांना देणे
7. विदयार्थ्याच्या निर्मिती प्रवृत्तीला दडपलेल्या भावना प्रकट करण्यास संधी देणे
8. विदयार्थ्याच्या व्यक्तीमहत्त्व विकासाला मदत करणे.

वरील उद्दिष्टांच्या अनुशंगाने शालेय कला शिक्षण हे नोकरी किंवा व्यवसायासाठी थेट असत नाही पण कलेच्या माध्यमातून सुजान व सुसंस्कृत नागरिक तयार करणे, मुलांची सर्जनशीलता कल्पता

सौदर्यभिरूची वाढीस लावणे. विविध क्षमतांचा आणि कृतीशिलतेचा विकास करणे.हे या कला शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्टे आहे.

शालेय स्तरावर कला शिक्षक म्हणून शैक्षणिक पात्रता कला शिक्षण प्रशिक्षण पदविका हा अभ्यासक्रम राज्यातील अनेक कला महाविदयालयात राबविला जातो त्यासाठी महाराष्ट्र राज्य कलासंचनालय मुंबईची स्थापना करण्यात आली आहे.

शालेय शिक्षणविभागाने २०१४ मध्ये इयत्ता ६वी ते ८वी मध्ये पटसंख्या अधिक आहे. अशा शाळामध्ये कला क्रिडा कार्यानुभव या ३ विषयासाठी प्रत्येकी १प्रमाणे अंशकालीन निर्देशाकाची मानधन तत्वावर मान्यता देण्याबाबत शासन निर्णय पारीत केला.

पुढे या शालेय शिक्षण विभागाने ७ आक्टोबर २०१५ रोजी परिपत्रक काढून आरटीई ॲक्ट२००९ उच्य माध्यमिक शाळामध्ये अथिती निर्देशांची नेमणूका करण्यात आल्या हा शासनाचा नियम इतका हास्यास्पद आहे की यात अतिथी निदेशकाला कोणत्याही शिक्षणाची अट नाही आणि तासिका तत्वावर ५०रू मानधन ठरविले

निर्देशक कागदोपत्री दाखवून मानधन लाटले गेले.२०१६ मध्ये कला शिक्षण हे पद संचमान्यतेतून वगळण्यात आले तर सन २०१८—१९ मध्ये या शैक्षणिक वर्षापासून एटीडी हा अभ्यासक्रम सरकारच्या पवित्र पोर्टलवरून कमी केला.संचमान्यतेत पवित्र पोर्टलवर हे पद नसल्याने कला शिक्षकाचे नियुक्ती होत नाही. याच कारणाने राज्यातील अनेक शाळा कला शिक्षका विनाच चालत आहेत.

शाळेत प्रशिक्षीत कला शिक्षक नसणे हे राष्ट्रीय अभ्यासक्रम अराखडा आणि शालेय शिक्षण व क्रिडा विभागाचा २०१९ शैक्षणिक अर्हता आदेश या दोन्हीचे ही सरळासरळ उल्लघन आहे महाराष्ट्र राज्य कला संचनालयातून घेतल्याजाणाऱ्या शालेय स्तरावरील रेखाकला परिक्षा म्हणजेच एलिमेंटरी ऐटरमिजिऐट परिक्षांचे गुण गेल्या काही वर्षापासून दहावीच्या गुणपत्रकात समाविष्ठ होत आहेत. परंतू या परिक्षेची तयारी करून घेण्यासाठी बहूसंख्य शाळेत कला शिक्षक नाहीत १३ जून २०१९ रोजी राज्यसरकारच्या अदिवासी विभागाच्या वतीने शासकीय आश्रमशाळेत कला शिक्षकांची पदे कंत्राटी पध्दतीने भरण्यात आली (११महिन्यासाठी) कलाशिक्षकाच्या पदाचा प्रवास स्वतंत्र कला शिक्षकपासून सहायक शिक्षक निदेशक अदिथी निदेशक आणि आता कंत्राटी शिक्षक असा झाला आहे. शालेय शिक्षणातून कला विषयाच्या आणि कलाशिक्षकाचे महत्त्व कमी करत करत ते आता जवळपास हद्दपार करण्यात येत आहे. आरटीई ॲक्ट २०१९ कायदयानुसार विदयार्थ्यांना मिळालेल्या हक्कातून अथवा विदयार्थ्यांच्या शालेय जीवनातून सर्जनाशिलतेची नवनिर्मितीची व कला संस्काराची शक्यता पूसून टाकली जात आहे.

समाजातील सर्व स्तरावर मुलांकडे भविष्यातील केवळ पैसे छापण्याचे यंत्र म्हणून पाहिले जाते अशा कुचकामी शिक्षण व्यवस्थेतून सुसंस्कृत नागिरिक घडने अशक्य आहे.आणि या सर्व कारणाने भविष्यातील सामाजिक आराजकतेला आजचे शालेय शिक्षण जबाबदार असेल

शिक्षण व्यवस्थेच्या सुधारणासाठी पुढीलबाबीचा विचार करावा

१.राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडयात आधोरिखत केल्याप्रमाणे कला विषय इयत्ता पहिले ते इयत्ता दहावी पर्यत कला विषय अनिवार्य करावा.

२.राज्य अभ्यासक्रम आराखडयात (SCF)२०१० याची तंतोतंतअमंलबजावणी करावी.

३.पुर्वीप्रमाणे माध्यमिक व उच्य माध्यमिक शाळामध्ये कला शिक्षकांच्या नेमणूका कराव्यात.

४.कला विषय हा प्रशिक्षीत कला शिक्षकाकडूनच शिकविला जावा.

५.शिक्षण तंत्राच्या यशपाल समिती अहवालानुसार सर्व शाळामध्ये स्वतंत्र कला वर्ग असावा.

६.राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ नुसार प्रत्येक जिल्हयाच्या ठिकाणी बालभवनाची

उभारणी करावी.

७.कला शिक्षकाला कला विषयासाठी आवश्यक साधनसामग्री उपलब्ध करून दया.

८.शासकीय रेखाकला परिक्षा (एलिमेंटरी/इंटरमेजिएट)प्रविण्य मिळविणा—या विदयार्थ्याला जिल्हा व राज्य स्तरावरती सन्मानित करावे.

एका महाविदयालयीन विदयार्थ्याच्या प्रश्नाला उत्तर देताना आपल्या देशाचे माजी राष्ट्रपती ए.पी. जे अब्दूल कलाम म्हणाले होते की कला शिक्षण कलात्मक विचारसरणी देते.व कलात्मक दृष्टीकोनातून तुमची दृष्टीव्यापक बनते एवढा महत्त्वाचा गाभा असणारा विषय अप्रशिक्षीत शिक्षकाकडून कसा रूजला जाईल.

महाराष्ट्र राज्याची कला संस्कृती प्रेरणादायी आणि समृध्द आहे त्याचा वारसा जोपासवयाचा असेल तर कला विषयाला आणि प्रशिक्षीत कला शिक्षकला डावलून किंवा त्याच्याशी प्रतारणा करून चालणार नाही एकूणच शालेय वातावरण आनंददायी,कृतीशिल,उपक्रमशील,नवनिर्मितीपुरक व दर्जेदार ठेवायचे असेच तर शासनाच्या शालेय शिक्षण विभागास कला शिक्षण विषयक पुर्नविचार करावा लागेल!

संदर्भ

1. देवी प्रसाद आर्ट द बेसिस ऑफ एज्यूकेशन
2. महाराष्ट्र टाइम्स, २१जून २०१९, कला शिक्षणाचे मारेकरी
3. राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५
4. राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१०
5. मराठी विश्वकोष
6. प्रल्हाद सांळूके महाराष्ट्र राज्य कला शिक्षक महासंघ प्रदेश सरचिटणीस यांची मुलाखत.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण – २०२० व शिक्षक शिक्षणाची आव्हाने

डॉ. नितु सुनील गावंडे
वरिष्ठ अधिव्याख्याता
जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, नागपूर
मो. नं. ९८८१०१८४३९
ई–मेल nitudambhare75@gmail.com

सारांश (Abstract) :

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण – २०२० मध्ये देशातील शिक्षणाचा दर्जा वाढविण्यासाठी शिक्षक शिक्षणामध्ये शिक्षकांची कसून पूर्वतयारी असा शब्दप्रयोग करुन शिक्षक शिक्षण प्रणालीमध्ये आमूलाग्र बदल केला आहे. सर्व शालेय शिक्षकांसाठी चार वर्षाचा एकीकृत केलेला बॅचलर पदवी अभ्यासक्रम अस्तित्वात आणून शिक्षकांना साहित्य, अध्यापन शास्त्र व सराव यामध्ये सर्वोच्च दर्जाचे प्रशिक्षण दिले जावे या हेतूने बहुशाखीय महाविद्यालयांमध्ये व विद्यापीठांमध्ये शिक्षक शिक्षण हा अभ्यासक्रम सुरु करण्यात यावा असे सुचित करण्यात आले आहे. शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्याच्या व नवीन आकृतिबंधानुसार अंमलबजावणीच्या दृष्टीने ज्या अपेक्षा करण्यात आलेल्या आहेत. त्यामध्ये (१) जुना दोन वर्षाचा स्वतंत्र बी.एड अभ्यासक्रम ऐवजी चार वर्षाचा अभ्यासक्रम (२) विविध विषयातील उत्तम प्रतीची पूर्व सेवा शिक्षक तयारी (३) उत्कृष्ट शिक्षक निर्मितीसाठी उच्च दर्जाचा अभ्यासक्रम व प्रभावी अध्यापन पध्दती (४) प्रत्यक्ष शालेय वर्ग अध्यापनाचा भरपूर सराव (५) नवीन विचार प्रवाह, अध्यापनाची नवनवीन तंत्रे यांचा स्वीकार (६) विद्यार्थी केंद्रित व परस्परसह कार्यातून अध्ययन या दृष्टिकोनातून अध्यापन शास्त्राचा विचार असे अनेक विविध बदल व दर्जाचा विचार करतांना अनेक आव्हाने समोर येतात. त्यामध्ये (१) सैध्दांतिक ज्ञानापेक्षा प्रात्यक्षिकांवर आधारित स्वयंपूर्ण व दर्जेदार अभ्यासक्रमाची निर्मिती (२) शिक्षक प्रशिक्षकाचे सक्षमीकरण व निरंतर व्यावसायिक विकास (३) सर्जनशीलता, नवोपक्रमाला प्रोत्साहन व संशोधनाला वाव (३) जीवन कौशल्य वमूल्यांची रुजवणूक (४) प्रत्यक्ष शाळेतील अध्यापनाचा पुरेसा सराव (५) अध्यापनात नवीन तंत्राचा अंतर्भाव (६) ज्ञान रचनावादी दृष्टीकोनाचा स्वीकार (७) राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील विविध चर्चासत्रे, व्याख्याने, परिसंवादाचे आयोजन (८) आवश्यक सर्वभौतिक सुविधांची व इलेक्ट्रॉनिक साधनांची उपलब्धता (९) सुसज्ज ग्रंथालय, विषय निहाय व मानस शास्त्रीय प्रयोगशाळा (१०) शिक्षकाला समाजाभिमुख करण्यासाठी अभ्यासक्रमात प्रात्यक्षिक कार्य, प्रकल्प, क्षेत्रअभ्यास, क्षेत्रभेटी, मुलाखती या विविध कृतींचा अंतर्भाव अशा प्रकारच्या आव्हानांना सामोरे जावे लागणार आहे. अशा प्रकारची चर्चा या शोध निबंधात करण्यात आली आहे.

Key words: *सैध्दांतिक, बहुशाखीय, अनुदेशक, समाजाभिमुखता.*

प्रस्तावना (Introduction) :

शिक्षक हा मुलांचे व पर्यायाने देशाचे भविष्य घडवीत असतो. तोदेशाचा निर्माता (Nation Builder) आहे. देशाच्या भावी पिढीतील प्रत्येक नागरिक हासुजाण, सुसंस्कृत, सक्षम, सकुशल असावा आणि त्याचा बौध्दिक, भावनिक, शारीरिक, सामाजिक, सांस्कृतिक असा सर्वांगीण विकास घडून यावा. यासाठी त्याला घडविणारा शिक्षक हा तेवढ्या क्षमतेचा व कर्तव्य परायण असावा लागतो. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण – १९८६ मध्ये शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्याविषयी आणि शिक्षकांचे विद्यार्थ्यांप्रती असलेले उत्तरदायीत्व यावर विचार करण्यात आला. NEP–२०२० मध्ये देशाच्या भविष्याचा वेध घेऊन दुरदृष्टी ठेवण्यात आली आहे. त्यामध्ये अशा शिक्षण प्रणालीची कल्पना केली आहे. जी सर्वांना उच्च दर्जाचे शिक्षण प्रदान करुन आपल्या राष्ट्राला सातत्याने न्याय व चैतन्यमय ज्ञानी समाजामध्ये परिवर्तीत करेल. यादृष्टीने शिक्षक सज्जता कार्यक्रम हा चैतन्यमय, बहुविध शाखांनी सुसज्ज असलेल्या उच्चशिक्षण संस्थांमध्ये राबविण्यात येणार असे सुचविले आहे. एकूण चार वर्षाच्या या अभ्यासक्रमाचा दर्जा सुधारण्या संदर्भात NEP–२०२० मध्ये ज्या तरतुदी सुचवण्यात आलेल्या आहेत, त्या अनुषंगाने बऱ्याच आव्हानांना सामोरे जावे लागणार आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधात NEP–२०२० मध्ये अपेक्षित शिक्षक शिक्षण व त्यामधील

सुचविण्यात आलेले बदल प्रत्यक्षात उतरवताना संस्थांना व विद्यापीठांना कोणती आव्हाने स्वीकारावी लागणार आहे? याचा अभ्यास विद्यापीठांना कोणती आव्हाने स्वीकारावी लागणार आहे? याचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण — २०२० मधील शिक्षक शिक्षण :

संपूर्ण जगामध्ये भारताला एक विकसित राष्ट्र व महासत्ता म्हणून उदयास आणण्यासाठी प्राधान्य क्रमाने शिक्षण व्यवस्थेला दर्जेदार करणे गरजेचे आहे. शिक्षण प्रणालीतील सर्वात महत्त्वाचा घटक शिक्षक हा आहे. त्यामुळे 'शिक्षक शिक्षण' हे देखील तेवढेच महत्त्वपूर्ण आहे. शालेय शिक्षणातील सर्व स्तरावरील सर्व विद्यार्थ्यांनाव्यासंगी, उत्फुर्त, उच्चशिक्षित, व्यावसायिक दृष्ट्या प्रशिक्षित आणि सुसज्ज शिक्षकांकडून शिकवले जाईल हा उद्देश साध्य करण्यासाठी 'शिक्षक शिक्षण' हे शालेय शिक्षणाच्या उद्दिष्टांशी एकरुप असावे या दृष्टीने NEP—२०२० मध्ये शिक्षकाला समाजातील सर्वात महत्त्वाच्या व्यक्ती आणि भविष्यातील अपेक्षित बदलाचे प्रणेते असे म्हटले आहे. तसेच दर्जेदार शिक्षण देण्यासाठी करण्यात येणारे कोणताही प्रयत्नाचे यश शिक्षकाच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असते.

NEP—२०२०मध्ये सुचविण्यात आलेले बदल :

१) जुना दोन वर्षाचा स्वतंत्र बी.एड. अभ्यासक्रम हा चार वर्षाचा एकीकृत असा बहुविधशाखांनी सुसज्ज असलेल्या उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये पदवीपूर्व अभ्यासक्रमाद्वारे प्रदान करण्यात येईल. सदर अभ्यासक्रमामध्ये शैक्षणिक विषय व शिक्षक तयारी अभ्यास या दोहोंचा समावेश असेल.

२) सैध्दांतिक ज्ञान व प्रात्यक्षिक ज्ञान यांच्यातील परस्पर मेळ दृढ होण्यासाठी विविध विषयांमधील उत्तम प्रतीच पूर्व—सेवा शिक्षक तयारीला प्राधान्य देणे ही काळाची गरज असेल.

३) उत्कृष्ट शिक्षक निर्मितीसाठी उच्च दर्जाचा अभ्यासक्रम व प्रभावी अध्यापन पध्दती उपलब्ध असणे गरजेचे आहे. त्यासाठी सन २०३० पर्यंत बहुशाखीय संस्थांमध्ये बी.एड., एम.एड., पीएच.डी. या अभ्यासक्रमाची सुरुवात करण्यात येईल.

४) शिक्षक शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमामध्ये स्थानिक शाळेतील प्रत्यक्ष अध्यापनाच्या सरावावर भर देण्यात येईल.

५) शिक्षक शिक्षणात अध्यापन शास्त्रातील नवीन विचार प्रवाह, अध्यापनाची नवनवीन तंत्रे, शास्त्रशुध्द अध्यापन पध्दती व शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा अध्यापनातील वापर यावर भर देण्यात येईल.

६) पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञान, बहुस्तीय अध्यापन व मुल्यमापन, विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांचे अध्यापन, विशेष आवड व अलौकिक बुध्दिमत्ता असणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे अध्यापन, शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर आणि विद्यार्थी केंद्रित व परस्पर सहकार्यातून अध्ययन इ. दृष्टिकोनातून अध्यापन शास्त्राचा विचार करण्यात येईल.

७) शिक्षक शिक्षण अभ्यासक्रमातील प्रत्येक विषयाच्या अध्यापनात व प्रत्येक कृतीमध्ये भारतीय संविधानातील (कलम ५१ अ) मूलभूत कर्तव्ये अंतर्भूत करण्यात करण्यावर भर देण्यात येईल.

८) शाळा व शाळा संकुलामध्ये स्थानिक कला, क्रीडा, संगीत, कृषी, उद्योग, सुतारकाम इ. व्यवसायाधिष्ठित विषय शिकवण्यासाठी स्थानिक पातळीवर 'विशेष अनुदेशक' (Special Instructor) उपलब्ध करुन देण्यासाठी जिल्हा शिक्षण प्रशिक्षण संस्थांमध्ये या दृष्टीने कमी कालावधीचे 'विशेष लघु स्थानिक शिक्षक शिक्षण अभ्यासक्रम' सुरु करण्यात येईल.

९) बी.एड. अभ्यासक्रमानंतर देखील काही कमी कालावधीचे प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम उपलब्ध करुन दिले जातील. या माध्यमातून अध्यापनाच्या संबंधित इतर विषयांचा विशेषत्वाने अभ्यास करण्याची संधी विद्यार्थी — शिक्षकांना दिली जाईल. याचा त्यांना शिक्षकी पेशासाठी चांगला फायदा होईल.

१०)शिक्षक शिक्षण देणाऱ्या संस्थांचा दर्जा उंचावण्यात येईल व दर्जाहीन संस्था बंद करण्यात येतील.

११)NCFTE–२००९ या मसुद्यामध्ये सुधारणा व आवश्यक ते बदल करुन नवीन सुधारित NCF–२०२० हा मसुदा NCTE द्वारे सन २०२१ मध्ये तयार करण्यात येईल.

अशा रितीने NEP–२०२० मध्ये शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा सुधारुन उत्कृष्ट शिक्षक निर्मितीच्या उद्देशाने दर्जेदार शिक्षण प्रणालीची रचना करण्यासाठी वरीलप्रमाणे बदल सुचविण्यात आले आहे. परंतु या बदलांना स्विकारतांना व NEP–२०२० च्या अपेक्षा पूर्ण करीत असतांना बऱ्याच आव्हानांना सामोरे जावे लागणार आहे.

शिक्षक शिक्षणाची आव्हाने :

१) अभ्यासक्रमातील बदल : भारतामध्ये शिक्षक शिक्षणाचा सध्याचा जो अभ्यासक्रम आहे तो शाळांच्या व समाजाच्या गरजा पूर्ण करु शकत नाही. शाळांमध्ये गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देण्यासाठी शिक्षक तयारीच्या दृष्टीने हा अभ्यासक्रम परिपूर्ण नाही. नवीन अभ्यासक्रमाची रचना करताना विद्यार्थी–शिक्षकांचा सर्वकष व सर्वांगीण विकास साधण्याच्या दृष्टीने विचार करावा लागणार आहे. यामध्ये केवळ पारंपारिक व्याख्यानापेक्षा गटकार्य, गटचर्चा, प्रकल्प, क्षेत्रभेटी, क्षेत्रअभ्यास, मुलाखती ई. चा अंतर्भाव असायला पाहिजे. सैध्दांतिक पेक्षा प्रात्यक्षिकांवर आधारित स्वयंपूर्ण व दर्जेदार अभ्यासक्रमाची निर्मिती करतांना NEP–२०२० मधील सर्व पैलू विचारात घेणे गरजेचे आहे.

२) शिक्षक प्रशिक्षकांचे सक्षमीकरण व निरंतर व्यावसायिक विकास : शिक्षक प्रशिक्षकांचे ज्ञान, क्षमता व कौशल्य वृध्दिंगत करणे गरजेचे आहे. NEP–२०२० मध्ये अपेक्षित शैक्षणिक क्रांती घडवून आणण्याची जबाबदारी असणारा सर्वात पहिला घटक म्हणजे शिखक प्रशिक्षक. जागतिक स्तरावर देशाचे नेतृत्व करण्यास सक्षम अशी पिढी घडवण्याचे कार्य अप्रत्यक्षपणे शिक्षक प्रशिक्षकांना करायचे आहे. त्यामुळे त्यांचे सक्षमीकरण करुन त्यांच्यात आवश्यक तांत्रिक कौशल्याचा विकास घडवून आणणे व त्यांचा निरंतर व्यावसायिक विकास करणे महत्त्वाचे आहे.

३) सर्जनशीलता व नवोपक्रमाला प्रोत्साहन : विद्यार्थी – शिक्षकांच्या सर्जनशीलतेला वाण देणे, त्यांना नवनिर्मिती करण्याची संधी देणे तसेच त्यांच्यातील कल्पना शक्ती, प्रतिभा, प्रज्ञा व कलेला प्रेरित करणे. शालेय विद्यार्थ्यांचा गुणवत्ता विकास घडवून आणण्याकरीता नवोपक्रमांची निर्मिती करण्यास प्रोत्साहित करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षकांचा दृष्टिकोन बदलणे हे आव्हानात्मक कार्य आहे.

४) जीवन कौशल्यांचा विकास : जीवन कौशल्ये ही व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी व समृध्द जीवनासाठी आवश्यक कौशल्ये आहे. शालेय स्तरावर विद्यार्थ्यांमध्ये जीवन कौशल्ये विकसित करणे हे शिक्षकाचे कार्य आहे. त्यासाठी शिक्षक शिक्षणामधून सुरुवातीलाच शिक्षकांमध्ये जीवन कौशल्यांचा विकास होणे गरजेचे आहे. उदा. समानानुभूती, स्व–ची जाणीव, समस्यानिराकरण, सर्जनशीलता, निर्णयक्षमता, चिकित्सक विचार, आंतरव्यक्ती संबंध, प्रभावी संप्रेषण, शिक्षकाच्या व्यक्तिमत्त्वात या गुणांचा परिपोष असणे गरजेचे आहे. शिक्षकाचा सर्वांगीण विकास झाला तरच तो विद्यार्थ्यांचा ३६० डिग्री विकास करु शकतो हे देखील एक आव्हानच आहे.

५) मूल्यशिक्षण : सध्याच्या युगात मोबाईल, इंटरनेट, फेसबुक, ट्विटर इ. इलेक्ट्रॉनिक साधनांचा व माध्यमांच्या अधिक वापरामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये व समाजात दिवसेंदिवस होणारा मूल्यांचा ऱ्हास ही फार मोठी समस्या देशासमोर आहे. यासाठी शिक्षक शिक्षणातूनच मूल्य शिक्षणावर अधिक भर देऊन शिक्षकांमध्ये राष्ट्रीय व सामाजिक मूल्यांची रुजवणूक करण्यासाठी सहेतुक प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून मूल्यांची जोपासना करणे व ते जोपासले जात आहे याची खात्री करणे हे आव्हानात्मक कार्य आहे.

६) अध्यापनाचा पुरेसा सराव : NEP–२०२० नुसार शिक्षक शिक्षणामध्ये प्रत्यक्ष शाळेतील विद्यार्थ्यांना अध्यापन करण्याचा पुरेसा सराव विद्यार्थी–शिक्षकांना मिळणे हे अनिवार्य आहे. स्थानिक पातळीवर शाळांची उपलब्धता, शाळांकडून अपेक्षित कालावधीसाठी मिळणारे सहकार्य, शाळेतील विद्यार्थी संख्या, वर्गनिहाय विद्यार्थ्यांचा मिळणारा प्रतिसाद, विद्यार्थी–शिक्षकांची पूर्वतयारी, त्यांचे विषयावरील प्रभुत्व, नवनवीन तंत्राचा वापर यावर या समस्यांना तोंड द्यावे लागते. त्यामुळे शाळेतील प्रत्यक्ष अध्यापनाचा भरपूर सराव देणे हे जिकरीचे कार्य आहे.

७) अध्यापनाच्या नवीन तंत्राचा अंतर्भाव : शिक्षक शिक्षणामध्ये अध्ययन – अध्यापन प्रक्रिया अधिक प्रभावी करण्यासाठी नवनवीन तंत्रांचा व शैक्षणिक साहित्याचा वापर करण्याची संस्कृती विकसित करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षकांनी स्वत: आधुनिक तंत्राचा वापर केला पाहिजे. दिग्दर्शन पध्दतीचा वापर करुन नवनवीनतंत्रांचा परिचय व सराव विद्यार्थी–शिक्षकांना दिला पाहिजे. त्यासाठी तंत्रज्ञानाची साधने व इतर आवश्यक साधने तसेच विषय निहाय शैक्षणिक साहित्य पुरेशा प्रमाणात शिक्षक शिक्षण संस्थांमध्ये उपलब्ध असणे अनिवार्य आहे.

८) चर्चासत्रे, व्याख्याने, परिसंवादाचे आयोजन : शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा उंचावण्यासाठी या संस्थांमध्ये सातत्याने विविध विषयावर व संशोधनावर आधारित राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील व्याख्याने, चर्चासत्रे, परिसंवादाचे आयोजन करणे गरजेचे आहे.

९) भौतिक व इतर सोयीसुविधा : शिक्षक शिक्षण संस्थांमधील भौतिक सुविधा, सुसज्ज ग्रंथालय, प्रयोगशाळा, इतर आवश्यक साहित्य उपलब्धता तसेच इलेक्ट्रॉनिक साधने यांची उपलब्धता पुरेशा प्रमाणात असणे गरजेचे आहे. गटकार्य, गटचर्चा यासाठी विविध प्रकारचे स्वतंत्र खोल्या व फर्निचरची पुरेशी व सुरक्षित व्यवस्था असणे गरजेचे आहे.

१०)संविधानातील गाभाभूत घटकांची व मूलभूत कर्तव्याची जाणिव : शालेय शिक्षणातून विद्यार्थ्यांमध्ये संविधानातील मूल्ये व गाभाभूत घटकांची जाणीव रुजवणूक करण्यासाठी शिक्षक शिक्षणातून शिक्षकांना प्रत्येक विषयाचे अध्यापनातून व कृतीतून मूलभूत कर्तव्याची जाणिव करुन देण्यावर भर द्यावयाचा आहे हे आव्हानात्मक कार्य आहे.

११)शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर : धोरणा मध्ये सुचवल्याप्रमाणे प्रत्येक अभ्यासक्रमात आयसीटीचे एकीकरण (इंटिग्रेशन) करणे क्रमप्राप्त आहे. शिक्षक शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमात, अध्यापनात व मूल्यमापनात शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा प्रभावी रीतीने करण्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षकांना अद्यावत करणे व त्यांच्यात तंत्रज्ञानाच्या नवनवीन साधने, सॉफ्टवेअर, ॲप्स, इत्यादीचा वापराचे कौशल्य विकसित करण्यासाठी प्रशिक्षण आयोजित करणे. संस्थांमध्ये ही साधने उपलब्ध करण्यासाठी अनिवार्य करणे हे आव्हान आहे.

१२)वैज्ञानिक व ज्ञान रचनावादी दृष्टिकोनाचा स्वीकार : शाळामध्ये अध्यापनाचे उद्दिष्ट हे अभ्यासक्रम पुर्ण करणे नसून विद्यार्थ्यांनी स्वत: ज्ञानाची रचना करीत विषयाचे व संकल्पनांचे आकलन करावे हा ज्ञानरचनावादी दृष्टिकोन असावा, असे सूचित करण्यात आले आहे. विद्यार्थ्यांनी ग्रहण केलेल्या ज्ञानाचा वर्गाबाहेरील जगाशी संबंध जोडणे हे मुख्य तत्व यामागे आहे. विज्ञान हा विषय देखील वर्गामध्ये असा शिकवला जावा की त्यामधून विद्यार्थ्यांचा वैज्ञानिक दृष्टिकोन विकसित होईल. या नवीन विचार प्रवाहांचा स्वीकार शिक्षक शिक्षणामध्ये प्रभावी रितीने व्हावा असे अपेक्षित आहे. परंतु पारंपारिक पध्दतीला चिकटून असलेली शिक्षक शिक्षणातील मंडळीकडून हा दृष्टिकोन स्वीकारुन त्याचे उपयोजन होणे हे आव्हानात्मक कार्य आहे.

१३)समाजाभिमुखता : शिक्षण हे समाजाभिमुख करणे व शिक्षणाची नाळ समाजाशी जोडणे हि या काळाची गरज आहे. स्थानिक पातळीवरील विविध कला, उद्योग, व्यवसायाची ओळख, त्यांचा प्रत्यक्ष अनुभव शिक्षणातून देण्यासाठी शिक्षकांना सर्वप्रथम एकरुप होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी शिक्षक शिक्षण देखील समाजाभिमुख होणे अपेक्षित आहे. त्यामुळे चार वर्षाच्या अभ्यासक्रमात

समाजातील विविध घटकांशी संबंध यावा अशा प्रात्यक्षिक कार्याचा व प्रकल्पांचा समावेश या अभ्यासक्रमात करणे गरजेचे आहे.

१४)एकविसाव्या शतकाली कौशल्यांचा विकास : शालेय शिक्षणातून घोकंपट्टीद्वारे होणारे अध्ययन कमी करुन त्याऐवजी विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास व २१ व्या शतकातील अभिनव कौशल्यांवर आधारित अध्ययनाला चालना देण्यासाठी अध्यापन शास्त्रांमध्ये आमूलाग्र बदल करणे हे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण—२०२० चे एक उद्दिष्ट आहे. यासाठी शिक्षक शिक्षणातून सर्जनशीलता, चिकित्सक विचार, सुसंवाद, परस्परसहकार्य, इत्यादी अशा एकविसाच्या शतकातील कौशल्ये शिक्षकांमध्ये विकसित करणे ही काळाची गरज आहे. आपला विद्यार्थी जगाच्या स्पर्धेत टिकण्यासाठी शिक्षकांनी आपल्या दृष्टिकोनात आमूलाग्र बदल करणे महत्त्वाचे आहे. यासाठी अभ्यासक्रमामध्ये हा विचार होणे व संपूर्ण व्यवस्थेमध्ये एवढा क्रांतिकारक बदल व अद्ययावतता आणणे हे एक आव्हान आहे.

Suggestions:

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण — २०२० मध्ये सुचवण्यात आलेला चार वर्षाचा एकीकृत बी.एड. अभ्यासक्रम हा बहुशाखीय उच्च शिक्षण देणाऱ्या सं असे स्थांमध्ये शिकवला जावा व पदवी अभ्यासक्रमास सोबत शिक्षक तयारी करुन घेण्यात यावी नमूद आहे. त्यादृष्टीने या धोरणातील तरतुदी व करण्यात आलेल्या बदलांची प्रत्यक्षात अंमलबजावणी करीत असताना व धोरणाला अपेक्षित शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा सुधारत असताना शिक्षण व्यवस्थेला बऱ्याच आव्हानांना सामोरे जावे लागणार आहे. यामध्ये बहुविधशाखीय महाविद्यालये व विद्यापीठांची भूमिका फार महत्त्वाची आहे. शिक्षक शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यासाठी ही सर्व आव्हाने स्वीकारणे व प्रत्येक बाबीला सारखे महत्त्व देणे महत्त्वाचे आहे. (१) पुरेसा निधी उपलब्ध करणे. (२) सर्व प्रकारच्या सोयी सुविधांची पूर्तता करणे. (३) उत्कृष्ट व अनुभवी शिक्षक प्रशिक्षकांची नियुक्ती करणे. (४) अभ्यासक्रमातील प्रवेशासाठी राष्ट्रीय स्तरावर एकाच प्रकारची प्रवेश परीक्षा असणे. (५) दर्जेदार, नवीन विचार प्रवाहावर आधारित काळाची आव्हाने पेलणारा अभ्यासक्रम विकसित करणे. (६) नियामक मंडळ/संस्थांद्वारे महाविद्यालयांची नियमित तपासणी करणे इ. या बाबींची पूर्तता व्हावी यासाठी राज्य शासन व केंद्र शासनाने एकत्र येऊन या सर्व बाबींचा विचार करावा व योग्य ते निर्णय घ्यावेत. जेणेकरुन शिक्षक शिक्षणाची ही नवीन व्यवस्था तयार करतांना महाविद्यालये व विद्यापीठांना सुलभ होईल.

संदर्भ :

Draft:

1) National Education Policy -2020,
2) National Education Policy-1986
3) National Curricum Framework – 2005

Researches:

1) Dr. Sarika Kumari (2020)," NEP2020-challenges to teachers education" International Journal of Applied Research, ISSN 2391-7500.
2) Dr. Balbir Singh Jamwal(2012) "Teacher Education: Issues and their Remedies". International Journal of Educational Planning and Administration, ISSN 2249-3093 Vol. 2.
3) Anjali Rani(2017), "Problems and Solutions of Teacher Education" Academic research Journal ISSN 2360-7866, Vol.5(1).

Books:

१) दांडेकर, वा.ना. (२०००). शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे, श्री विद्या प्रकाशन.

२) जगताप, ह.ना. (२००५). शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे, नित्य नूतन प्रकाशन.

Websites:

1. www.ripublication.com
2. www.researchgate.net
3. www.academicresearchjournals.org

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal ISSN 2349-638X www aiirjournal.com

बदलत्या काळात शिक्षणात तंत्रज्ञानाचा वापर योग्य की अयोग्य

श्रीमती. स्वाती सुदाम मोरे
सहाय्यक प्राध्यपक
श्री.साई जनविकास संचलित,
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,आळणी,उस्मानाबाद
मेल आयडी–swatimore533@gmail.com

प्रस्तावना :

माणूस हा समाजशील प्राणी आहे.त्यामुळे बदल करणे व करून घेणे.ही काळाची गरज आहे.त्यामुळे समाजाच्या गरजा बदलल्या की त्याने ही तो बदल स्वीकारायला हावा.कारण आपण नेहमी म्हणतो नावीन्याचा स्वीकार करायला हावा. कारण जसे पाणी वाहत असेल तरच ते नितळ,स्वच्छ राहते.आणि जर ते थांबले तर त्याच पाण्याचा दुर्गंध येतो.म्हणून माणसाने ही समाजाच्या गरजे प्रमाणे नाही बदलले तर त्याची किंमत राहत नाही.तसेच आजच्या शिक्षणात ही काळाप्रमाणे बदल व्हायला हावा.

पूर्वीच्या शिक्षणचा विचार करता पूर्वीच्या पांरपारिक अध्यापन पध्दती मध्ये व्याख्यान,प्रकल्प यासारख्या अध्यापन पध्दती शिक्षक व विद्यार्थी केंद्रीत होत्या.वर्ग अध्यापन करताना विविध आंतरक्रिया त्यांच्या मध्ये घडून येत होत्या.शिक्षण हे व्यक्तीविकासाचे प्रभावी साधन होते.या क्रिया करत असताना त्यांना त्यांच्या कार्याची दिशा माहित होती.वर्ग अध्यापना बरोबर त्यांच्यावर योग्य संस्कार ,शिस्त या सारखे कार्य ही ते करत.पण आज काळ बदलल करोना व्हयरसच्या या जागतिक संकटामुळे आज शाळा ,कॉलेज बंद पडली.आणि वर्गा अध्यापनाची जागा आता ऑनलाईन अध्यापन पध्दतीने घेतली.हे ऑनलाईन,ई लार्निंग,मोबाईल लर्निंग शिक्षण हेच आता काळाची गरज बनले आहे.त्यामुळे या प्रमाणे शिक्षणात ही बदल होणे आवश्यक आहे.

प्रशिक्षीत शिक्षकांची भरती –

आज शिक्षणची जी दिशा बदलते आहे.त्याच प्रमाणे शिक्षण प्रशिक्षणात ही बदल व्हायला हावा.आजच्या शिक्षक्रांना अध्यापन पध्दतीचे ज्ञान व सराव देताना त्यात तंत्रज्ञानाचा वापर व सराव ही व्हायला हावा.विद्यार्थ्यांनी वर्गात अध्ययन करताना ही त्यांनी तंत्रज्ञानाचा वापर करावा.

शिक्षकी पेशात असणा–या शिक्षकांना प्रशिक्षणची गरज –

जे शिक्षक पूर्वीच्या शिक्षण प्रशिक्षणावर सध्या नौकरीत आहेत.त्यांना या काळात जे तंत्रज्ञानाचे प्रशिक्षण देणे गरजेचे आहे.ते देण्याची सोय करावी.
जसे संगणकाचे ज्ञान हावे म्हणून MS-CIT सारखा कोर्स सक्तीचा केला.तसे हे प्रशिक्षणही सक्तीचे करावे.

शैक्षणिक व्यवस्थेत ही बदल करायला हावा –

पारंपारिक अध्यापनात फक्त वर्ग व फळा असला तरी चालत होते पण आजच्या काळात त्यावर चालणार नाही.सर्व आधुनिक तंत्रज्ञानाची साधने वर्गात असणे आवश्यक आहे.वर्गाचे रूपांतर डिजीटल वर्गात व्हायला हावे.

नवीन गरजेनुसार नवीन विद्यार्थ्याचा जन्म –

आजच्या विद्यार्थ्यांना मर्यादित शिक्षण नको आहे.त्यांना जरी मिळालेल्या शिक्षणावर नोकरी असली.पैसा कमवत असले तरी त्याला आणखी आधुनिक ज्ञान त्यांच्या मध्ये सामावून घ्यावयाचे आहे.त्याच्या या ज्ञानाची भूक भागवण्याचे शिक्षण त्यांना शिक्षणातून मिळायला हावे.त्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर व्हायला हावा.
तंत्रज्ञानाने परिपूर्ण विद्यार्थी घडवणे –

आजच्या युगातील विद्यार्थ्यांना परिपूर्ण घडवायचे असेल तर त्यांना या काळातील सर्व आधुनिक साधनाचे ज्ञान दयाला हावे.त्यासाठी त्याचे प्रशिक्षण प्रथम शिक्षकाला दयाला हावे.

विविध भाषा प्रयोगशाळांची निर्मीती करून भाषांचे शिक्षण दयावे –

आजच्या काळात भाषा उच्चार,शुध्दलेखन,भाषेत होणारे बदल हे लक्षात घेऊन विविध संस्थांनी,शाळांनी आपल्या शाळेत भाषा प्रयोग शाळेची निर्मीती करायला हावी.जेणे करून विद्यार्थी विविध भाषांचे अध्ययन करतील.

दुरदर्शनवरही दर्जेदार कार्यक्रम –

आजच्या काळाची गरज आधीच दुरदर्शन,रेडिओ व शैक्षणिक वाहिन्यांनी ओळखली होती.म्हणूनच हे कार्यक्रम पूर्वीपासून चालू होते.पण आज त्यांच्यात अजून बदल करणे,नाविन्य आणणे गरजेचे आहे.यासाठी शिक्षकांनी विविध कार्यक्रम तयार करावेत. याप्रमाणे तंत्रज्ञानाचे अनेक फायदे आहेत.त्याचा शालेय शिक्षणात व उच्च शिक्षणात होणारा वापर हा असाच रूजणार आहे.या मुळे विद्यार्थ्यांची प्रगतीच होणार आहे.पण नाण्याला दोन बाजू असतात.त्याची एक बाजू योग्य तर दुसरी बाजू अयोग्य असते.आपणाला दोन्ही बाजूचा विचार करावयाचा आहे. आता नाण्याच्या दुस–या बाजूचा विचार करू.

जे शिक्षण शहरातील मुलांना मिळेल तेच शिक्षण ग्रामीण भागातील मुलांना मिळेल का ?

शहरात भौतिक सुविधा मोठया प्रमाणावर असतात.त्या मुळे मुलांना सर्व सुविधा मिळतात पण त्या सुविधा ग्रामीण भागातील मुलांना सहज मिळणे शक्य नाही.कारण इंटरनेट,संगणक,मल्टीमिडीया सारख्या सुविधा क्वचित ग्रामीण भागाात उपल्बध असतात.

आज पाठयपुस्तक की तंत्रज्ञान असा प्रश्न निर्माण झाला आहे –

आजच्या काळात कोविडच्या या संकटामुळे शिक्षणात एक उलथापालथ झाली.ऑनलाईन शिक्षणामुळे पाठयपुस्तक की संगणक,मोबाईल असा प्रश्न उभा राहिला.पुस्तकाचे महत्तव कमी होत चालले असून मोबाईल व लॅपटॉप चे महत्तव वाढते आहे.पण याचे संतुलन ठेवले गेले नाही तर गंभीर समस्या निर्माण होतील.

विद्यार्थी भरकटण्याची शक्यता –

ऑनलाईन शिक्षणाच्या नावाखाली मुलांना नवीन मोबाईल दिला जातो.तो रांत्रनदिवस मुलांच्या हातात अभ्यासाच्या नावाखाली राहणार. हे माहितीचे मायाजाल आहे.त्यामुळे अनावश्यक माहिती मिळवण्याकडे मुलांचा कल जाऊ शकता.व मुले भरकटण्याची शक्यता जास्त आहे.

जे संस्कार शिक्षक / शाळा देते ते संस्कार ऑनलाईन शिक्षण देणार नाही –

शाळेत विद्यार्थ्यांवर अध्ययन – अध्याापना बरोबरच अनेक चांगले संस्कार होत असतात.प्रार्थना,शिस्त, सहकार्य,नेतृत्व यासारख्या गुणांचा विकास व संस्कार संगणकाकडून होणे शक्य नाही.

मुलांच्या शारीरिक व मानसिकतेवर होणारा परिणाम –

ऑनलाईन शिक्षणाचा मुलांच्या शारीरिक व मानसिकतेवर वाईट परिणाम होत आहे.मुलांच्या मोबाईलच्या अतिवापरामुळे मुले एका जागी बसून असतात.त्यामुळे त्यांना भूक लागत नाही.त्याचे वनज वाढते व खाण्यापिण्याकडे त्यांचे लक्ष नसते.मैदानी खेळ ते खेळत नाहीत त्या मुळे त्यांचा शारीरिक विकास खुंटतो.

विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेवर ही परिणाम होतो.त्यांना झोप लागत नाही,त्यांच्यात चिडचिडेपणा वाढतो.डोळयांचे गंभीर आजार होण्याची शक्यता असते व मेंदूवर ताण ही येतो.

सामान्यांना न परवडणारा खर्च –

मोबाईल,त्याचा रिर्चाज व लॅपटॉप यासारखा खर्च सामान्य लोकांना परवडण्यासारखा नाही.जेथे दोन वेळचे खाण्याचे वांदे असतात.त्या पालकांना वरील साधने कशी मिळवता येतील.

पुस्तकांचे ओझे कमी होईल पण मनावरचे ओझे वाढेल –

मोबाईलच्या एका ॲपवर विद्यार्थ्यानां विविध विषयाची माहिती सहज मिळते.त्यामुळे पुस्तकांचे ओझे कमी झाले पण मोबाईल किंवा इतर साधनांच्या वापराचा परिणाम त्यांच्या मनावर वाढत आहे.

शिक्षकांची पाठीवरील थाप जी प्रेरणा देते ती संगणकाकडून मिळणार नाही –

एखादी योग्य कृती केल्यावर किंवा प्राविण्य मिळाल्यावर शिक्षकाची कौतूकाची जी थाप पाठीवर मिळते व त्यामुळे जी प्रेरणा निर्माण होते.हे तंत्रज्ञान करू शकणार नाही.

भारतासारख्या विकसनशील देशाला सर्वत्र डिजीटल शाळा निर्माण करणे शक्य आहे का? –

भारत हा अफाट लोकसंख्या असलेला विकसनशील देश आहे.त्यामुळे संपूर्ण भारतात डिजीटल शाळा निर्माण करणे शक्य नाही.त्यामुळे सर्वत्र समान शिक्षण ही फक्त कल्पना होवू शकत.वास्तवात हे शक्य होणार नाही.

अशाप्रकारे सर्व बाबींचा विचार करता तंत्रज्ञानयुक्त शिक्षण ही जरी काळाची गरज असली तरी हे सर्व स्तरावर होणे शक्य नाही.म्हणून तंत्रज्ञानाचा योग्य तेवढा व शक्य तितकाच वापर करणे हे समाजाच्या,देशाच्य व बालकाच्या हिताचे ठरेल असे संशोधिकेला वाटते.

संदर्भ ग्रंथसूची :

1. मोरे, चंद्रकांत व भिलेगावकर, सदानंद. (2008). *शिक्षक–शिक्षण प्रथम आवृत्ती.* पूणेः नित्यनूतन प्रकाशन.
2. पंडित, बन्सी बिहारी. सपकाळे, आरती व मोरे, लता. (2007). भारतातील शिक्षणव्यवस्थेचा विकास. नागपूरः पिंपळापूरे ॲण्ड कं पब्लिशर्स.
3. जगताप ह.ना. (2010), प्रगत शैक्षणिक तंत्रविज्ञान आणि माहिती तंत्रविज्ञान, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.
4. https://mr.m.wikipedia.org
5. https://aishe.nic.in/aishe/viewdocument.action:documentld=262
6. www.mhrd.gov.in

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 आणि शिक्षण परिषद

प्रा.श्रीम. प्राची अशोकराव जगताप
अध्यापकाचार्य
प्रताप ज्युनियर कॉलेज ऑफ एज्युकेशन वडणगे नि.जि.कोल्हापूर

सारांश :

नवीन शैक्षणिक धोरण आणि शिक्षण प्रशिक्षण यांचा अभ्यास करता आपणास असे लक्षात येते की नवीन शैक्षणिक धोरणात आमूलाग्र बदल करण्यात आले आहेत .नवीन शैक्षणिक धोरण विज्ञानवादी छंद जोपासणारी, भविष्यासाठी तयार करणारे, व्यवसायाभिमुख आहे .तसेच सर्व विचारवंतांच्या विचारांचे अवलंबन करणारे आहे .सर्व शिक्षण तज्ञांच्याअपेक्षा पूर्ण करणारे आहे. त्याचप्रमाणे शिक्षक प्रशिक्षणात ही बदल होणे अपेक्षित आहे. शिक्षक प्रशिक्षणाच्या अभ्यासक्रमातही व्यवसायाभिमुख विषयांचा समावेश व्हावा ,तसेच संगणकाचे विस्तारित ज्ञान देणाऱ्या विषयांचा समावेश व्हावा, अध्ययन अध्यापन पूरक साहित्याचे विकसन करता येईल असा अभ्यासक्रमाचा समावेश शिक्षक प्रशिक्षणात असावा .सर्व स्तरांवरील शिक्षक प्रशिक्षणाच्या अभ्यासक्रमात सुधारणा होणे अपेक्षित आहे.

प्रस्तावना **:**

शिक्षक हा घडवावा लागतो. शिक्षक गुण हे जन्मजात असतात असे जरी म्हटले जात असले तरी अध्यापनासाठी काही आवश्यक कौशल्यांची विशिष्ट विषयाची माहिती असणे गरजेचे असते.आणि यासाठीच प्रशिक्षणाची गरज असते.नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 चा अभ्यास करता आपण असे म्हणू शकतो की आपल्याला म्हणजेच शिक्षकांना प्रथमता 5+3+3+4 शैक्षणिक पायर्‍यांची विशिष्ट माहिती करून घेणे आवश्यक आहे व शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये योग्य ते बदल होणे आवश्यक आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण **2020 :**

स्वातंत्र्योत्तर काळापासून भारतीय शिक्षणाचा विचार केला तर विविध आयोगाने आणि शिक्षण संस्कृतीचा विकास केला आहे. त्यामुळेच आपणास सध्याची आधुनिक शिक्षण संस्कृती पहावयास मिळते. भारत स्वतंत्र झाला त्यावेळी भारतात विद्यापीठांची संख्या सतरा व महाविद्यालयांची संख्या पाचशे इतकी होती . स्वातंर्त्यानंतर भारताने लोकशाही जीवन पद्धतीचा स्वीकार केला स्वातंर्त्यानंतर प्रथमच हा 4 नोव्हेंबर 1948 रोजी तत्वज्ञ व शिक्षण शास्त्रज्ञ " डॉ.सर्वपल्ली राधाकृष्णन" यांच्या अध्यक्षतेखाली विद्यापीठ शिक्षण आयोगाची स्थापना झाली. यानंतर 1952 ते 1953 मध्ये माध्यमिक शिक्षण स्थापन झाला . 1881–1882पासून माध्यमिक शिक्षणाचे सर्वंकष परीक्षण न झाल्याने माध्यमिक शिक्षणाची स्थिती सुधारण्यासाठी भारत सरकारने" डॉ .अलादी लक्ष्मणस्वामी मुदलीयार "यांच्या अध्यक्षतेखाली ही समिती स्थापन केली.यानंतर (1964–1966) कोठारी शिक्षण आयोग स्थापन करण्यात आली .शिक्षणाचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी भारतीय शिक्षण आयोगाची नेमणूक करण्यात आली .डॉक्टर कोठारी आयोगाकडून भारतातील शिक्षणाचा विचार पूर्वप्राथमिक पासून विद्यापीठीय शिक्षणापर्यंत सर्व स्तरांवर केला गेला.यानंतर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (1986) स्थापन करण्यात आला. अद्ययावत शिक्षण ठेवण्यासाठी या शैक्षणिक धोरणाची स्थापना करण्यात आली. यानंतर आचार्य राममूर्ती समितीचा अहवाल व कृती कार्यक्रम (1992) तयार करण्यात आला व त्यानंतर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण(2001)तयार करण्यात आले. याला एकविसाव्या शतकाची नवे आव्हाने पेलणारे सक्षम मनुष्यबळ निर्मिती असे या धोरणाचे उद्दिष्ट निश्चित करण्यात आले.यानंतर राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा (2005) तयार करण्यात आला.या सर्व शैक्षणिक समित्यांच्या बदलांचा विचार करता 1996 च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानंतर 2020 च्या शैक्षणिक धोरणात आमूलाग्र बदल करण्यात आले आहेत यावर आपण आता चर्चा करूया.

प्रथमतः आपण धोरण म्हणजे काय हे पाहू समस्या समजणे व त्यावर उपाय शोधणे म्हणजे धोरण होय. 10+2 शैक्षणिक पद्धती समाप्त होऊन आता नवीन शैक्षणिक धोरण मध्ये 5+3+3+4 ही पद्धती लागू झाली आहे.34 वर्षानंतर भारतीय शिक्षण पद्धतीत हा बदल झालेला आह.या आधी 1968 व 1986 साली बदल झाले होते परंतु नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये बदल हे खूप मोठ्या प्रमाणात आहेत व प्रत्येक शिक्षण घेणार्‍यांवर त्यांचा प्रभाव होणार आह.

मे 2020 मध्ये कमिटी फॉर न्यू एज्युकेशन पॉलिसी 2020 तयार करण्यात आली त्याचे चेअरमन **Late Shree T.S.R** सुब्रह्मण्यम हे होत.जून 2017 मध्ये कमिटी फॉर द Draft National Education Policy 2020 तयार करण्यात आली त्याचे चेरमन वैज्ञानिक के कस्तुरीरंजन होत.

नवीन शैक्षणिक धोरणाचे चार टप्पे करण्यात आले आहे.

पहिली पायरी (पायाभूत पायरी) (हसत खेळत अभ्यास पायरी)	ही पायरी **5** वर्षाची आहे.या पायरी मध्ये **3** ते **8** वयोगटाची बालके आहेत **3** वर्ष – अंगणवाडी ते **1**ली व **2**री या कालावधीत परीक्षा नाही. मातृभाषा,स्थानिक भाषा,राष्ट्रीय भाषेत शिक्षण
दुसरी पायरी (पूर्व प्राथमिक पायरी) (भविष्यासाठी तयार करणारी पायरी)	ही पहिली तीन वर्षाची आहे.यामध्ये 8 ते 11 वर्ष वयोगटाचे किशोर अवस्थेतील विद्यार्थी येतात.इयत्ता तीसरी ते पाचवी चे विद्यार्थी असतात. सामाजिकशास्त्र इत्यादी विषय येतात.
तिसरी पायरी (प्राथमिक पायरी) (छंद जोपासणारी पाहिजे)	ही पायरी तीन वर्षाची आहे.यामध्ये 11 ते 14 वर्ष वयोगटातील किशोर अवस्थेतील मुले येतात इयत्ता 6वी ते 8वी चे विद्यार्थी या पायरीत असतात. Computer coding,music,dance etc.
चौथी पायरी (माध्यमिक उच्च माध्यमिक पायरी) (सर्वांगीण विकास पायरी)	ही पायरी चार वर्षाची आहे.या मध्ये 14 ते 17 वर्ष वयोगटातील कुमार येतात.इयत्ता 9वी ते 12वी चे विद्यार्थी असतात. विज्ञान,कला,वाणिज्य पैकी कोणत्याही विषयाची निवड विद्यार्थ्यांना करता येते व सत्र परीक्षा पद्धती लागू करण्यात आली आहे.

म्हणजे अंगणवाडी ते उच्च माध्यमिक असा अभ्यासक्रमातील बदल आपण वर अभ्यासला तर महाविद्यालयीन स्तरावर विद्यार्थी पुढील प्रमाणे पात्रता धारण करेल

1ST Year ला प्रमाणपत्र धारण करेल.
2nd Year ला शैक्षणिक प्रमाणपत्र धारण करेल.
3rd Year ला पदवी प्रमाणपत्र धारण करेल.
4th Year ला संशोधन पदवी प्रमाणपत्र धारण करेल.
* यानंतर विद्यार्थी **P.H.D** करण्यास पात्र असेल.*

अशा पद्धतीने नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल करण्यात आले आहेत.आता आपण नवीन शैक्षणिक धोरणाप्रमाणे शिक्षण प्रशिक्षणात काय बदल होणे अपेक्षित आहेत ते पाहूयात.

शिक्षकांचे प्रशिक्षण :

सध्याचे युग हे विज्ञान युग आहे.संगणक मोबाईल इंटरनेट यांचा वापर व उपयोग या एकविसाव्या शतकात होत असताना आपणास दिसतो आहे.शिक्षक व शिक्षण हे एकविसाव्या शतकाच्या उंबरठ्यावर उभा आहे.शिक्षक शिक्षणावर आज फार मोठी जबाबदारी येऊन पडली आहे. कारण त्यांना विज्ञानवादी व समाजाचे नेतृत्व करणारे व जबाबदारी स्वीकारणारे शिक्षक तयार करायचे आहेत.शिक्षण प्रक्रियेत शिक्षक हा महत्त्वाचा घटक आहे.शिक्षक हा प्रशिक्षित, सुशिक्षित,संस्कारी व विज्ञानवादी असणे गरजेचे आहे.नवीन शैक्षणिक धोरणाचा विचार करता शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये आमूलाग्र बदल होणे गरजेचे आहे.जुन्या शैक्षणिक

धोरणाप्रमाणे आशययुक्त अध्यापन पद्धतीवर भर होता.पण नंतर ज्ञानरचनावादी तसेच कृतियुक्त अध्यापन पद्धती शिक्षक प्रशिक्षणात येऊ घातली आणि सर्व शाळा या ज्ञानरचनावादी व कृतीयुक्त (ABL) पद्धतीच्या झाल्या..नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 चा विचार करता शिक्षक प्रशिक्षणात विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणारी अध्यापन पद्धती येणे अत्यावश्यक आहे.त्यासाठी शिक्षकांच्या व्यक्तिमत्व विकासावर भर देणे आवश्यक आहे.शिक्षकास संगणक ज्ञान असणे अत्यंत गरजेचे आहे आणि त्यासाठी संगणकाचा एक वेगळा संपूर्ण पेपर असणे आवश्यक आहे. प्रथमता आपण पहिल्या पायरी मध्ये विद्यार्थ्यांना मातृभाषेतून व स्थानिक भाषेतून हसत–खेळत शिकवणे आवश्यक आहे.यासाठी अध्यापनात खेळाच्या माध्यमातून शिक्षण कसे देता येईल याचा अभ्यासक्रम असणे आवश्यक आहे.

दुसऱ्या पायरी प्रमाणे विद्यार्थ्यांना समाजशास्त्रीय ज्ञान,वैज्ञानिक ज्ञान,गणित,कला यांचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे .आता नवीन धोरणाप्रमाणे विद्यार्थी इतर शैक्षणिक विषयांबरोबरच त्यांच्या आवडीचा व्यावसायिक विषयही या पायरी मध्ये निवडू शकतो . जसे की संगीत,नृत्य,क्रीडा इत्यादी म्हणजे विद्यार्थ्याला भविष्यासाठी तयार करणारा अभ्यासक्रम शिक्षकांनी आत्मसात करणे गरजेचे आहे .म्हणून शिक्षण प्रशिक्षणात या बदलाचा विचार होणे आवश्यक आहे.

वर सांगितल्याप्रमाणे तिसऱ्या अवस्थेत म्हणजे तिसरी पायरी ही इयत्ता सहावी ते आठवी या वयोगटातील विद्यार्थ्यांसाठी Computer Coding असणे आवश्यक आहे .की ज्याद्वारे विद्यार्थी विविध प्रोग्रॅम प्रोग्रॅमिंग द्वारे तयार करतील व या कोडींग च्या माध्यमातून स्वतःचा सर्वांगीण विकास करतील या कोडींग द्वारे प्रोग्रॅम द्वारे ते स्वतः काही शैक्षणिक टूल्स तयार करतात त्या सर्व प्रक्रियेसाठी शिक्षक हा कोडींग मध्ये तसेच प्रोग्रॅमिंगमध्ये तज्ञ असणे आवश्यक आहे.

या मुळे शिक्षण प्रशिक्षणात संगणकाचा अभ्यास जास्तीत जास्त खोलात असणे आवश्यक आहे.तसेच चौथ्या पायरी प्रमाणे आपण याला सेकंडरी स्टेज किंवा माध्यमिक किंवा उच्च माध्यमिक पायरी असे म्हणू.या पायरीमध्ये सेमिस्टर पद्धत येऊ घातली आहे. यामुळे विद्यार्थी सतत नवनवीन अभ्यासात मग्न राहतो.या सर्व पायऱ्यांचा विचार करता विद्यार्थ्यांनाला त्याच्या सर्वांगीण विकासावर भर देणारे असे नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 आहे त्याप्रमाणे शिक्षक प्रशिक्षणात बदल होणे आवश्यक आहे.

उपाययोजना :

एकंदरीत नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 चा अभ्यास केल्यानंतर आपणास असे जाणवते की हे धोरण खूप अभ्यासपूर्ण तयार केले आहे. पण या प्रमाणे शिक्षण प्रशिक्षणात बदल होणे आवश्यक आहे .आत्तापर्यंत नुसतेच पदवीधर विद्यार्थी पदवी घेऊन शिक्षण प्रक्रिया पूर्ण करत होते, पण सुशिक्षित बेकारांची संख्या जास्त होती .आता या नवीन एन ई पी 2020 च्या प्रमाणे असे होणार नाही. नवीन एन ई पी 2020 प्रमाणे शिक्षक प्रशिक्षणात कौशल्यावर आधारित प्रशिक्षण देणे गरजेचे आहे म्हणजे कुशल कारागीर तयार होतील अशा पद्धतीचे शिक्षण विद्यार्थ्यांना देणे आवश्यक आहे. विविध कौशल्यपूर्ण व्यवसायिक विषयांचा समावेश शिक्षक प्रशिक्षणात होणे आवश्यक आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

1. साळी व . झा., माने आर .आर. अहिरे बी. जी. , शालेय संस्कृती व्यवस्थापन नेतृत्व व परिवर्तन, पुणे फडके प्रकाशन.
2. माळी मा दृ गो. भारतीय शिक्षणातील मूलभूत समस्या, पुणे फडके प्रकाशन.
3. दुनाखे अरविंद, शालेय व्यवस्थापन,प्रशासन व संघटन, पुणे, नूतन प्रकाशन
4. नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मराठी आवृत्ती

ऑनलाइन शिक्षण : काळाची गरज

श्रीमती वैशाली भागवत निंबाळकर
MA,MEd,SET
सहाय्यक प्राध्यापक,
श्री साई जनविकास प्रतिष्ठान चे
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, आळणी,
गडपाटी, उस्मानाबाद
Email ID : waghmare.vaibhav@gmail.com

प्रस्तावना

बदलत्या परिस्थितीनुसार देखील बदल झाले. तसेच समाजाने देखील असे बदल स्वीकारले. या बदलामधील प्रचलित बदल म्हणजे 'ऑनलाइन शिक्षण'. कधी काळी मोबाईल वापरण्यास मज्जाव होता, परंतु सध्याच्या परिस्थितीनुसार किंवा भविष्याचा वेध घेतला असता ऑनलाईन शिक्षण पद्धती अस्तित्वात येत आहे. ऑनलाईन शिक्षण पद्धती कशी व त्या संदर्भात येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास करणे काळाची गरज आहे. केवळ बदल स्वीकारणे म्हणजे प्रगती नसून त्यातील अडचणी समजून घेऊन सुधारणा करणे महत्वाचे ठरणार आहे.

सदर संशोधनामध्ये संशोधन विषयानुसार उद्दिष्टे, गरज, महत्व, फायदे, तोटे, निष्कर्ष व उपाययोजना मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

गरज

1. प्रचलित शिक्षण पद्धतीत ऑनलाइन शिक्षणाची मागणी ही काळाची गरज आहे का? यासाठी अभ्यास करणे गरजेचे आहे.
2. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीची उपयुक्तता व त्याबरोबरच तोटे काय असतील यांचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे.
3. ह्या नवीन पद्धतीचा स्वीकार करताना येणाऱ्या अडचणी यांचा अभ्यास करून उपाययोजना करणे गरजेचे आहे.
4. ह्या पद्धतीत शिक्षकांची भूमिका स्पष्ट करणे गरजेचे आहे.

महत्व

1. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीची माहिती मिळण्यास मदत होईल.
2. या पद्धतीचा स्वीकार करताना कोणकोणत्या अडचणी येऊ शकतात याची माहिती मिळण्यास मदत होईल.
3. ऑनलाईन शिक्षण पद्धती विद्यार्थ्यांसाठी कितपत फायद्याचे ठरू शकेल हे अभ्यासाअंती समजण्यास मदत होईल.
4. वर्तमान काळात व भविष्यकालीन वेध घेता शिक्षणाचे महत्त्व समजण्यास मदत होईल.
5. शिक्षकांची भूमिका स्पष्ट होण्यास मदत होईल.

उद्दिष्टे

1. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीची कार्यप्रणाली समजून घेणे.
2. ऑनलाईन शिक्षणाचे महत्त्व समजून घेणे.
3. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीत शिक्षकांचे महत्त्व समजून घेणे.
4. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीचे फायदे तोटे किंवा समस्यांचा अभ्यास करणे व उपाययोजना सुचविणे.

ऑनलाईन शिक्षण पद्धती

भारतीय संस्कृतीचा विशेषतः शिक्षण पद्धतीचा अभ्यास केला तर असे लक्षात येते की, शिक्षण पद्धतीत खूपच आमूलाग्र बदल झाला तोही काळानुसार झालेला आहे. गुरुकुल पद्धतीपासून आज ई–लर्निंग शिक्षण पद्धती अस्तित्वात आली आहे. गुरुकुल पद्धतीत विद्यार्थी गुरुगृही राहून ज्ञानार्जन करीत असे. विविध अनुभव, प्रसंग, निसर्ग यामधून ज्ञानग्रहण करीत असे. तर आज

तंत्रज्ञानाच्या विविध माध्यमातून ज्ञान देणे व घेणे सुरू आहे आणि कदाचित भविष्याचा वेध म्हणून देखील आपण याचे महत्त्व जाणले पाहिजे.

ऑनलाईन शिक्षण पद्धती ही पारंपरिक पद्धतीच्या विरुद्ध आहे. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीत मोबाईल, लॅपटॉप, कॉम्प्युटर, स्मार्टफोन इतर साधनांचा वापर करता येतो. तर पारंपरिक पद्धतीत तंत्रज्ञानाबरोबरच अनुभवाद्वारे, प्रसंगाद्वारे, निसर्गातून, क्रीडांगणातून, विविध अभ्यासपूर्वक व अभ्यासेतर कार्यक्रमातून शिक्षण देता येते. त्याची व्याप्ती खूप मोठी आहे. पण सगळ्यांनाच असे शिक्षण घेता येत नसेल तर दूरस्थ शिक्षणासारखा पर्याय अस्तित्वात आहे, म्हणजे एक प्रकारे ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीने आपले शिक्षण चालू ठेवता येते. सध्याची परिस्थिती व भविष्यकालीन विचार करता ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीने शिक्षण चालू ठेवण्यास मदत होण्याची शक्यता जास्त आहे.

"कॉम्प्युटर, लॅपटॉप, टॅबलेट, स्मार्टफोनच्याद्वारे विद्यार्थी कुठूनही, कधीही शिक्षण घेऊ शकतो. त्यास ऑनलाइन शिक्षण असे म्हणतात."

सध्याच्या युगात डिजिटललायझेशमुळे ज्ञान संपादन करणे शक्य झाले आहे. शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून विद्यार्थ्यांना ज्ञान दिले जात आहे. शाळेत, कॉलेजमध्ये किंवा वर्गात न जाता शिक्षण घ्यायची व द्यायची परिस्थिती येते त्यावेळी ऑनलाइन शिक्षणाशिवाय पर्याय असू शकत नाही. अशाच प्रकारचे चित्र सध्याच्या काळात दिसून येते.

ऑनलाइन शिक्षणाचे घटक

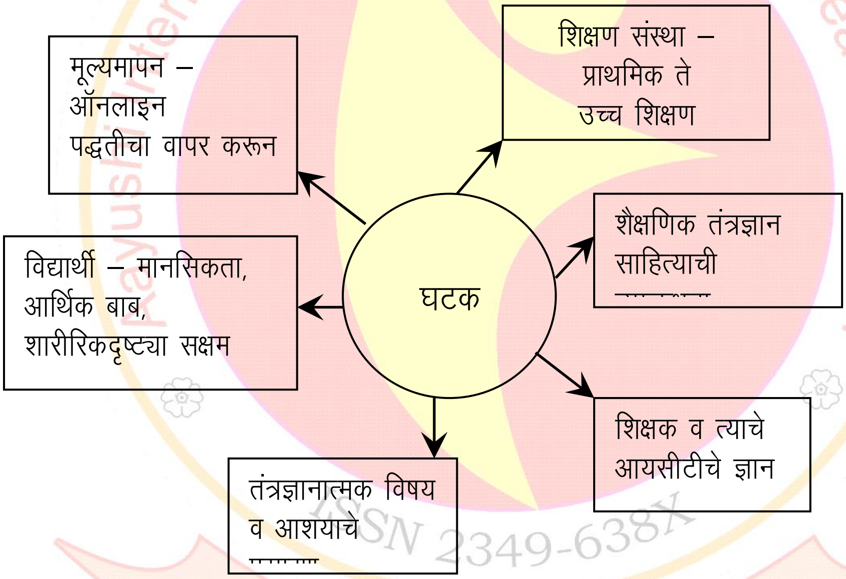

ऑनलाइन शिक्षण पद्धतीचे फायदे / उपयुक्तता :

1. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीमुळे विद्यार्थी व शिक्षकांसाठी ज्ञानाची द्वारे खुली झाले आहेत.
2. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीमुळे शिक्षकांमध्ये तंत्रज्ञानात्मकदृष्ट्या बदल घडून ते टेक्नोसॅव्ही शिक्षक बनत आहेत.
3. विद्यार्थ्यांबरोबरच शिक्षक संस्थादेखील तंत्रज्ञानाच्या दृष्टीने सजग राहण्यास मदत होते.
4. विद्यार्थी, शिक्षक, कॉम्प्युटर, स्मार्टफोन, इंटरनेट, लॅपटॉप, झूमसारखे ॲप हाताळण्याचे ज्ञानग्रहण करून आपले अध्ययन–अध्यापनाचे कार्य अविरत ठेवत आहेत.
5. अध्यापन प्रक्रियेत पारदर्शकता दिसून येते. शिक्षकांचे विषयांवरील प्रभूत्व विद्यार्थ्यांना न्याय मिळण्यासाठी प्रेरित करण्याची क्षमता दिसून येते.
6. कोठेही, कधीही निश्चितपणे शिक्षण घेण्याची सुविधा ऑनलाइन पद्धतीमुळे मिळत आहे.
7. शाळा, कॉलेज व घर यातील अंतर कमी होते, कारण घरी बसून आपण वेळेचा व खर्चाचा दुरुपयोग कमी करतो.
8. रेकॉर्डिंगची सोय असल्याने कठीण घटकाच्या अध्यापनाचा व्हिडीओ आपण पुन्हा पुन्हा पाहू शकतो व समजून घेता येतो.
9. एक शिक्षक एकाच वेळी मोठ्या समूहाला अध्यापन करू शकतो, मार्गदर्शन करू शकतो.

10. अध्ययन–अध्यापन, मूल्यमापन देखील ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीने करण्यास मदत होते. उदा. विविध टेस्ट, परीक्षा, निकाल इ.

तोटे / समस्या

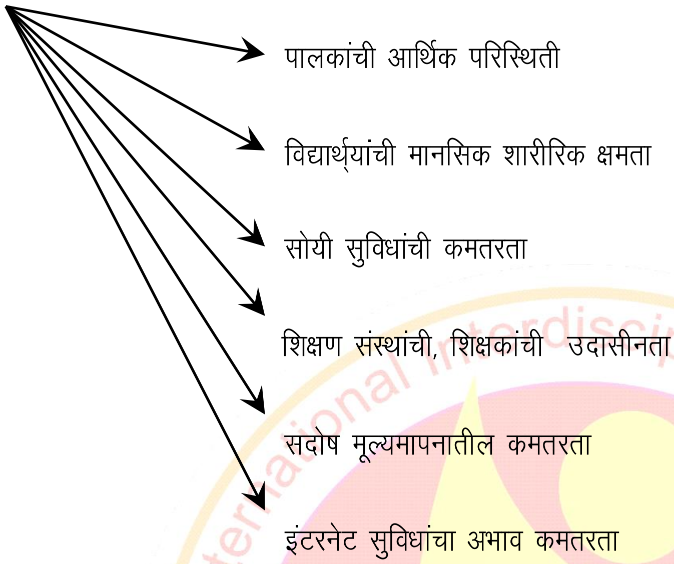

1. पालकांची आर्थिक परिस्थिती हा या पद्धतीमधील एक मोठा अडथळा ठरू शकतो. ग्रामीण भागातील पालकांची स्थिती तंत्रज्ञानचे साहित्य खरेदी करण्यासारखे नाही. खरेदी सोडा, पण महिन्याचा रिचार्ज करणे देखील शक्य नाही, त्यावेळी शिक्षण पद्धती अपयशी ठरते.
2. शिक्षण संस्था, शिक्षकांची उदासीनता रू भारत देशात बऱ्याच राज्यातील शिक्षण संस्था व शिक्षकांची आयसीटीचा वापर करण्यासाठी सुविधा प्राप्त करून देणे बाबत उदासीनता दिसून येते. बरेच शिक्षक पारंपरिक पद्धतीचा वापर करताना दिसत आहेत.
3. सोयी सुविधांची कमतरता रू ही कमतरता पालक, शिक्षण संस्था व शिक्षक यांच्या बाबतीत आहे. कारण बऱ्याच शाळा, कॉलेजमध्ये आयसीटीच्या लॅब नाहीत. इंटरनेट सुविधा असेलच सांगता येत नाही.
4. विद्यार्थ्यांची शारीरिक मानसिक क्षमता महत्त्वाची असून तासन् तास स्क्रीनसमोर बसून आरोग्य समस्यांना सामोरे जावे लागते.
5. विद्यार्थी सारखा मोबाईल, लॅपटॉप घेऊन बसतो. यामुळे देखील पालक व विद्यार्थ्यांमध्ये वाद निर्माण होतात.
6. विद्यार्थी एकलकोंडी होण्याची शक्यता जास्त आहे. खेळता संवाद कमी होतो. कधीकधी विद्यार्थी या तंत्रज्ञानाचा दुरुपयोग देखील करतात त्यामुळे पालकांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते कधी कधी विद्यार्थी शारीरिक दृष्ट्या ऑनलाईन असतो पण मानसिकदृष्ट्या मात्र असेलच हे सांगता येत नाही.
7. सदोष मूल्यमापन होईल हे सांगता येत नाही, कारण विद्यार्थी टेस्ट, एक्झाम नक्की प्रामाणिकपणे देतो का? हे समजून घेताना, त्याचबरोबर शिक्षकांकडूनही मूल्यमापन करताना चुका होऊ शकतात.
8. काही विषयांसाठी घटकांसाठी ऑनलाईन शिक्षण पद्धती उपयुक्त ठरू शकत नाही. उदाहरणार्थ भूगोल, विज्ञान यातील काही घटक.

शिक्षकांची भूमिका

1. आयसीटीचे ज्ञान संपादन करून गुणवत्तापूरक शिक्षण सामग्री तयार करणे.
2. विषय घटकाचे व्यवस्थित नियोजन करणे. यासंदर्भात शिक्षण संस्था यांनी शिक्षकांना काही सवलती द्याव्यात.
3. संस्थेने शिक्षकांना तंत्रज्ञानात्मक सुविधा पुरवाव्यात.

4. काही घटकांचे व्हिडिओज ग्रुप वर टाकावेत टेस्ट सिरीज गेम्स अपलोड कराव्यात, जेणेकरून ह्या शिक्षण पद्धतीमध्ये मनोरंजकता येऊ शकेल.
5. तासामध्ये व तास संपल्यावर येणाऱ्या अडचणी जाणून घेतल्या पाहिजेत.
6. वेळोवेळी, गरजेनुसार शिक्षक व शाळेने विद्यार्थी व पालकांच्या ऑनलाईन मीटिंग्ज घेतल्या पाहिजेत व समस्या सोडवल्या पाहिजेत.

सरकारची भूमिका

ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीमध्ये सर्वात महत्त्वाची भूमिका ही सरकारची असून बदलत्या काळानुसार, परिस्थितीनुसार शिक्षण क्षेत्रामध्ये कोणती व कशा प्रकारची गुंतवणूक करावी लागणार आहे याचा अभ्यास करणे जरुरीचे ठरणार आहे. केवळ ऑनलाइन शिक्षण पद्धती स्वीकारून चालणार नाही, तर जिल्हा, तालुका, ग्रामीण भाग पातळीवर तसेच शालेय स्तरावर येणाऱ्या अडचणी चा सर्व्हे करून त्या सर्व्हेचा अभ्यास करून शासन दरबारी सोडवावे लागतील. योग्य नियोजन केल्याने ग्रामीण भागातील गरीब विद्यार्थी ऑनलाइन शिक्षणापासून वंचित राहणार नाही.

निष्कर्ष

1. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीमुळे शिक्षण पद्धतीमध्ये अमुलाग्र बदल घडून येऊ शकतो.
2. अध्ययन–अध्यापनात विविध तंत्रज्ञानाचा वापर करून मोठ्या मोठ्या समूहाचे अध्ययन–अध्यापन होऊ शकते, वेळेचा सदुपयोग होतो.
3. परंतु तंत्रज्ञानात्मक दृष्ट्या फार खर्चाचे आहे.
4. काही फायदे असले तरी तोटे देखील आहेत. विद्यार्थ्यांच्या मानसिक, शारीरिकदृष्ट्या ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीमुळे आरोग्य समस्या निर्माण होतात.
5. सदोष मूल्यमापन होईल हे सांगू शकत नाही.
6. मुलांना भावनिकदृष्ट्या सक्षम करता येत नाही.
7. शाळा, वर्ग, क्रीडांगण, खेळ, संवाद यांच्या अभावामुळे शारीरिक तंदुरुस्ती होऊ शकत नाही.
8. प्रॅक्टीकल घटकासाठी ही पद्धत अपुरी ठरते. भूगोल विषयातील सर्वेक्षण पद्धती घटकासाठी प्रत्यक्ष क्रीडांगणावर मापे घेऊन अध्ययन–अध्यापन करता येत नाही. सरकारने खूप मोठी जबाबदारी स्वीकारून ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीमध्ये येणार्याम समस्यांचा आढावा घेऊन उपायोजना केल्या पाहिजेत.

उपाययोजना

1. शिक्षण संस्था, सरकार यांनी टॅबचे मोफत वितरण सर्व स्तरावर करावे किंवा वितरण झाले की नाही याची अंमलबजावणी करावी.
2. मजूर, गोरगरीब पालकांच्या मुलांचा समूह करून त्यांना सर्व सुविधा मोफत करून द्याव्यात तरच मुले शाळेपासून नव्हे तर आराध्या पासून वंचित वंचित राहणार नाहीत.
3. ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीमध्ये तोटे समस्या असल्या तरी काळाची गरज लक्षात घेता आपल्यातील स्वीकारावी लागणार आहे यासाठी सर्व समस्यांची उकल करावीच लागेल.

संदर्भ :

1. जगताप ह.ना. (2010), प्रगत शैक्षणिक तंत्रविज्ञान आणि माहिती तंत्रविज्ञान, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.
2- https://mr.m.wikipedia.org
3- Hemlata T. Nagda (2003), Web based Learning, Press Global Networks, New Delhi.

प्राथमिक विभागामध्ये ऑनलाईन अध्यापन करतांना येणाऱ्या समस्या

मधूरा फिसरेकर
विद्यार्थी
एस एस जे पी एमएड कॉलेज, आळणी-उस्मानाबाद

प्रस्ताविक-

शाळा बंद पण शिक्षण चालू या वाक्याला समर्थन करत गेले वर्षभर ऑनलाइन शिक्षण देणे चालू आहे .मुलांचा अभ्यासात खंड पडू नये आणि पुन्हा शाळा चालू झाल्यावर मुलांची अभ्यासाची पाटी कोरी नसावी हा त्यामागचा मुख्य उद्देश आहे .प्रमाणे ग्रामीण भागातही ऑनलाइन टिचिंग होत आहे .यामध्ये घेणाऱ्या अभ्यासाचा विचार करणे हे देखील आवश्यक आहे त्यामुळे या विषयाची निवड केली गेली.

गरज –

विद्यार्थी हा आधुनिक जगाच्या ज्ञानाच्या स्पर्धेत टिकून राहून साक्षर होणे हे शिक्षणाचे उद्दिष्ट आहे.या उद्देशाने मुळे सर्व शाळांमध्ये ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीने शिक्षण देणे चालू आहे .परंतु ऑनलाईन शिक्षण पद्धतीने शिकवणे हा देखील मोठा टास्क आहे., काही ठिकाणी हे ऑनलाईन शिक्षण व्यवस्थित चालू आहे परंतु काही ठिकाणी मात्र याच्या मध्ये अडचणी येत आहेत.

महत्व -

ऑनलाइन टिचिंग मध्ये येणाऱ्या समस्यांमध्ये अडचणी येत असल्यामुळे प्रभावी शिक्षण होत नाही किंवा प्रभावी अध्यापन होत नाही. ऑनलाईन करताना नेमके काय समस्या येत आहेत ते कळल्याशिवाय येणाऱ्या अडचणींचे संशोधन करण्यात समस्या येऊ शकते. जसे की आजार कळल्यावर किंवा एखाद्या आजाराची निश्चिती झाली की या रोगावर इलाज करणे सोयीचे जाते ,तसे ऑनलाइन टीचिंग मध्ये अध्यापन करणाऱ्या शिक्षक किंवा अध्ययन करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना येणाऱ्या समस्या वर उपाययोजना करणे सोपे जाईल.

समस्या विधान -

ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय निगडी येथील प्राथमिक विभागातील विद्यार्थी व शिक्षकांना ऑनलाइन टीचर मध्ये येणाऱ्या समस्या एक अभ्यास---a) ऑनलाइन टीचिंग मध्ये वापरण्यात येणारी तांत्रिक साधने मोबाईल कॉम्प्युटर लॅपटॉप टॅब इत्यादी....

संशोधनाची गृहितकेआणि उद्दिष्टे -

ऑनलाइन टिचिंग अध्ययन अध्यापनात तांत्रिक साधनांचा प्रभावी वापर होत नाही .ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय निगडी येथील प्राथमिक विभागातील मुलांना व शिक्षकांना अनेक अडचणी येतात. ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय निगडी येथील प्राथमिक इंग्रजी विभागात येणाऱ्या ऑनलाइन टिचिंग मधील

समस्या ऑनलाइन टीचिंग करताना शिक्षकांना तसेच विद्यार्थ्यांना येणाऱ्या समस्या शिक्षकांना आणि विभागात येणाऱ्या समस्या वरील उपाय संशोधनाची व्याप्ती आणि मर्यादा याचा विचार करणे.

परिकल्पना -ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय निगडी येथे ऑनलाइन टिचिंग करताना प्राथमिक विभागामध्ये दिलेल्या समस्या आढळतात.

व्याप्ती- प्रस्तुत संशोधन ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय निगडी येथील प्राथमिक विभागाचे संबंधित आहे याची काळव्याप्ती2020-21 या वर्षाशी संबंधित आहे .

मर्यादा-प्रस्तुत संशोधन ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय निगडी येथील प्राथमिक विभागात येणाऱ्या समस्ये शी मर्यादित आहे.

संशोधनाची पद्धत-

संशोधनाची उद्दिष्टे माहिती संकलन तंत्र साधने क्षेत्र इत्यादी अनेक प्रकारच्या आधारावर याचे वर्गीकरण केले जाते. याचे तीन वेगवेगळे प्रकार आहेत .**1)**ऐतिहासिक **2)**वर्णनात्मक **3)**प्रायोगिक ...वरील संशोधना पैकी संशोधकाने प्रस्तुत संशोधनासाठी**वर्णनात्मक**पद्धतीची निवड केलेली आहे.

वर्णनात्मक संशोधन पद्धती

-या पद्धतीमध्ये वर्तमानावर भर असतो विशिष्ट बाबतीत असलेली सद्यस्थिती जाणून घेण्यासाठी ही पद्धती अत्यंत उपयोगाची आहे वर्तमानात घडत असलेल्या घटनांचा माहितीच्या संदर्भात ज्या पद्धतीने संशोधन केले जाते त्या पद्धतीला वर्णनात्मक संशोधन पद्धती असे म्हणतात

वर्णनात्मक संशोधन पद्धती चे प्रकार-

1) सर्वेक्षण 2) व्यक्ती अभ्यास 3) तौलनिक कार्यकारण पद्धती 4) सहसंबंध व पूर्वानुमान पद्धती 5) तर्यक संस्कृती व तुलनात्मक अभ्यास 5) वांशिक पद्धती 6) दस्तावेज पृथक्करण.... वरील वर्णनात्मक पद्धतीचा प्रकारांचा विचार करून संशोधकाने प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धतीची निवड केली आहे.

सर्वेक्षण पद्धती -

सर्वेक्षण वर्तमानकाळाची संबंधित संशोधन पद्धती आहे..संपूर्ण जनसंख्येचा तिर्यक छेद घेऊन नमुना निवडून त्यांची मुलाखत प्रश्नावली इत्यादी साधनांच्या साहयाने गुणात्मक व संख्यात्मक माहिती गोळा केली जाते. -प्रश्न विचारण्याच्या काळजीपूर्वक आयोजिलेल्या पद्धती आणि नमुना निवडीच्या शास्त्रीय पद्धती वापरून केलेले शिक्षणिक समस्या चे संशोधन म्हणजे सर्वेक्षण होय.

सर्वेक्षण पद्धतीची वैशिष्ट्येआणि महत्व -

सर्वेक्षण पद्धती मध्ये जनसंख्या मोठी असते.

स्थानिक समस्या सोडवणे व मूलभूत संशोधनावर माहिती पुरवणे या दोन्ही उद्दिष्टांना पैकी पहिल्या उद्दिष्टांवर अधिक भर असतो. समस्या उद्दिष्टे ,माहिती संकलन ,पृथक्करण ,अर्थनिर्वचन या बाबतीत अत्यंत काळजीपूर्वक योजना केली जाणारी ही संशोधन पद्धती महत्वपूर्ण आहे. संख्यात्मक व गुणात्मक असे दोन्ही प्रकारची माहिती मिळवता येते .शाब्दिक वर्ण बरोबर गणित या चिन्हाचा ही वापर केला जातो .

महत्त्वबद्दल सांगायचे झाले तर सद्यस्थितीमध्ये शैक्षणिक घटकांची जाणीव होते .वर्तमान काळाला उपयुक्त असा भूतकाळाचा अभ्यास केला जातो. या सर्वांमधून भविष्यकालीन प्रगतीचा वेध घेतला जातो .माहिती संकलनासाठी चांगल्या प्रकारची साधने तयार केली जातात .सर्वेक्षणाद्वारे मूलभूत संशोधनासाठी पूरक अशी माहिती पुरवून ज्ञानवृद्धी होते

सर्वेक्षण पद्धती निवडण्याची कारणे -

इलेक्शन पद्धतीने विशिष्ट काळातील माहिती फार मोठ्या प्रमाणात संकलित करता येते. गटात हे गटाच्या किंवा जनसंख्येच्या वैशिष्ट्यां शी संबंधित असते सर्वेक्षणात समस्याचे स्वरूप निश्चित असून हेतू स्पष्ट असतो. त्यातील माहितीचे संकलन विश्लेषण निष्कर्ष अहवाल लेखन सर्व बाबीचा असतं. समस्यांचे निवारण करण्यासाठी उपयुक्त पद्धती आहे .सर्व लेखनातून वर्तमान स्थिती अपेक्षित स्थिती आवश्यक साधनांचा शोध इत्यादी प्रकारची माहिती गोळा करून गृहितकांची मांडणी व त्याचा पडताळा होत असतो.

सर्वेक्षणाचे प्रकार-

1) विद्यालय सर्वेक्षण 2) शालेय सर्वेक्षण 3) सर्वेक्षण परीक्षण 4) सर्वेक्षण वारंवारीत चा अभ्यास
5) सर्वेक्षण मूल्यांकन 6) पाठपुरावा अभ्यास 7) न्यादर्श सर्वेक्षण

वरील सर्व सर्वेक्षणाच्या प्रकारांपैकी संशोधकाची समस्या प्राथमिक विभागाचे निगडित असल्यामुळे संशोधकाने संशोधनासाठी विद्यालय सर्वेक्षणाची निवड केली आहे.

विद्यालय सर्वेक्षण शालेय सर्वेक्षण -

सर्वेक्षण असा हा पहिला व सर्वात मोठा आणि शिक्षण शास्त्राच्या दृष्टीने सर्वात महत्वाचा असा प्रकार आहे. शिक्षणाचे विविध अवस्थांचा विचार करता शाळेशी संबंधित अशा घटकांची संख्या जास्त असल्याने सर्व प्रकारच्या सर्वेक्षणात विद्यालय सर्वेक्षण असे नाव दिले आहे. पूर्वप्राथमिक प्राथमिक माध्यमिक उच्च माध्यमिक तसेच उच्च शिक्षण यामधील अनेक समस्यांचा या प्रकारात विचार केला जातो. शिक्षणाचे ध्येय निष्पत्ती विद्यार्थ्यांचे संपादन अभ्यासक्रम पद्धती दृकश्राव्य साधने शिक्षक आणि शिक्षकेतर कर्मचारी क्रीडा विषयक साहित्य मैदान इमारत आर्थिक प्रश्न तसेच प्रशासकीय प्रश्न अशा घटकांच्या संबंधात निर्माण झालेल्या समस्यांचा विचार केला जातो.

संशोधनाची साधने -

संशोधनाची माहिती गोळा करण्यासाठी संशोधकाला साधनांची निवड करावी लागते .त्याचे अंतिम निष्कर्ष काढण्यासाठी विविध प्रकारची माहिती आकडेवारी आवश्यक असते तीन आधारसामग्री म्हणतात सामग्री विश्वासार्ह व वैद्य पद्धतीने गोळा करण्यासाठी विविध प्रकारच्या पद्धती व तंत्रे याचा वापर केला जातो यालाच संशोधनाची साधने म्हणतात.

संशोधन साधनाचे प्रकार -

निरीक्षण ,प्रश्नावली ,मुलाखत पद्धती,पदनिश्चय श्रेणी ,शेड्यूल पत्रिका..... प्रस्तुत संशोधनामध्य संशोधकाने वरील सर्व संशोधन साधनांपैकी खालील साधनांची निवड केली आहे

मुलाखत प्रश्नावली गुणांक पत्रिका -

निरीक्षणामध्ये ऑनलाईन अध्यापन चालू असताना निरीक्षण करणे, आवाज नीट येत आहे का? रेंज आहे का ? शिक्षक शिकवत आहे ते समजत आहे का ? लक्ष देऊन अध्यापक अध्ययन करत आहेत का ? शिक्षक शिकवत आहेत ते मुलांपर्यंत व्यवस्थित पोहोचत आहे का ? इत्यादीचा अभ्यास केला जातो. मुलाखत मध्ये मुलांशी प्रत्यक्ष संवाद साधून प्रश्न विचारले जातात .शिक्षक जे शिकवत आहे ते मुलांना व्यवस्थित समजत आहे का ? त्यांनी करताना काय काय समस्या येत आहेत ? गुणक पत्रिकेमध्ये काय पण त्यांना गतवर्षीच्या गुणांपेक्षा यावर्षी किती गुण मिळाले आहेत याची तुलना करून जर कमी गुण मिळाले असतील तर त्याचे कारण शोधणे ...प्रश्नावली मध्ये खालील काही प्रश्नांचा समावेश केला गेला ऑनलाइनटीचींग प्रभाव होते का ? प्रत्येक विद्यार्थी तासाला जॉईन होतो का नसेल तर त्याचे कारण शोधणे टीचींग साठी कोण कोणत्या माध्यमाचा उपयोग केला गेला. अध्ययन आणि अध्यापन करताना कोणकोणत्या अडचणी येऊ शकतात किंवा आल्या**?**

निष्कर्ष -

ज्ञानप्रबोधिनी नवनगरविद्यालय निगडी येथील पहिली ते चौथीच्या शिक्षक आणि विद्यार्थीयांचे ऑनलाइन अध्ययन-अध्यापन 80 % व्यवस्थित चालू आहे20 % मध्ये अडथळा निर्माण होताना दिसतो. उदाहरणार्थ काही विद्यार्थ्यांच्या घरी नेटवर्क प्रॉब्लेम आहे ,काही विद्यार्थ्यांच्या पालकांना लक्ष द्यायला वेळ नाहीये ,काहींच्या घरी आर्थिक परिस्थिती बेताची असल्यामुळे ते कोणतीही तांत्रिक साधने घेऊ शकत नाहीयेत ,काही शिक्षकांच्या घरी नेटवर्क प्रॉब्लेम येतो ,काही विद्यार्थ्यांचे आई-वडीलच सुशिक्षित नाहीयेत , तर काही प्रमाणात मुलांमध्ये अभ्यासाबद्दल ची रुची कमी झालेली आहे अशा प्रकारे येणारे ऑनलाइन टीचिंग मध्ये येणार्या समस्यांचा उपाययोजना म्हणून शिक्षकांनी व्हिडिओ बनवून मुलांना पाठवण्यास चालू केले जेणेकरून जर नेटवर्क प्रॉब्लेम असेल रेंज नसेल किंवा इतर काही अडचण असल्यास तो व्हिडिओ पाहून मुले त्या त्या पाठा चे रिविजन करू शकतील आणि त्याच प्रमाणे वेळोवेळी पालकांचेही सहकार्य घेतले गेले मुलांच्या प्रगतीसाठी पालक आणि शिक्षक यांचा संवाद कायम राहिला.

समारोप -

ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय येथील प्राथमिक विभागामध्ये ऑनलाइन टिचिंग मध्ये येणाऱ्या संदर्भात केलेल्या सर्व शाळांमध्ये काढलेल्या निष्कर्षांवरून मुख्याध्यापक शिक्षक शासन आणि पालक यांना काही शिफारसी सुचवण्यात आले आहे .

संदर्भग्रंथ सूची -

1 दांडेकर वा ना (2000), शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे,विदया प्रकाशन.

2. जगताप ह. ना. (2005), शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे,नित्य नूतन प्रकाशन.

Websites:

1) www.ripublication.com
2) www.researchgate.net
3) www.academicresearchjournals.org

नवीन शैक्षणिक धोरणातुन शालेय नेतृत्त्व गुणांचा विकास

प्रा. डी.डी.पवार
श्रीकृष्ण बी. एस. एस. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,
उस्मानाबाद.

नवीन शैक्षणिक धोरणहे विद्यार्थ्याचा सर्वांगीन विकास करणारे आहे. कारण या धोरणामध्ये अध्ययन-अध्यपनातील विविध सुक्ष्म पैलुचा समावेश प्रामुख्याने केला आहे. अभ्यासक्रम पूर्ण करणे म्हणजे शिक्षण हीसंकल्पना सुध्दाहया नवीन शैक्षणिक धोरणातुन बदलणार आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणतुन विद्यार्थ्याच्या नेतृत्व गुणांचा, स्वःक्षमतेचा व विविध कौशल्यांचा विकास होणे अभिप्रेत आहे.

नेतृत्व -

प्रभावशाली नेतृत्वासाठी स्वः समजणे आणि आत्मविश्वास अत्यंत महत्त्वाचा आहे. स्वःत मध्ये जर आपण बदल घडवून आणला तरतो इतरांवर प्रभाव निर्माण करू शकतो. भयमुक्त राहून इतरांवर प्रभाव व विश्वासार्ह वातारण निर्माण करणेही सर्वोत्त्म नेतृत्व शैली आहे. कारण प्रभावाचा परिणाम अधिक खोल व चिरस्थयी असतो. शाळेत असताना सुध्दा विद्यार्थी विविध भुमीका बजावत असतो. एक यशस्वी नेतृत्व होण्यासाठी शाळेची देखभाल, अध्ययनाचीसंधी पुरविणे, नाविन्यता व गरजांचीसमाधानकारक पूर्ततांही किमान चार ध्येय प्राप्त करावी लागतात.

शालेय नेतृत्व म्हणून प्रभावी भूमिका व जबाबदाऱ्या पार पाडण्यासाठी अत्यावश्क आसणारे प्रभावी नेतृत्वाचे घटक या नवीन शैक्षणिक धोरणामधून विकसीत होणार आहेतते खालीलप्रमाणे

1. **शालेय नेतृत्व -**
   शाळाही एक संघटीत संस्था आहे. शाळेच्या विकासाठी प्रभावी नेतृत्व आसणे गरजेचे आहे. ज्यातुन बालकांचा समाकलीत विकास होणे अपेक्षीत आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणमध्ये शालेय नेतृत्वाला विकसीत करण्यासाठी समानता आणि भेदभाव विरहीत असलेल्या मूल्यांचे मार्गदर्शन करणे अभ्यासक्रमाच्या केंद्रस्थानी ठेवले आहे.
2. **स्व : विकास -**
   कृती आधारीतचिंतनामुळे नेतृत्वकर्ता शाळेत इच्छित बदल घडवून आणू शकतोही वृत्ती विकसित करावी लागेल. शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यात क्षमता, दृष्टीकान आणि मुल्ये विकसित करणेहे या शैक्षणिक धोरणातुन साध्य होणार आहे. स्वःचा विकासाठी सतत चिंतन व सराव आवश्यक आहे. चिंतन व आंतरक्रियेतसुधारणा करणेसाठी नेतृत्वकर्त्याची भूमीका चिकित्सक असावी लागेल.
3. **अध्ययन - अध्यापन प्रक्रिया -**
   नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे अध्ययन - अध्यापन सुधारणाहोणार आहे. परिणामतः वर्ग प्रक्रिया अधिक विद्यार्थी केंद्रितहोण्यास मदतहोणार आहे. शाळेतील प्रत्येक मुल स्वतःला स्वतंत्र, महत्त्वाचे व आदरार्थीसमजून स्वतः मध्ये बद्दल आणि वातावरणाबद्दल नवीन गोष्टी शिकण्यासाठी शाळेत नियमित येण्यास प्रवृत्त होईल.
4. **संघ बाधणी व नेतृत्व -**
   संघ बांधणीमुळे चांगल्या कल्पनांचे आदान-प्रदान आणि समस्या व आव्हाने यांना सामोरे जाण्याचे नाविण्यपूर्ण मार्ग समोर योणार आहेत. कारण शाळाहा असा एक संघ आहे, जिथे प्रत्येकसदस्य निश्चित केलेल्या ध्येयाप्रत एकत्रितपणे कार्य करयास प्रवृत होतो. सांधिक कार्य प्रत्येक विद्यार्थ्याची क्षमता आणि कौशल्य विकसित करण्यास मदत करते. संघ बांधणीमुळे चांगल्या कल्पनांचे आदान-प्रदान आणि समस्या व आव्हाने यांना सामोरे जाण्याचे नाविण्यपूर्ण मार्ग समोर या नविन शैक्षणिक धोरणातुन योणार आहेत.
5. **नवोकृमाचे नेतृत्व -**
   नाविन्यपूर्ण विचार हे केवळ मुलांसाठीच नाहीतर शिक्षक, पालक, शाळा व समाजासाठी आनंददायकठरू शकतात. नाविन्यपूर्ण विचारांना येणाऱ्या समस्या व आव्हाणे योग्यरीतीने सोडविण्यासाठी आणि बदल घडवुन आणण्यासाठी संभाव्य मार्ग म्हणून पाहीले जाणार आहे. या शैक्षणिक धोरणातून नाविन्यपूर्ण अध्ययन- अध्यापन ही एक नैसर्गिक प्रक्रिया बनणार आहे. की ज्यांतूनहोय , मी करू शकतो या वृत्तीने कार्य करण्याचा आत्मविश्वास निर्माण होणार आहे.

6. **भागिदारीचे नेतृत्त्व -**

प्रत्येक मुल शाळेत शिकू शकते याचे भान ठेवून पालक, समाज व इतर भागधारकांना सहभागी करुन घेण्याचीसंधी शाळा प्रमुखांना या धोरणातुन मिळणार आहे. यामुळे वेगवेगळी पार्श्वभूमी असलेली मुलेसुध्दा शाळेत रमणार आहेत.

7. **शाळाप्रशासनाचे नेतृत्व -**

शाळा प्रशासनाचे नेतृत्व या शैक्षणिक धोरणातुन विकसित होण्यास मदतहोणार आहे. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनावर प्रभाव टाकणारा म्हत्त्वांचा घटकहा शाळा प्रशासनाचे नेतृत्व आहे. प्रशासकीय नियम , मार्गदर्शक तत्त्वे आर्थसंकल्पीय आणि निधीच्या वापराची समज विकसित करण्यास प्रोत्साहन मिळणार आहे.

विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनावर परिणाम करण्यासाठी व मुलांचे आवधान केंद्रिकरण व सातत्य वाढण्यास मदत प्रभावी शालेय नेतृत्वातून होणार आहे. सामाजिक व शैक्षणिक बांधिलकी, विद्यार्थी वयोगटानुसार समुपदेशनात बदल व विविधांगी कौशल्य विकास या नवीन शैक्षणिक धोरणतून साध्य होणार आहे. 2040 पर्यत कोणत्याही शैक्षणिक व्यवस्थेपेक्षा दुय्यम नसलेली शिक्षणव्यवस्था असणेहे ध्येय साध्य करण्यासाठी प्रभावी शालेय नेतृत्व गरजेचे आहे.

संदर्भग्रथ सूची -

1. Rajintsingha& Surjit singha, (2020). The perspective of Indian new educational policy,2020, volume II , The native tribe publication.
2. National Educational policy 2020, ministry of human recourse development, Ajit Prakashan. government of India..
3. Boud, D. &Feletti, G. (1999). The Challenge of Problem-Based Learning, (2nd Ed.), London: Kogan Page.
4. Hofstetter, F. T. (1995). Multimedia Literacy, New York: McGraw-Hill.

स्वामी विवेकानंदाचे शैक्षणिक विचार

श्री. विजय बाबासाहेब जऱ्हाड

प्रास्ताविक :

स्वामी विवेकानंद हे भारताला मिळालेला अमूल्य हिरा आहे असे म्हटलेतरी वावगे ठरणार नाही. कारण स्वामी विवेकानंदांनी आपल्या अलौकिक व्यक्तित्त्वाने तसेच मधूर वाणीने सगळ्यांना प्रभावित करूनहिंदू धर्मातील महान व शाश्वत महती पटवून दिली. तसेच जगाला भारतीय तत्त्वज्ञानाचा परिचय करून देण्याचे सर्व श्रेय स्वामी विवेकानंदांना जाते. स्वामी विवेकानंदांच्या शिक्षण विषयक तत्त्वज्ञानाचा विचार केला असता त्यांचे शिक्षण विषयक तत्त्वज्ञान हे त्यांच्या जीवनविषयक तत्त्वज्ञानावर आधारलेले आहे.

जीवनविषयक विचाराप्रमाणेच स्वामी विवेकानंदांचे शिक्षण विषयक विचारही प्रभावी आहेत. भारताचा विकास तसेच भरभराट व उत्कर्षाकडे नेण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षण सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचले पाहिजे, राष्ट्र उभारणीचा तसेच राष्ट्रनिर्मितीचा शिक्षण हाच एकमेव पाया आहे. ज्यावेळी भारतीय समाज पारतंत्र्यात होता त्यावेळी भारतीय शिक्षण पद्धतीच्या मुलभूत दोषांवर विचार करत असलेल्या विचारवंतांमध्ये स्वामी विवेकानंदांचे नाव अग्रस्थानीहोते. भारतातील विद्यार्थ्यांना दर्जेदार शिक्षण मिळावे अशीत्यांची धारणाहोती. शिक्षण म्हणजे दुसरे तिसरे काहीही नसून शिक्षण हे निसर्गात कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपात अस्तित्त्वात आहे. परंतु आपल्याला बहूतांशी त्याचे ज्ञान झालेले नाही.

स्वामी विवेकानंदांच्या मते शिक्षणाचा अर्थ :

स्वामी विवेकानंद यांचे शिक्षण विषयक विचारांचा अभ्यास केला असता त्यांचे शिक्षण विषयक विचारांचा अभ्यास केला असता त्यांचे शिक्षण विषयक विचार खूपच व्यापक असून त्यात त्यांनी व्यावहारिकतेची जोड दिलेली आहे. ज्ञानाबद्दल त्यांनी पुढीलप्रमाणे कल्पना मांडली आहे. कोणतेही ज्ञान असोहे व्यक्तित बाहेरून टाकता येत नाहीतरते व्यक्तिच्या आतच असते. परंतु त्या ज्ञानावर अज्ञानाचे आवरण पडलेले असते. जरहे आवरण हटवले गेलेतर व्यक्तीस सर्व प्रकारचे भौतिक व अध्यात्मिक ज्ञान प्राप्त होऊ शकते.

प्रत्येक व्यक्तीला जर योग्य संधी मिळाली, योग्य वातावरण उपलब्ध झालेतर व्यक्तीचे शिक्षण आपोआपचहोते म्हणूनतर बालकाला योग्य संधी उपलब्ध करून देणेहे शिक्षणाचे कार्यहोय.

स्वयंअध्ययन हेच शिक्षण :

स्वामी विवेकानंदांच्या मते कोणताही व्यक्ती कोणत्याही व्यक्तीला शिकवू शकत नाही. जसे रोपाला वाढवितांना जनावरांनी ते खाऊ नये म्हणून त्यांच्याभोवती कुंपण घालावे लागते, त्याची निगरानी करावी लागती. त्याचप्रमाणे बालकाच्या विकासासाठी योग्य परिस्थिती, संधी निर्माण करून देणे एवढेच शिक्षकाने करावे.

स्वामी विवेकानंदांनी तत्कालिक इंग्रजी शिक्षण पद्धतीवर जे इंग्रज भारतामध्ये राबवित होते त्यावर जोरदार टीका केलीते म्हणतात की, इंग्रजाच्या शिक्षण पद्धतीने फक्त बाबू लोकांची निर्मिती केले जाते. केवळ यंत्रवत काम करणारे मशीनतेहीठीक. ह्या शिक्षणाने केवळ बाह्य स्वरूपाने स्वामी विवेकानंदांच्या शिक्षणविषयक विचारांचा अभ्यास केल्यास आपल्या असे लक्षात येते की, एकंदरीत आत्मविद्या आणि इहविद्या यांची फारकत न घेता त्यांचा समतोलपणे समन्वय साधावा अशी समावेशक योजनेचा स्वीकार करूनत्यांनी भारतीय शिक्षण विचारात व कार्यात नव्या समन्वयवादाचा प्रवाह

प्रबळ केला. आजचा विद्यार्थी शिक्षणाद्वारे योग्य संस्काराद्वारे तेजस्वीपणे घडलातर उद्याचा भारत कर्तव्यदक्ष आणि बलवान बनायला वेळ लागणार नाही आणि भारतीय शिक्षण पद्धतीचे आनंददायी शिक्षण असावे असे जे ध्येय आहेतेसाकारझ ाल्याशिवाय राहणार नाही.

स्वामी विवेकानंदांच्या मते, शिक्षणाने प्रत्येक व्यक्तीच्या अंत:करणामध्ये लोककल्याणाची भावना जागविली पाहिजेही भावना व्यक्तीच्या अंत:करणात एकवेळ जागली की, प्रत्येक व्यक्तीला सामाजिक सेवेचे महत्त्व कळते आणि त्यातूनच मग सेवावृत्त कार्यकर्तेतयारहोण्यास वेळ लागणार नाही. स्वाती विवेकानंद उपेक्षित व पद्दलित वर्गाच्या शिक्षणाविषयी त्यांना फार कळवळा होता. जर आपल्या राष्ट्राचा विकास करावयाचा असेलतसेच जर आपले राष्ट्र घडवायचे असेलतसेच जर आपला विकास व्हायचा असेलतर जनसामान्यांना शिक्षण दिलेच पाहिजे असेत्यांचीस्पष्ट मत होते. जनसामान्य म्हणजेच पद्दलित वर्ग तसेच शिक्षणापासून हजारोवर्ष वंचित राहिलेल्या स्त्रिया होय असा विवेकानंदांना अर्थ अभिप्रेत होता.

स्वामी विवेकानंदांच्या मते, समाजातील अत्यंत खालच्या स्तरातील व्यक्तीपर्यंत जेव्हा शिक्षण पोहचेल तेव्हाच खरोखर राष्ट्राच्या विकासास सुरुवात होईल अन्यथा विकासासाठी कितीही प्रयत्न केलेतरते व्यर्थ ठरतील. म्हणून राष्ट्राचा विकास करावयाचा असेलतर शिक्षणाची मुख्य भूमिका आहे. स्वामी विवेकानंदांना तर असे वाटते की, जनसामान्यांच्या शिक्षणाची उपेक्षा करणे म्हणजेच त्यांना राष्ट्रीय पाप केल्यासारखे वाटते आणि त्याचाच परिणाम म्हणजे आपला देश रसातळाला पोहचलेला आपल्याला दिसून येतो.

स्वामी विवेकानंदांच्या मते, पाश्चिमात्य राष्ट्र व पौर्वात्य राष्ट्रे यांच्यात मुलत: हा भेद आहे की, पाश्चातांची राष्ट्रेही खऱ्या अर्थाने राष्ट्र आहेत. आमचीतशी नाहीत कारण पाश्चात्य देशात शिक्षण आणि सभ्यता ही थोड्या लोकांपुरतीच मर्यादीत असून त्यांचा सर्वसाधारण जनतेत प्रवेश झाला आहे. गरीब लोक शिक्षण जवळ पोहचत नसतीलतर शिक्षणाने त्यांच्यापर्यंत पोहचायला हवे.

स्वामी विवेकानंदांच्या मते खरे शिक्षण म्हणजे केवळ शब्द घोकणे नव्हे तर सर्व मानसिक शक्तीचा विकास करणेहोय किंवा शिक्षण म्हणजे व्यक्तिला योग्य रितीने वळन लावणे होय. म्हणून शिक्षणाचा खरा अर्थ आपण समजावून घेतला पाहिजे. ज्या शिक्षणाच्या माध्यमातून इच्छाशक्तीचा प्रवाह आणि अभिव्यक्ती ही आपल्या स्वत:च्या ताब्यात येतात आणि फलद्रूपहोतात त्यालाच खरे शिक्षण म्हणावे.

स्वामी विवेकानंदांना प्राचीन शिक्षण पद्धती बद्दल फार आस्था होती. त्यामुळेत्यांनी आधुनिक काळात देखील शिक्षण हे मुल्याधिष्ठीत शिक्षणावरच भर दिला आहे. पूर्वीच्या काळी अर्थाजनाचा हेतू न ठेवता मुलांना शिक्षण अत्यंत तन्मयतेने शिकवित असत परंतु कालांतराने त्यामध्ये बदल होऊन व आज वेतनावर आधारित ज्ञान प्रतिष्ठेचेठरत आहे. याबद्दल स्वामी विवेकानंदांनी आपली नाराजी व्यक्त केली आहे. खरे शिक्षण हे मुलगामी असावे. मनुष्य घडविणारे शिक्षण असावे. विज्ञानाचा प्रभाव समाजाच्या प्रत्येक घटकात रुजल्याशिवाय तांत्रिक शिक्षणाच्या विकासाशिवाय नवा भारत घडणार नाही. म्हणून विवेकानंदांनी या देशाच्या सर्वांगिण विकासाला पूरक अशी शैक्षणिक तत्त्वांची जोपासणा केली. त्याचबरोबर प्रचलित शिक्षणाच्या ध्येयामध्ये असलेला आणखी एक दोष पुढील शब्दात स्वामी विवेकानंदांनी अचूकपणे सांगितला आहे. आपल्या आधुनिक शिक्षण पद्धतीत ज्या इंद्रियाच्या साह्याने म्हणजे मनाच्या साह्याने आपण ज्ञान प्राप्त करतो. त्याचा विकास व्हावा यासाठी पुरेशी काळजी व प्रयत्न केले जात नाहीत. तर एखाद्या स्पंजाने पाणी शोषून घ्यावे त्या प्रकारे मनाचा ज्ञान शोषून घेण्याकरीता उपयोग केला जातो. स्वामी विवेकानंदांना आधुनिक शिक्षण पद्धतीतहा दोष बोचत राहिला आहे. मनाचा विकास करणारे ज्ञान आपल्याला मिळाले पाहिजे असे त्यांना वाटत असे. चांगले, दर्जेदार व स्वतंत्र अस्तित्त्व मिळवून देणारे शिक्षण भारतीय तरूणांना मिळाले पाहिजे अशीत्यांची धारणाहोती.

सारांश :

स्वामी विवेकानंदांनी शिक्षणाला व्यवहारिकतेचे जोड असायला हवी अशीत्यांची धारणाहोती. तसेच शिक्षण हेसमाजातील कीतळागाळातील सर्व सामान्य वंचित असे घटकहोते त्यांना शिक्षण मिळाले पाहिजे जर त्यांना शिक्षण मिळालेतरच राष्ट्राचा विकास होईल.

स्वामी विवेकानंदांनी ब्रिटीशांच्या शिक्षण पद्धतीवर कडाडून टिका केली त्यांच्या मते त्यांच्या शिक्षण पद्धतीने केवळ बाबू तयारहोतात. शिक्षणाने प्रत्येक व्यक्तीच्या अंत:करणामध्ये लोककल्याणाची भावना जागविली पाहिजे, शिक्षणामुळे व्यक्तीचा सर्वांगिण विकास झाला पाहिजे. अशा प्रकारचे शिक्षणविषयक विचार स्वामी विवेकानंदांनी मांडले आहेत.

संदर्भ ग्रंथ :

1. कुलकर्णी, शा. (2016), भारतीय व पाश्चात्य शिक्षण तज्ञ, नित्यनुतन प्रकाशन.
2. नंदनवार, आ., शिक्षणशास्त्रज्ञ आणि विचारवंत.
3. शोधनिबंध संग्रह, (2013), युगनायक स्वामी विवेकानंद, लातूर : विद्याभारती प्रकाशन.
4. घोडमोडे, के. यु., घोडमोडे, क. (2012), शैक्षणिक विचारवंत भारतीय व पाश्चात्य, नागपूर : विद्या प्रकाशन.
5. अभ्यंकर, शं. वा. (2003), युगाचार्य स्वामी विवेकानंद, पूणे : आदीत्य प्रतिष्ठाण.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638X
www aiirjournal.com